

ESPAD 2007

ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU LIETOŠANAS
PARADUMI UN TENDENCES SKOLĒNU VIDŪ

LaSPAD

**LATVIJAS SKOLU APTAUJAS PROJEKTS PAR
ALKOHOLU UN CITĀM NARKOTISKAJĀM VIELĀM**

Rīga, 2008

Pētījuma pasūtītājs:

V/a „Sabiedrības veselības aģentūra”
Rīga, Klijānu iela 7, LV-1012

Pētījuma veicējs:

SIA „Socioloģisko pētījumu institūts” Ilzes Koroļevas vadībā
Dzirnavu iela 133, Rīga, LV-1050

Pārskata autori:

Ilze Koroļeva^{1,3}, Inta Mieriņa^{1,3}, Māris Goldmanis³, Sigita Snīkere^{1,3}, Mārcis Trapencieris^{2,3}

¹Socioloģisko pētījumu institūts, ²Sabiedrības veselības aģentūra, ³LU Filozofijas un socioloģijas institūts,

Socioloģisko pētījumu institūts pateicas par atbalstu pētījuma veikšanā Sabiedrības veselības aģentūras Atkarību slimību epidemioloģiskās uzraudzības centra vadītājam Aijai Pelnei, Latvijas Universitātes docentei Dr.soc. Silvai Senkānei par palīdzību metodoloģiskos datu analīzes jautājumos, kā arī vispārējās un profesionālās izglītības iestādēm, kuras piedalījās šajā pētījumā.

Atslēgas vārdi: atkarību izraisošās vielas, deviance, alkohola lietošana, smēķēšana, narkotiku lietošana, jaunatne

Pārpublicēšanas un citēšanas gadījumā atsauce uz **v/a „Sabiedrības veselības aģentūra”** obligāta.

Pārskats pieejams arī internetā www.sva.lv

ISBN: 978-9984-837-02-4

Priekšvārds

Pusaudža gadi ir laiks, kad tiek meklētas atbildes uz jautājumiem „kas es esmu?” un „par ko es vēlētos kļūt?”. Jaunieši izvēlas jaunus ideālus, kuriem uzticēties, un visbiežāk tie tiek rasti draugu lokā, kas rada konfliktus ar vecākiem. Ziņkāriba, vēlme ātri būt pieaugušam, vēlšanās „izcelties” vienaudžu vidū ir iemesli agrīnai alkohola, narkotiku lietošanas un smēķēšanas uzsākšanai. Lai apzinātu alkohola, smēķēšanas un narkotisko vielu lietošanas izplatības tendences valstī jauniešu vidū, Latvijā jau ceturto reizi Eiropas skolu aptaujas projekta par alkoholu un citām narkotiskajām vielām (ESPAD) ietvaros ir veikts pētījums par atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību 15–16 gadīgu jauniešu vidū.

2007. gada ESPAD pētījums vienlaicīgi tika īstenots 39 Eiropas valstīs, un tā mērķis ir monitorēt un analizēt alkohola, tabakas un narkotisko vielu lietošanas paradumus 15–16 gadus vecu skolēnu vidū un salīdzināt šīs tendences dažādās Eiropas valstīs. Latvijā jau otro reizi šis pētījums aptver ne tikai 15–16 gadus vecus skolēnus, bet arī 7.–12. klašu skolēnus, kas ļauj noskaidrot dažādu vielu lietošanas tendences 13–18 gadus vecu skolēnu vidū.

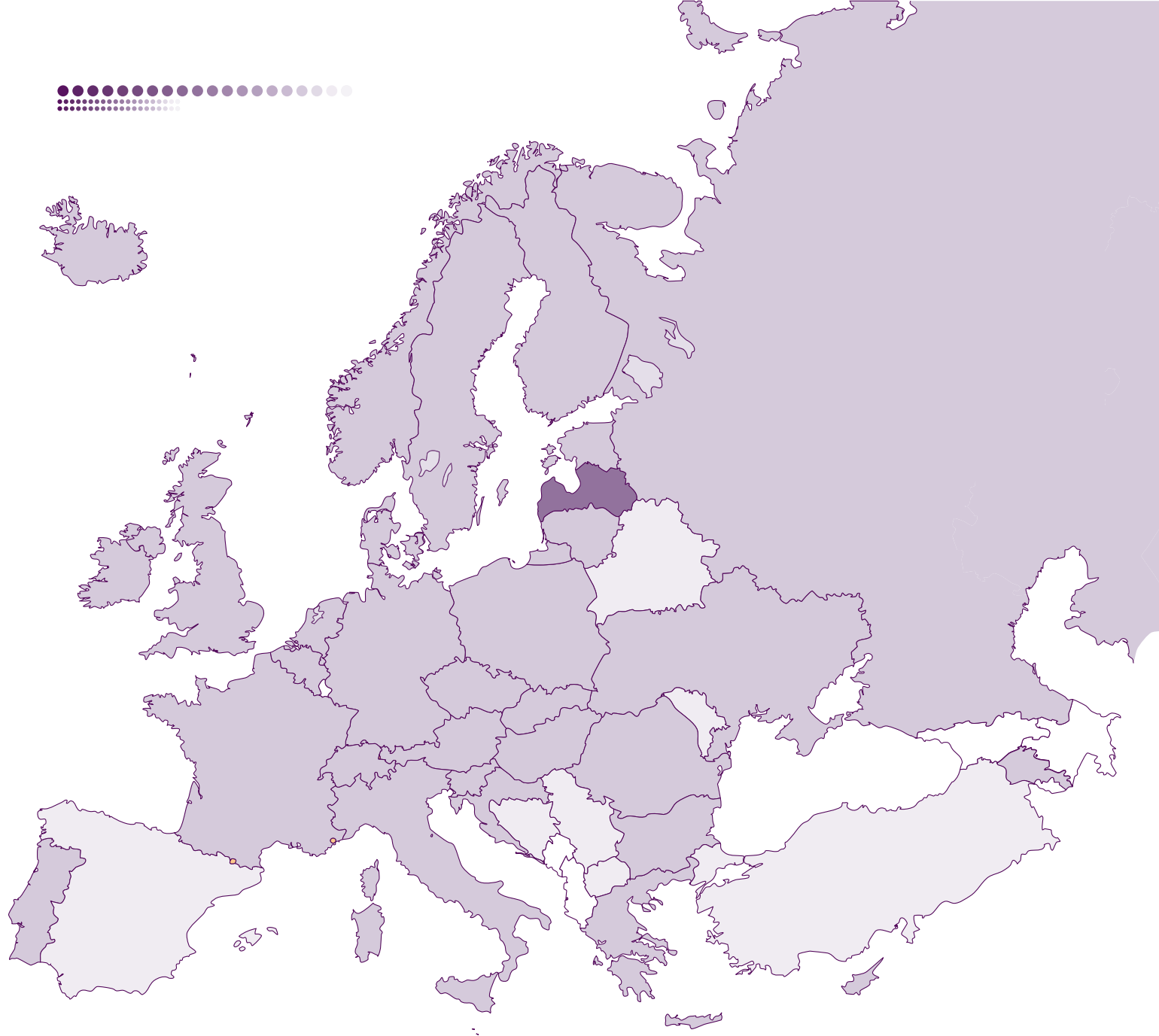
Atkarību izraisošo vielu lietošanas izpēti Latvijā jauniešu vidū ir svarīga, jo:

- pirmā atkarību izraisošo vielu lietošanas pieredze tiek iegūta vecumā no 13 līdz 18 gadiem, un šīs grupas izpēte sniedz noderīgu informāciju par atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanas cēloņiem;
- jaunieši ir paaugstināta riska grupa narkotiku lietošanas jomā un pētījums sniedz konkrētās riska grupas raksturojumu un atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību tajā;
- balstoties uz pētījuma rezultātiem, tiek plānoti pasākumi atkarību izraisošo vielu ierobežošanas un profilakses jomā.

Pateicamies visām skolām un skolotājiem par iesaistišanos pētījumā. Ceram, ka pētījuma rezultāti kalpos kā informatīvs materiāls arī izglītības darba organizēšanā. Savukārt skolēniem vēlām būt patstāvīgiem un atbildīgiem savos lēmumos attiecībā uz atkarību izraisošām vielām.

Sabiedrības veselības aģentūras direktors
U. Līkops

Saturs

Saturs	5		
Pētījumā izmantotie indikatori un definīcijas	6		
Ievads	7		
1. Pētījuma metodoloģija	8		
2. Atkarību izraisošo vielu lietošana	15		
2.1. Smēķēšanas izplatība	15	3.2.1. Jauniešu priekšstati par sevi	70
2.1.1. Smēķēšanas izplatības rādītāju salīdzinājums	20	3.2.2. Attieksme pret likumu un normu ievērošanu	70
2.2. Alkohola lietošana	23	3.2.3. Deviantās uzvedības raksturojums	71
2.2.1. Alkohola lietošanas izplatība	23	3.2.4. Traumatiska individuālā pieredze	72
2.2.2. Alkoholisko dzērienu veidi	27	3.2.5. Suicidālās tieksmes	73
2.2.3. Alkohola pieejamība	29	3.2.6. Skolas vides raksturojums	74
2.2.4. Riskanta alkohola lietošana	33		
2.2.5. Problēmas saistībā ar alkohola lietošanu	39	4. Atkarību izraisošo vielu lietošanas ietekmējošie faktori	76
2.2.6. Alkohola lietošanas izplatības rādītāju salīdzinājums	41	4.1. Jauniešu pašvērtējuma, pieredzes un ģimenes attiecību ietekme uz narkotiku pamēģināšanu un lietošanu	76
2.3. Narkotisko vielu lietošana	45	4.1.1. Faktoru noteikšana	76
2.3.1. Marihuāna un hašišs	46	4.1.2. Faktoru saistība ar narkotiku pamēģināšanu un lietošanu	81
2.3.2. Citas nelegālās atkarību izraisošās vielas	54	4.2. Alkohola lietošanas paradumus ietekmējošie faktori	84
2.3.3. Narkotiku lietošanas izplatības izmaiņu salīdzinājums	63	4.2.1. Alkohola lietošanas motivācija	85
3. Jaunieši un sociālā vide	65	4.2.2. Demogrāfisko pazīmju ietekme uz alkohola lietošanas paradumiem	92
3.1. Vecāku ģimene un ģimenes attiecības	65	4.2.3. Jauniešu pašvērtējuma, pieredzes un ģimenes attiecību ietekme uz pārmērīgu alkohola lietošanu	93
3.1.1. Vecāku ģimenes struktūra un dzīves apstākļi	65	4.2.4. Endogēno faktoru ietekme uz alkohola lietošanas paradumiem	94
3.1.2. Vecāku un bērnu savstarpējās saites: uzraudzība un kontrole	66	4.2.5. Faktoru saistība ar pārmērīgu alkohola lietošanu	95
3.1.3. Vecāku attieksme pret atkarību izraisošo vielu lietošanu	68	5. Secinājumi	97
3.2. Jauniešu pašvērtējums un individuālās pieredzes raksturojums	70	Pielikums	102
		Executive summary	105
		Izmantotā literatūra	111

Pētījumā izmantotie indikatori un definīcijas

Nelegālās atkarību izraisošās vielas — marihuāna vai hašišs, amfetamīni, ekstazī (MDMA), kokaīns, heroīns vai citi opiāti, LSD, halucinogēnās sēnes.

Legālās atkarību izraisošās vielas — alkohols un tabaka.

Psihoaktīvās vielas, izņemot alkoholu un tabaku — ietver visas nelegālās vielas, kā arī recepšu medikamentus, inhalantus un steroīdus, kas tiek lietoti apreibināšanās nolūkos.

ESPAD mērķa grupa — jaunieši, kuri pētījuma veikšanas gadā kļūst 16 gadus veci. 2007. gada pētījumā tie ir 1991. gadā dzimušie jaunieši.

LaSPAD mērķa grupa — visi Latvijas 7.–12. klašu skolēni un profesionālo izglītības iestāžu 1.–3. kursa audzēkņi.

Lietošana dzīves laikā (angliski — *Lifetime Prevalence* — LTP) — indikators, kas atspoguļo alkohola, smēķēšanas vai nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanas pieredzi dzīves laikā. Tā var būt kā vienreizēja pamēģināšana, tā arī atkārtota lietošana.

Lietošana pēdējo 12 mēnešu laikā (angliski — *Last Year Prevalence* — LYP) — indikators, kas atspoguļo nesenu gan legālo, gan nelegālo vielu lietošanas pieredzi. Kā trūkums minams tas, ka indikators iekļauj arī tos jauniešus, kuri pirmo reizi pamēģinājuši atkarību izraisošās vielas pēdējo 12 mēnešu laikā.

Lietošana pēdējo 30 dienu laikā (angliski — *Last Month Prevalence* — LMP) — indikators, kas norāda par pašreizējo vielu lietošanu. Parasti pētījumos norāda uz tiem jauniešiem, kuri vielu lieto biežāk nekā vienaudži, tomēr kā trūkums minams tas, ka šis indikators iekļauj arī tos jauniešus, kuri atkarību izraisošās vielas pirmo reizi pamēģinājuši pēdējo 30 dienu laikā.

40 un vairāk reīžu, 20 un vairāk reīžu, 6 un vairāk reīžu lietošana — indikatori, kas tiek izmantoti, lai atspoguļotu vairākkārtēju vielu lietošanu un norāda uz zināmām pārmērīgas lietošanas izraisītām problēmām.

Regulāra smēķēšana — indikators uzrāda to jauniešu daļu, kuri pēdējo 30 dienu laikā izsmēķējuši vismaz vienu cigareti.

Alkohola deva — aptuveni 10 gramu absolūtā alkohola jeb 1 pudele (330 ml) alus, 1 pudele (330 ml) sidra vai gatavā alkoholiskā kokteiļa, 1 glāze (150 g) vīna, 30 gramu degvīna.

Piedzeršanās — alkohola lietošana līdz tādai robežai, kamēr strepuļoja, nevarēja nostāvēt kājās, bija slikta dūša vai nevarēja atcerēties, kas notika iepriekšējā dienā. Šāds apzīmējums pētījumā izmantots, jo jauniešiem var būt dažāda alkohola lietošanas pieredze un uzskati, kas ir piedzeršanās, līdz ar to vienoti kritēriji atvieglotu salīdzinošu datu analīzi.

Riskanta alkohola lietošana — alkohola lietošana tādā veidā, kas var izraisīt alkohola intoksikāciju vai ilgtermiņā radīt alkohola atkarību. Šeit iekļauti tādi indikatori kā piedzeršanās un piecu un vairāk alkohola devu lietošana vienā iedzeršanas reizē.

Ievads

Apzinot atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību skolēnu vidū, 2007. gadā tika īstenots Latvijas skolēnu aptaujas projekts par alkoholu un citām narkotiskām vielām (LaSPAD). Pētījums tika veikts pēc Sabiedrības veselības aģentūras pasūtījuma, tā īstenotājs – Socioloģisko pētījumu institūts. Šī pētījuma mērķi bija:

- iegūt datus par atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību un lietošanas modeļiem dažāda vecuma jauniešu – vidējo mācību iestāžu audzēkņu – vidū, kā arī veikt iegūto datu salīdzinošu analīzi ar iepriekš veikto pētījumu rezultātiem;
- noskaidrot atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanas motivāciju un ietekmējošos faktorus;
- noskaidrot vidējo mācību iestāžu audzēkņu informētību un zināšanas atkarību izraisošo vielu jautājumos, kā arī attieksmi pret narkotiku lietošanu: lietošanas riskiem, lietošanas sekām un iespējamiem risinājumiem narkotiku izplatības ierobežošanā.

LaSPAD pētījums tika veikts Eiropas skolu aptaujas projekta par alkoholu un citām narkotiskajām vielām (ESPAD) ietvaros. Tā kā ESPAD projekts aptver tikai noteiktā gadā dzimušus jauniešus, kuri aptaujas veikšanas brīdī sasnieguši 15–16 gadu vecumu, šis pētījums nesniedz visaptverošus datus par atkarību izraisošo vielu izplatības galvenajiem rādītājiem vidējās mācību iestādēs kopumā. Šajā nolūkā LaSPAD pētījuma ietvaros tika realizēta vēl viena papildus izlase, tādējādi iegūstot reprezentatīvus datus par 7.–12. klašu skolēniem vidējās vispārējās mācību iestādēs un 1.–3. kursa audzēkņiem profesionālās izglītības iestādēs.

Pētījuma pārskatā atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība un lietošanas modeļi analizēti LaSPAD skolēnu grupā (7.–12. klašu skolēnu un 1.–3. kursa audzēkņu vidū), un šie dati salīdzināti ar 2003. gadā veiktā LaSPAD pētījuma rezultātiem. Savukārt atkarību izraisošo vielu lietošanas tendences kopš 1995. gada skatītas ESPAD skolēnu kohortā (15–16 gadus veco skolu jauniešu vidū).

Šajā pārskatā raksturota situācija atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatībā un vielu lietošanas paradumi skolēnu vidū. Pārskata pirmajā daļā sniegts pētījuma metodoloģijas raksturojums, otrajā daļā – galvenie atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatības rādītāji, salīdzinot rezultātus ar iepriekš veikto pētījumu datiem, bet trešajā daļā raksturota jauniešu pašidentifikācija, attiecības ar vecākiem un sociālā vide, kas hipotētiski ietekmē atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumus. Ņemot vērā, ka pēdējo gadu laikā būtiski pieaudzis alkohola patēriņš jauniešu vidū, pārskata ceturtajā daļā atsevišķi analizēti alkohola lietošanas ietekmējošie faktori.

1. Pētījuma metodoloģija

Aptaujas mērķa grupa

Latvijas skolu aptaujas projekta par alkoholu un citām narkotiskām vielām (LaSPAD) 2007. gada ģenerālo kopumu veido Latvijas vispārizglītojošo skolu 2006./2007. mācību gada 7.–12. klašu skolēni un profesionālo mācību iestāžu 1.–3. kursa audzēkņi (*skat. 1. tabulu*). Atbilstoši pētījuma mērķiem skolēnu aptaujas izlase tika sadalīta divās apakšizlasēs – ESPAD apakšizlasē un vispārējā skolēnu apakšizlasē. Sekojoši aptaujas mērķa grupas bija:

- 1991. gadā dzimušie jaunieši ESPAD apakšizlasei;
- 13–18 gadus veci jaunieši vispārējai skolēnu apakšizlasei.

1. tabula. Latvijas skolu aptaujas par alkoholu un citām narkotiskām vielām ģenerālais kopums

	7. kl.	8. kl.	9. kl.	10. kl.	11. kl.	12. kl.	1. k.	2.–3. k.
Rīga	6596	7840	8168	6720	6656	6549	4256	6802
Lielās pilsētas	4199	4821	4857	3580	3511	3476	2837	4387
Rajonu centri un citas pilsētas	6971	7772	7683	6069	5799	5454	4569	7070
Lauki	8183	8919	8770	2743	2572	2418		
Kopā	25949	29352	29478	19112	18538	17897	11662	18259

Piezīme: 2007. gada ESPAD apakšizlases kopa tabulā ir iekrāsota.

Avots: Izglītības un zinātnes ministrija

ESPAD pētījums tiek īstenots kā trenda pētījums, kur katrā no pētījuma posmiem tiek apsekotas analoģiskas izlases kopas, tas ir, jaunieši, kuri dzimuši vienā noteiktā gadā (dzimšanas gada kohorta). Tādēļ izlases modelis ESPAD jauniešu kopai tika veidots tā, lai izlasē maksimāli iekļautu tās klases vai mācību grupas, kurās atbilstoši LR Izglītības un zinātnes ministrijas statistikas datiem mācās lielākais 1991. gadā dzimušo jauniešu skaits. Attiecīgi ESPAD apakšizlases ģenerālo kopumu veido visi 1991. gadā dzimušie, kuri 2006./2007. mācību gadā mācījās Latvijas vispārizglītojošās un profesionālās izglītības iestādēs. Ģenerālkopumā nav iekļauti tie 1991. gadā dzimušie, kuri nemācās vai mācās skolās bērniem ar nopietniem fiziskās un/vai garīgās attīstības traucējumiem.

ESPAD kohortas skolēnu sadalījums pēc izglītības iestādes tipa 2006./2007. mācību gadā bija atšķirīgs no 2002./2003. mācību gadā novērotā, tādēļ tika veidota nedaudz atšķirīga izlase. Nozīmīgākās atšķirības bija: mazāks skolēnu īpatsvars profesionālās izglītības iestādēs, kā arī skolēnu sadalījums pēc klašu līmeņa (*skat. 2. un 3. tabulu*).

2. tabula. **ESPAD kohortas sadalījums pēc izglītības iestādes tipa 2002./2003. un 2006./2007. mācību gadā**

	2006./2007. mācību gads			2002./2003. mācību gads		
	Skaitis	Procentos no 1991. gadā dzimušo skaita	Procentos no 1991. gadā dzimušo skolēnu skaita	Skaitis	Procentos no 1987. gadā dzimušo skaita	Procentos no 1987. gadā dzimušo skolēnu skaita
Vispārizglītojošās pamatskolas un vidusskolas	28998	85,5	94,0	33268	79,0	90,9
Vispārizglītojošās vakara maiņu pamatskolas un vidusskolas	250	0,7	0,8	269	0,6	0,7
Skolas bērniem ar fiziskās un/vai garīgās attīstības traucējumiem	1116	3,3	3,6	2104	5,0	5,8
Profesionālās izglītības iestādes	473	1,4	1,5	944	2,2	2,6
<i>Kopā mācās</i>	<i>30837</i>	<i>90,9</i>	<i>100,0</i>	<i>36585</i>	<i>86,8</i>	<i>100,0</i>
Nemācās	3071	9,1		5550	13,2	
Kopā kohortā	33908	100,0		42135	100,0	

3. tabula. **ESPAD kohortas sadalījums pēc vispārizglītojošo skolu klases līmeņa 2002./2003. un 2006./2007. mācību gadā**

	2006./2007. mācību gads		2002./2003. mācību gads	
	Skaitis	%	Skaitis	%
1.–6. klase	481	1,6	333	1,0
7. klase	1076	3,6	900	2,6
8. klase	5041	17,0	5628	16,3
9. klase	21273	71,6	23701	68,7
10. klase	1079	3,6	2447	7,1
Profesionālās izglītības iestādes	473	1,6	269	2,7
Vispārizglītojošās vakara maiņu pamatskolas un vidusskolas	250	0,8	944	0,8
Kopā vispārējā vai profesionālajā izglītībā	29721	100,0	34481	100,0

Atbilstoši ESPAD projekta izlases veidošanas vadlīnijām (Bjarnason, T., 2007), pētījuma izlases rāmī iekļautas tās klašu grupas, kurās mācās lielākais 1991. gadā dzimušo skaits. 2007. gada pētījumā tika nolemts neiekļaut tos 1991. gadā dzimušos, kuri mācās vispārizglītojošo mācību iestāžu 1.–6. klasē (1,6%) un 11.–12. klasē (0,2%), kā arī vakara maiņu skolās (0,8%) un profesionālās izglītības iestādēs (1,6%), jo tajās mācās vismazāk ESPAD kohortas skolēnu. Tādējādi 2007. gada ESPAD izlases rāmī veido 7.–10. klases (95,8% ģenerālā kopuma, 92,3% 1991. gadā dzimušo skolēnu jeb 84,0% 1991. gadā dzimušo). Salīdzinājumam: 2003. gada ESPAD izlases rāmis aptvēra 94,9% ģenerālā kopuma, 89,4% 1991. gadā dzimušo skolēnu jeb 77,7% 1991. gadā dzimušo.

Izlases raksturojums

Lai sasniegtu ESPAD salīdzinošā analizē nepieciešamo skolēnu skaitu ($n=2400$), aprēķināts, ka 7.–10. klašu izlasē nepieciešams aptaujāt 8619 skolēnus, savukārt aprēķinātais kopējais LaSPAD izlases lielums ir $n=10983$, kas, īstenojot vienkāršo gadījumizlasi, garantētu maksimālo kļūdas robežu 0,9 procentpunktu robežās visai izlasei:

$$\Delta = \frac{1,96 \sqrt{\delta(1-\delta)}}{\sqrt{n}} \sqrt{1 - \frac{n-1}{N-1}} \approx \frac{1,96 \sqrt{\delta(1-\delta)}}{\sqrt{n}} \sqrt{1 - \frac{n}{N}},$$

kur Δ – absolūtā robežkļūda δ aprēķiniem, δ – pētāmās pazīmes lielums ģenerālkopā, n – izlases apjoms un N – ģenerālās kopas lielums, kas tiek garantēts ar varbūtību $p=0,95$, $t=1,96$.

Kā pētījuma izlases metode izmantota vienpakāpes stratificēta klasteru izlase, kādu parasti izmanto skolu aptaujās. Vispārizglītojošo skolu stratifikācijā izmantots urbanizācijas līmenis (Rīga, lielās pilsētas, citas pilsētas un lauki), mācību valoda (latviešu un krievu) un klases līmenis (7.–12.klase), savukārt profesionālās izglītības iestādes stratificētas pēc urbanizācijas līmeņa (Rīga, lielās pilsētas, citas administratīvi teritoriālās vienības) un mācību līmeņa (1. vai 2./3. kurss). Kopumā izveidotas 54 stratas (no tām 32 stratas ESPAD apakšizlasē), kas uzskatāms par pietiekamu skaitu, lai novērstu klastera veidošanās efektu.

Balstoties uz skolēnu skaitu ģenerālkopā un stratifikācijas pazīmēm, proporcionāli aprēķināts nepieciešamais skolēnu skaits katrā stratā – 2511 skolēnu 7. klasē, 2842 – 8. klasē, 2853 – 9. klasē, 1849 – 10. klasē, 1182 – 11. un 12. klasē, 1182 – profesionālās izglītības iestādēs (detalizētu nepieciešamo skolēnu skaitu skatīt 4. tabulā) – kopumā 12 419 skolēnu.

Tā kā izlases vienība ir klase, tad, lai aprēķinātu izlasē iekļaujamo klašu skaitu, tika izmantotas ziņas par vidējo skolēnu skaitu klasē atbilstīgi katrā stratā un ņemot vērā prognozējamo nerespondenci (skolēnu kavējumus dažādu attaisnotu un neattaisnotu iemeslu dēļ, nekvalitatīvi aizpildītas anketas u.tml.), kas parasti skolēnu aptaujās ir 20% robežās.

Kopumā atlasītas 589 klases no 375 vispārējās vidējās izglītības iestādēm, kā arī 66 kursi no vidējām profesionālām izglītības iestādēm.

4. tabula. **Plānotais izlasē iekļaujamo skolēnu skaits**

		Rīga	Lielās pilsētas	Citas pilsētas	Lauki	Kopā
7. klase	Latviešu	342	245	632	769	1990
	Krievu	296	161	42	23	522
	Kopā	638	406	675	792	2511
8. klase	Latviešu	395	278	705	835	2213
	Krievu	364	189	47	29	628
	Kopā	759	467	752	863	2842
9. klase	Latviešu	401	271	684	820	2176
	Krievu	389	199	59	29	677
	Kopā	790	470	744	849	2853
10. klase	Latviešu	324	219	554	254	1351
	Krievu	326	127	33	12	498
	Kopā	650	346	587	265	1849
11.–12. klase	Latviešu	200	140	339	155	834
	Krievu	229	87	25	7	348
	Kopā	428	227	365	162	1182
1. kurss	Kopā	216	144	232		592
2.–3. kurss	Kopā	220	142	229		591

Izlases realizācija

Pētījuma lauka darbs tika veikts 2007. gada maija mēnesī. Aptaujā piedalīties piekrita 346 vispārizglītojošās skolas un 42 profesionālās mācību iestādes, kurās kopumā tika aptaujāti skolēni 546 klasēs un 63 mācību grupās. No 31 vidējo mācību iestāžu direktoriem tika saņemts atteikums, taču izmantotā izlases metode nepieļāva klases aizstāt ar citām. Ņemot vērā salīdzinoši augsto skolu atteikumu skaitu un neprecīzo informāciju par skolēnu skaitu klasē, realizētās izlases apjoms bija $n=9967$, savukārt 134 aptaujas anketas sākotnējā pārbaudē tika atzītas par nederīgām (iesniegtas tukšas anketas, nebija atbildēts uz vairāk nekā pusi jautājumu, bija novērojamas sistemātiskas atbildes vai bija atzīmēts, ka lietotas visas vielas u.tml.) un datu turpmākā analizē netika izmantotas. Kopējā datu failā iekļautas un analīzei izmantotas 9833 aptaujas anketas.

5. tabula. Izlases sasniegtais skolēnu skaits pa klašu grupām

	Audzēkņu skaits pēc klašu žurnāliem			Aptaujas brīdī klātneesošo skolēnu skaits			Aptaujas brīdī klasē esošo skolēnu skaits		
	Zēni	Meitenes	Kopā	Zēni	Meitenes	Kopā	Zēni	Meitenes	Kopā
7. klase	1205	1165	2370	207	188	395	998	977	1975
8. klase	1502	1405	2907	261	225	486	1241	1180	2421
9. klase	1296	1422	2718	216	218	434	1080	1204	2284
10. klase	754	1088	1842	174	195	369	580	893	1473
11.–12. klase	420	646	1066	99	123	222	321	523	844
Profesionālās izglītības iestādes	764	609	1373	217	186	403	547	423	970
Kopā	5941	6335	12276	1174	1135	2309	4767	5200	9967

Pēc 5. tabulā sniegtās informācijas aprēķinātais nerespondences līmenis skolās un klasēs, kuras piekrita piedalīties aptaujā, ir 18,8% no visiem skolēniem (19,8% zēniem un 17,9% meitenēm), kas ir normas robežās skolu aptaujās. Tā kā aptuveni katrs piektais izlasē iekļautais jauniešs aptaujas brīdī nebija skolā un šo skolēnu atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi var būt atšķirīgi no klātesošo skolēnu paradumiem, lai par to pārliecinātos, nākotnē ESPAD ietvaros būtu nepieciešams veikt metodoloģisku pētījumu par skolu kavējušo jauniešu atkarības vielu lietošanas paradumiem.

Izmaiņas aptaujas anketā

ESPAD pētījumā kopš tā pirmsākumiem 1995. gadā visās pētījumā iesaistītās valstīs ievērota vienota metodoloģija kā noteiktas mērķa grupas, vienādu izlases veidošanas pamatprincipu un aptaujas veikšanas laika ziņā, tā arī standartizētas aptaujas anketas izmantošanā visās valstīs. Tādējādi ESPAD pētījums ir viens no lielākajiem un nedaudzajiem starptautiski salīdzināmiem pētījumiem un vienīgais, kurš sniedz tik plašas zināšanas par atkarību izraisošo vielu lietošanu jauniešu vidū pasaulē un ļauj veikt datu salīdzināšanu, neņemot vērā izmaiņas jautājumu formulējumā..

Skolēnu aptaujas anketa izstrādāta, sadarbojoties ESPAD dalībvalstu nacionālajiem un starptautiskiem ekspertiem, kuri darbojas alkohola un citu atkarību izraisošo vielu pētniecības jomā. ESPAD aptaujas anketa sastāv no pamatanketas, kurā iekļauta pamata informācija par skolēnu (dzimums, vecums, utt.), tabakas, alkohola un narkotiku izplatību raksturojošiem jautājumiem. Šie jautājumi aptaujas anketā jāiekļauj visām dalībvalstīm. Papildus pamatanketai dalībvalstīm ir tiesības iekļaut vienu vai vairākus moduljus (integrācijas modulis, psihosociālo mērījumu modulis, deviances modulis un marihuānas modulis), vai kādus no 14 papildus jautājumiem (iepriekš veiktos ESPAD pētījumu posmos izmantotie jautājumi, jautājumi par marihuānas lietošanas sekām, kā arī viens no pasaulē izmantotiem alkohola mērījumiem daudzums-biežums (*Quantity-Frequency*)). Tāpat aptaujas anketā var iekļaut arī konkrētā valstī interesējošus jautājumus.

Latvijas ESPAD pētījumā izmantotā anketa ietver jautājumus gan par legālo atkarību izraisošo vielu (alkohols un tabaka) lietošanas pieredzi, gan arī par nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu un lietošanu. Atkarību izraisošo vielu lietošanas pieredze skatīta gan dzīves laikā (LTP¹), gan pēdējā gada laikā (LYP²) un pēdējā mēneša laikā (LMP³). Tāpat anketā ietverti jautājumi par atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas motivāciju un apkārtējās vides faktoriem, kuri hipotētiski varētu ietekmēt atkarības vielu pamēģināšanu un regulāru lietošanu. Kā galvenie no apkārtējās vides faktoriem padziļināti aplūkoti vienaudžu un skolas ietekme un ģimenes ietekme uz noteiktiem deviantas uzvedības modeļiem.

Anketas plašais sociāli demogrāfisko jautājumu loks nodrošina iespēju iegūtos rezultātus analizēt dažādos aspektos, salīdzinot atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu un lietošanu pēc dažādām pazīmēm (tautības, dzimuma, vecuma, skolas tipa, dzīvesvietas u.tml.).

Līdzšinējos trīs pētījuma posmos (1995., 1999. un 2003. gadā) aptaujas anketā nebija notikušas būtiskas izmaiņas, taču, tā kā alkohola pētniecība pēdējo 10 gadu laikā ir attīstījusies un zināšanas par alkohola lietošanu un jauniešu uztveri ir ievērojami papildinātas, 2007. gada aptaujas anketas pamatanketa tika pilnībā pārstrādāta. 2007. gada ESPAD pamatanketā veiktas būtiskas izmaiņas, kuras, pēc pētnieku domām, salīdzinājumā ar iepriekšējos gados izmantoto aptaujas anketu 1) sniegs precīzāku informāciju par jauniešu atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumiem un 2) pārdomātāka anketas struktūra ļaus skolēniem vieglāk atbildēt uz jautājumiem.

Ja iepriekšējos ESPAD pētījumos aptaujas anketa nebija strukturēta pēc vielu tipiem (tabaka, alkohols un narkotikas) un bija izmantotas garas vielu tabulas, tad jaunajā anketas variantā jautājumu bloki strukturēti pēc vielu tipiem un, piemēram, jautājumi par cigarešu pieejamību, smēķēšanas izplatību dzīves vai pēdējā mēneša laikā un jautājumi par smēķēšanas uzsākšanu uzdoti vienā jautājumu blokā. Citi no anketā ieviestajiem uzlabojumiem ietver precīzāku alkohola devu definēšanu, izmaiņas definīcijā par piecu un vairāk dzērienu pēc kārtas lietošanu, kā arī precīzāku definīciju par piedzeršanos.

Kā būtiskākais mīnuss ieviestām izmaiņām aptaujas anketā ir iespējamās datu salīdzināšanas problēmas ar iepriekš veiktiem pētījumiem. 2006. gadā deviņās Eiropas valstīs, tai skaitā arī Latvijā, tika veikts pilotpētījums, kura mērķis bija pārbaudīt, cik lielā mērā pārstrukturētā aptaujas anketa un jautājumu formulējums ietekmē iegūtos rezultātus. Lai to paveiktu, tika nolemts katrā valstī aptaujāt aptuveni 700 skolēnus pēc *split-half* metodoloģijas, kas paredz klases ietvaros pusi skolēnu aptaujāt ar veco anketas variantu, savukārt otru pusi – ar jauno. Atbilstoši pilotpētījumā iegūtiem datiem, secināts, ka, salīdzinot skolēnu sniegtās atbildes par vielu lietošanu abos anketas variantos, nav novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības lielākā daļā indikatoru, tomēr visās valstīs novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības jautājumos par piecu un vairāk dzērienu pēc kārtas lietošanu un piedzeršanos. Tomēr, tā kā jaunizstrādātie jautājumi ir precīzāk formulēti, tos nolemts izmantot visās ESPAD dalībvalstīs, neskatoties uz iespējamām datu salīdzināšanas grūtībām ar iepriekš veikto pētījumu datiem.

Tādējādi, skaidrojot un interpretējot pētījuma rezultātus salīdzinājumā ar iepriekšējos gados veiktām ESPAD aptaujām, jāņem vērā, ka daļa izmaiņu varētu būt notikušas precīzāku jautājumu formulējumu un aptaujas anketas struktūras izmaiņu rezultātā.

1 Lifetime prevalence (angl.)

2 Last-year prevalence (angl.)

3 Last-month prevalence (angl.)

Aptaujas metode

Kā aptaujas metode šajā pētījumā tika izmantota skolēnu tieša anketēšana mācību grupās. Anketēšana tika veikta tajās klasēs un mācību grupās, kuras iekļautas izlasē. Pirms aptaujas uzsākšanas skolēni tika instruēti par pētījuma mērķiem un anketas aizpildīšanas kārtību. Aptaujas gaitā intervētāji aizpildīja klases aptaujas atskaites lapas, kurās tika sniegta informācija par skolēnu skaitu klasē, klātesošo skolēnu skaitu, skolēnu kavējumu iemesliem, kā arī komentāri par skolēnu attieksmi un ieinteresētību aptaujas problemātikā un norisē.

Tā kā jautājumi par atkarību izraisošo vielu lietošanu ir sensitīvi un jaunieši dažkārt nevēlas dalīties informācijā par šāda veida pieredzi ar sev pazīstamiem cilvēkiem, tad, lai nodrošinātu sniegto atbildžu konfidencialitāti, katram skolēnam kopā ar aptaujas anketu tika izsniegta arī aploksne, kurā pēc tam katrs pats varēja ievietot aizpildīto anketu. Aizlimētās aplokšnes kopā ar klases aptaujas atskaites lapām tika nogādātas Socioloģisko pētījumu institūtā, kur tās pirms informācijas turpmākas apstrādes tika atvērtas un rūpīgi pārbaudītas. Kā jau iepriekš minēts, 134 aptaujas anketas dažādu iemeslu dēļ tika atzītas par nederīgām un izslēgtas no turpmākas datu apstrādes.

Datu apstrāde un analīze

Pirms datu analīzes uzsākšanas tika veikta datu tīrīšana, kurā tika pārbaudītas gan datu ievades kļūdas, gan loģiskās nesakritības datu masīvā.

Tā kā skolēnu aptaujas izlasi veidoja divas apakšizlases — ESPAD apakšizlase un vispārējā skolēnu apakšizlase — un izlases apjoma sadalījums pa klašu grupām ESPAD izlasē bija proporcionāls nevis kopējam skolēnu skaitam, bet gan 1991. gadā dzimušo jauniešu skaitam, tad, lai nodrošinātu skolēnu aptaujas izlases reprezentativitāti attiecībā pret kopējo mērķa grupas apjomu, aptaujas dati tika svaroti pēc stratifikācijas pazīmēm.

Datu analīzes procesā atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatības raksturošanai izmantoti aprakstošās statistikas vienas un vairāku pazīmju klasifikācijas, strukturēšanas, novērtēšanas, salīdzināšanas paņēmieni un tehnikas (statistikā novērtēšana, statistiski būtisku atšķirību pārbaude, statistiski nozīmīgu sakarību pārbaude, krustojumu tabulu analīze, korelācijas analīze, viena mainīgā regresiju analīze, vienkāršā dispersiju analīze, grafiskās metodes u.c.). Tāpat datu analīzē izmantota faktoranalīzes metode, ar kuras palīdzību noskaidroti cēloņi, kas ietekmē atkarību izraisošo vielu lietošanu.

Datu apstrādē un analīzē tika izmantotas šādas programmas: SPSS PC+/SYSTAT, SPSS for Windows (v.13.0 un v.15.0), MPlus (v.3.0) un Stata (v.9.2).

2. Atkarību izraisošo vielu lietošana

Šajā sadaļā aplūkoti galvenie atkarību izraisošo vielu rādītāji un veikts salīdzinājums ar iepriekšējos gados veiktiem pētījumiem. Analīzei un salīdzināšanai izmantoti skolēnu aptaujas anketā iekļautie jautājumi par smēķēšanu, alkoholisko dzērienu un nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu dzīves laikā, pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā. Datu salīdzināšanai izmantoti 1995., 1999. un 2003. gadā veikto pētījumu dati par ESPAD dzimšanas gada kohortu⁴, kā arī dati no 2003. gadā veiktā paplašinātā skolēnu pētījuma. Datu salīdzināšana ar 2003. gada pētījumu veikta četrās vecuma grupās – 13–14, 15–16, 17–18 un 19–20 gadu veco skolēnu vidū.

Datu analīzē izmantots divu veidu vecuma dalījums: 1) pēc Latvijas Republikas likumdošanā noteiktā vecuma, kad iespējams iegādāties alkoholu un cigaretes (līdz 18 gadiem un vecāki par 18 gadiem) un 2) vecuma grupās, kas izmantotas salīdzinošā analīzē – 13–14, 15–16, 17–18 un 19–20 gadu vecie skolēni.

2.1. SMĒĶĒŠANAS IZPLATĪBA

Šajā sadaļā tiks aplūkoti galvenie smēķēšanas izplatības rādītāji – smēķēšana dzīves laikā, 40 un vairāk reīzu smēķēšana dzīves laikā, smēķēšana pēdējā mēneša laikā un regulāra smēķēšana, kā arī cigarešu pieejamības vērtējums.

Smēķēšana mūsdienās ir kļuvusi par ļoti būtisku problēmu jauniešu vidū: atbilstoši 2007. gadā veiktā pētījuma datiem, dzīves laikā smēķēt pamēģinājušas vairāk nekā divas trešdaļas Latvijas skolēnu jebkurā no vecuma grupām. Augstākā smēķēt pamēģinātāju proporcija ir 19–20 gadu veco skolēnu vidū (85%), savukārt zemākā – 13–14 gadu veco skolēnu grupā (69%) (*skat. 6. tabulu*). Zēnu un jauno vīriešu vidū smēķēt pamēģinātāju īpatsvars ir par 6–11 procentiem augstāks salīdzinājumā ar tā paša vecuma meiteņu grupā novēroto (atšķirības statistiski nozīmīgas visās vecuma grupās). Vismazākās atšķirības novērojamas 17–18 gadu veco jauniešu vidū (smēķēt pamēģinājuši 88% zēnu un 82% meiteņu), savukārt visaugstākās – 13–14 gadu veco skolēnu grupā (attiecīgi 75% zēnu un 63% meiteņu). 17% visu skolēnu smēķēt mēģinājuši 1–2 reizes.

Ja tabakas pamēģināšanas rādītājam vairāk ir deskriptīvs raksturs, tad indikators par smēķēšanu 40 un vairāk reīzu dzīves laikā var norādīt par nikotīna atkarības veidošanās risku. Saskaņā ar aptaujas datiem 40 un vairāk cigaretes dzīves laikā izsmēķējuši 16% 13–14 gadu veco skolēnu (20% zēnu un 12% meiteņu), 29% 15–16 gadu veco skolēnu (attiecīgi 33% un 25%), 44% 17–18 gadu veco jauniešu (attiecīgi 52% un 36%) un 51% jauniešu vecumā no 19–20 gadiem (attiecīgi 59% un 45%). Jānorāda, ka visas novērotās atšķirības zēnu un meiteņu starpā ir statistiski nozīmīgas.

⁴ ESPAD pētījuma kohorta ir tie, kuriem pētījuma veikšanas gadā ir 16. dzimšanas diena, t.i., 2007. gada pētījumā tie ir 1991. gadā dzimušie, 2003. gada pētījumā – 1987. gadā dzimušie, 1999. gada pētījumā – 1983. gadā dzimušie un 1995. gada pētījumā – 1979. gadā dzimušie.

6. tabula. Dzīves laikā smēķēt pamēģinājušo zēnu un meiteņu īpatsvars dalījumā pa vecuma grupām (%)

	Kopā	Zēni	Meitenes
13–14 gadi	69	75	63
15–16 gadi	78	82	74
ESPAD kohorta	80	85	76
17–18 gadi	85	88	82
19–20 gadi	85	89	82
Kopā	81	85	77

Tikai 57% skolēnu pēdējā mēneša laikā nav izsmēķējuši nevienu cigareti. Augstākais skolēnu īpatsvars, kuri nav smēķējuši ne reizi pēdējā mēneša laikā, ir 13–14 gadu veco skolēnu vidū, turklāt nav novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības zēnu un meiteņu grupās (75% visu 13–14 gadu veco skolēnu jeb 75% zēnu un 74% meiteņu ne reizi nav smēķējuši pēdējā mēneša laikā). Nesmēķētāju proporcijai ir tendence samazināties atkarībā no vecuma – zemākais skolēnu īpatsvars, kuri nav smēķējuši ne reizi pēdējā mēneša laikā, ir vecumā virs 18 gadiem (48% no visiem skolēniem, kuri vecāki par 18 gadiem; 44% zēni un 52% meiteņu). 15–16, 17–18 un 19–20 gadu veco skolēnu grupās novērojamas dzimumu atšķirības, t.i., zēni biežāk nekā meitenes norādījuši, ka izsmēķējuši vismaz vienu cigareti pēdējā mēneša laikā (*skat. 7. tabulu*).

Pēdējā mēneša laikā smēķējušo vidū var būt daļa to skolēnu, kuri pirmo reizi smēķēt pamēģinājuši pēdējā mēneša ietvaros pirms anketēšanas, tādēļ par regulāriem smēķētājiem uzskatāmi tie skolēni, kuri smēķējuši vairāk nekā vienu cigareti dienā. Atbilstoši skolēnu sniegtai informācijai par „regulāriem smēķētājiem” uzskatāmi 13% 13–14 gadu veco skolēnu, 25% 15–16 gadu veco skolēnu, 38% 17–18 gadu veco jauniešu un 40% jauniešu vecumā no 19–20 gadiem. Visizteiktākās atšķirības zēnu un meiteņu vidū novērojamas 17–18 gadu veco skolēnu grupā.

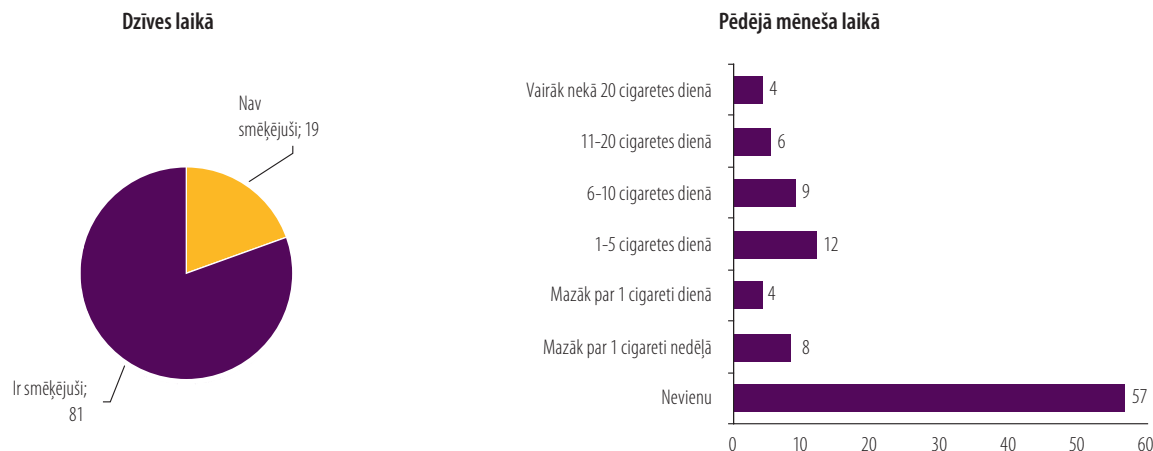
7. tabula. Pēdējā mēneša laikā smēķējušo zēnu un meiteņu īpatsvars dalījumā pa vecuma grupām (%)

	Kopā	Zēni	Meitenes
13–14 gadi	25	25	26
15–16 gadi	38	40	35
ESPAD kohorta	42	45	39
17–18 gadi	51	56	45
19–20 gadi	52	56	49
Kopā	43	47	40

Smēķēšana ir ārkārtīgi izplatīta ne vien 18 gadus sasniegušo, bet arī jaunāku skolēnu vidū. 78% skolēnu, kas vēl nav sasnieguši 18 gadu vecumu, jau ir smēķējuši, turklāt 30% jau izsmēķējuši 40 vai vairāk cigarešu. 39% smēķējuši pēdējā mēneša laikā. Daudziem skolēniem smēķēšana jau

izveidojusies par ieradumu, pat vēl nesasniedzot 18 gadu vecumu. 31% skolēnu līdz 18 gadu vecumam jau smēķē regulāri. Tomēr smēķēšanas biežums šajā skolēnu grupā ir salīdzinoši mazāks nekā jauniešiem, kas jau sasnieguši 18 gadu vecumu: 13% izsmēķē mazāk nekā cigareti dienā, 11% — ne vairāk kā piecas cigaretes dienā un 19% — vairāk nekā piecas cigaretes dienā. Tas norāda, ka smēķēšanas apjomam ar laiku ir tendence pieaugt.

1. attēls. **Smēķēšanas pieredze skolēnu vidū (%)**

Visbiežāk smēķēšanas pieredze ir skolēniem rajonu centros, tomēr Rīga pozitīvi atšķiras no citām apdzīvotām vietām ar to, ka tajā, tieši pretēji, smēķēšanas pieredze ir bijusi vismazāk skolēniem (78%), īpaši ja vēl nav sasniegts 18 gadu vecums (73%). Šis rezultāts var liecināt, ka Rīgā veiksmīgāk nekā citviet izdevies mazināt jauniešu vēlmi pamēģināt cigaretes. Izprotot šī panākuma iemeslus, būtu iespējams piemērot citiem rajonu centriem līdzīgu stratēģiju.

Analizējot smēķēšanas pamēģināšanu starp jauniešiem, kas vēl nav sasnieguši 18 gadu vecumu, iespējams secināt, ka cigaretes biežāk pamēģinājuši jaunieši rajonu centros un pagastos. Tomēr, ja mazpilsētās un pagastos skolēni parasti pamēģina dažas cigaretes un smēķēt neturpina, tad lielajās pilsētās un rajonu centros nozīmīgi lielāka daļa jauniešu, kuri pamēģinājuši cigaretes, kļūst par pastāvīgiem smēķētājiem. Tas var liecināt, ka ikdienas vide lielajās pilsētās un rajonu centros veicina pastāvīgu smēķēšanu — piemēram, ja cigaretes ir viegli pieejamas, ja draugi smēķē, ja apkārtnē valda lielāka anonimitāte un nav jāsatraucas, ka kāds izstāstīs vecākiem, ja bieži ierasts iet uz izklaides un atpūtas vietām, ja ir citas vietas, kur ērti un nekontrolēti var smēķēt.

Attiecībā uz smēķējošo skolēnu skaitu lielajās pilsētās situācija ir sliktāka. Pēdējā mēneša laikā smēķējuši gandrīz puse (47%) šīs grupas skolēnu, turklāt 21% izsmēķējis vairāk nekā 5 cigaretes dienā. Lielajās pilsētās pēdējā mēneša laikā smēķējuši arī vislielākā daļa skolēnu līdz 18 gadu vecumam (44%), turklāt 18% no viņiem izsmēķējuši vairāk nekā 5 cigaretes dienā.

Statistiski nozīmīgas atšķirības vērojamas arī dažādu plūsmu skolās. Latviešu plūsmas skolēni ir smēķējuši un smēķē nozīmīgi biežāk nekā krievu plūsmas skolēni:

- latviešu plūsmas skolās 83% skolēnu jau ir smēķēšanas pieredze, 46% ir smēķējuši pēdējā mēneša laikā, turklāt 20% izsmēķē vairāk nekā 5 cigaretes dienā;
- krievu plūsmas skolās smēķējuši 70% skolēnu, 35% pēdējā mēneša laikā un 16% – vairāk nekā 5 cigaretes dienā.

Jāatzīmē, ka latviešu plūsmas skolēni smēķē vairāk un biežāk nekā krievu plūsmas skolēni gan pirms, gan pēc 18 gadu sasniegšanas. Šādu situāciju var izraisīt atšķirīgs informācijas nodrošinājums, piemēram, vairāk cigarešu reklāmu latviešu valodā, taču iespējami arī citi iemesli. Ieteicams nākotnē īpašu uzmanību veltīt tieši smēķēšanas apkarošanai latviešu plūsmas skolās.

Zēniem smēķēšanas pieredze ir nozīmīgi biežāka nekā meitenēm. Tikai 15% zēnu (23% meiteņu) nekad nav smēķējuši cigaretes. Zēni ne vien biežāk izmēģina cigaretes, bet biežāk arī kļūst par regulāriem smēķētājiem. Pēdējā mēneša laikā smēķējuši 47% zēnu un 40% meiteņu, savukārt 25% zēnu un 14% meiteņu izsmēķē vairāk nekā 5 cigaretes dienā.

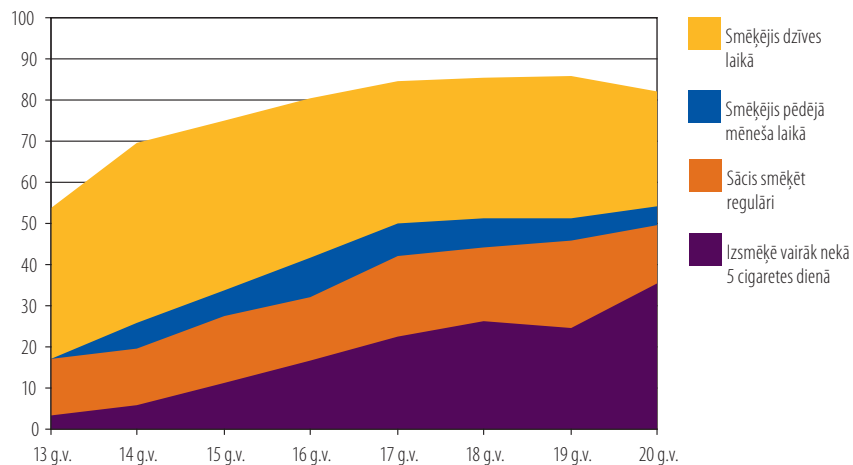
Arī skolēnu vidū, kas vēl nav sasnieguši 18 gadu vecumu, zēni (82%) izmēģinājuši cigaretes biežāk nekā meitenes (75%). 37% meiteņu un 42% zēnu smēķējuši pēdējā mēneša laikā, turklāt 19% zēnu un 11% meiteņu jau izsmēķē vairāk nekā 5 cigaretes dienā.

Salīdzinot dažādas vecuma grupas, var secināt, ka visbiežāk smēķēšana raksturīga vecāko klašu skolēniem – zēniem latviešu plūsmas skolās. Šajā skolēnu grupā 36% jau smēķē vismaz 5 cigaretes dienā.

Lai gan krievu plūsmas skolās smēķē mazāka daļa skolēnu, tiem, kuri pēdējā mēneša laikā ir smēķējuši, raksturīgāka intensīvāka smēķēšana nekā latviešu plūsmas smēķējošajiem skolēniem. Šis secinājums attiecas arī uz krievu plūsmas meitenēm.

Pētījums liecina, ka jaunieši parasti pirmo reizi pamēģina smēķēt ne vien pirms 18 gadu vecuma, bet pat vēl nesasniedzot 15 gadu vecumu (*skat. 2. attēlu*). 13 gadu vecumā jau 54% skolēnu ir pamēģinājuši cigaretes, 17 gadu vecumā 42% sākuši smēķēt regulāri, turklāt 26% izsmēķē vairāk nekā 5 cigaretes dienā.

2. attēls. Smēķēšanas pieredze dažāda vecuma jauniešu vidū (%)

Smēķēšanas izplatība skolēnu vidū līdz par 17 gadu vecumam pieaug, taču pārsteidzošā kārtā 17, 18 un 19 gadu veco jauniešu vidū būtiski neatšķiras. Jebkurā gadījumā, fakts, ka vairāk nekā 40% skolēnu skolu beidz kā regulāri smēķētāji, liecina par vecāku un skolas bezspēcību cīņā ar smēķēšanas izplatību jauniešu vidū.

Lai labāk izprastu, kādā vecumā visbiežāk tiek izmēģinātas cigaretes un vai pēdējo gadu laikā ir notikušas izmaiņas smēķēšanas pamēģināšanas vecumā, skolēnu atbildes analizētas atbilstoši vecuma grupām. Jāpiemin, ka smēķēšanas pamēģināšanas vecuma analīzē iekļauti tie skolēni, kuri kaut reizi dzīves laikā izsmēķējuši vienu cigareti.

Smēķēšanas uzsākšanas vecumam svarīgi pievērst uzmanību tādēļ, ka, kā liecina pētījuma rezultāti, skolēni, kuri ir 18 gadu veci vai vecāki, bet uzsākuši smēķēt, vēl nerasnieguši 15 gadu vecumu, šobrīd biežāk smēķē regulāri un izsmēķē nozīmīgi vairāk cigarešu nekā tie, kuri uzsākuši smēķēt 15 gadu vecumā vai vēlāk.

Gandrīz katrs ceturtais skolēns (24%), kuram ir smēķēšanas pieredze, atzīst, ka pirmo cigareti izsmēķējis jau 9 gadu vecumā vai agrāk. Jāpiebilst, ka smēķēt pamēģinājušie zēni pirmo cigareti izsmēķējuši agrāk nekā meitenes. Smēķēt pamēģinājušo zēnu vidū katrs otrais (50%) norādījis, ka izsmēķējis pirmo cigareti līdz 11 gadu vecumam, tad meiteņu vidū līdz 11 gadu vecumam smēķēt pamēģinājuši „tikai” katra trešā (33%) (*skat 8. tabulu*). To, ka zēni smēķēt pamēģina ievērojami agrāk nekā meitenes, norāda arī visbiežāk minētais vecums (jeb vecuma moda), kad izsmēķēta pirmā cigarete, kas zēniem ir līdz 9 gadiem, savukārt meitenēm — 14 gadi.

Atšķirības pirmās cigaretes izsmēķēšanas vecumā novērojamas arī dažādu vecuma grupu skolēnu vidū. Tā, piemēram, līdz 11 gadu vecumam smēķēt pamēģinājuši 62% 13–14 gadus veco zēnu un 47% meiteņu, kuri kaut reizi dzīves laikā smēķējuši. Pieaugot vecumam, smēķēt pamēģinājušo līdz 11 gadu vecumam proporcija samazinās, kas var norādīt uz to, ka skolēniem ir tendence agrāk pamēģināt pirmo cigareti salīdzinājumā ar dažus gadus vecākiem skolēniem. Tas var liecināt, ka jaunieši agrāk vēlas izmēģināt jauno, tai skaitā arī izsmēķēt pirmo cigareti.

Salīdzinot pēdējo trīs ESPAD pētījumu datus, nav novērojamas skaidri izteiktas atšķirības smēķēšanas uzsākšanas vecumā ne zēnu, ne meiteņu vidū.

Lielā smēķēšanas izplatība skolēnu vidū saistīta ne vien ar nepietiekamu jauniešu izpratni par smēķēšanas kaitīgumu, bet arī ar to, ka normatīvajos aktos noteiktais aizliegums pārdot cigaretes jauniešiem, kas vēl nav sasnieguši 18 gadu vecumu, lai gan mazina smēķēšanas risku jauniešu vidū, taču nespēj to novērst. 41% skolēnu, kas uz pētījuma veikšanas brīdi vēl nebija sasnieguši 18 gadu vecumu, uzskata, ka, ja viņi to vēlētos, viņiem dabūt cigaretes būtu ļoti viegli; bet 34% skolēnu tas būtu diezgan viegli. Tomēr gados jaunākajiem skolēniem cigarešu pieejamība ir apgrūtinātāka. Cigaretes ļoti viegli pieejamas būtu 26% skolēnu 13–14 gadu vecumā un 39% skolēnu 15–16 gadu vecumā.

Nozīmīgas atšķirības vērojamas starp dažāda dzimuma skolēniem: zēni biežāk norāda, ka cigaretes viņiem būtu viegli pieejamas — tā domā 45% zēnu, kas sasnieguši 18 gadu vecumu un vecāki, un 77% zēnu līdz 18 gadu vecumam. Meitenes, turpreti, par to nav tik pārliecinātas — biežāk sniegtas atbildes „diezgan viegli” vai „diezgan grūti”.

Analīze liecina, ka visbiežāk cigarešu pieejamība nepilngadīgajiem skolēniem atkarīga no vecuma un valodas plūsmas skolā, kurā mācās. Jo grūtāka šķiet cigarešu pieejamība, jo mazāka iespēja, ka jauniešis būs tās pamēģinājis, būs smēķējis pēdējā mēneša laikā vai smēķēs regulāri. Zēniem, latviešu plūsmas vecāko gadu skolēniem no skolām ārpus pagastiem cigaretes dabūt šķiet vieglāk un viņi arī biežāk smēķē, tādēļ svarīgi būtu nopietnāk kontrolēt cigarešu tirdzniecību, nepieļaujot, ka cigaretes nonāk pie bērniem.

8. tabula. **Kumulatīvais smēķēt pamēģinājušo īpatsvars dalījumā pa vecuma un dzimuma grupām (% no smēķēt pamēģinājušiem)**

	Līdz 9 gadiem	10 gadi	11 gadi	12 gadi	13 gadi	14 gadi	15 gadi	16 gadi vai vēlāk
Zēni								
13-14 gadi	34	47	62	81	98	100		
15-16 gadi	31	44	54	69	83	95	99	100
ESPAD kohorta	30	42	51	64	79	92	99	100
17-18 gadi	29	39	46	57	69	81	94	100
19-20 gadi	27	39	44	54	64	77	85	100
Kopā	30	42	50	63	76	87	95	100
Meitenes								
13-14 gadi	22	31	47	75	100	100		
15-16 gadi	18	26	36	52	74	93	99	100
ESPAD kohorta	18	25	35	50	68	88	99	100
17-18 gadi	18	25	32	45	59	75	88	100
19-20 gadi	16	18	22	32	49	66	78	100
Kopā	18	24	33	48	66	81	91	100

2.1.1. Smēķēšanas izplatības rādītāju salīdzinājums

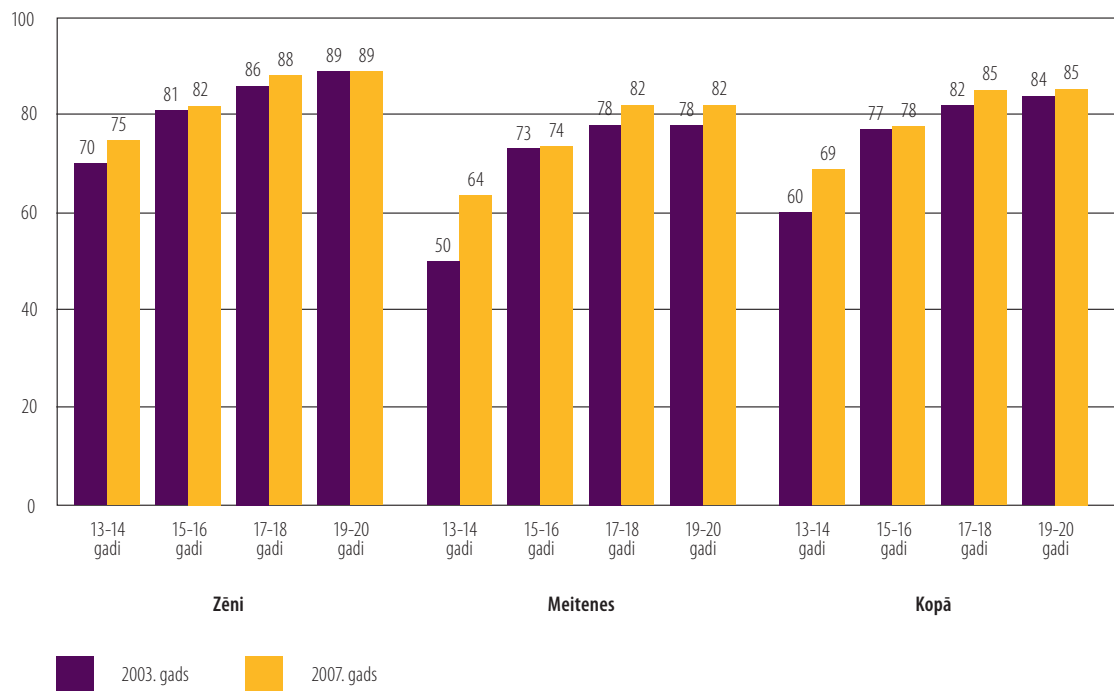
Salīdzinot ESPAD kohortas skolēnu vērtēto cigarešu pieejamību ar 2003. gadā veiktā pētījuma datiem, vērojams, ka nedaudz samazinājies to skolēnu īpatsvars, kuri norādījuši, ka cigaretes iegūt ir viegli vai ļoti viegli (91% 2003. gadā un 88% 2007. gadā). Taču jāuzsver, ka būtiski samazinājies tieši to skolēnu skaits, kuri uzskata, ka cigaretes ir ļoti viegli pieejamas (attiecīgi 64% un 49%). Šāds jauniešu sniegtais vērtējums ļauj secināt, ka katrā veikalā nepilngadīgie nevar iegādāties cigaretes un ir jāpieliek pūles, lai to izdarītu. Šādām izmaiņām pamatā varētu būt: 1) pamazām pieaugošā cigarešu cena, kas kopš 2003. gada gandrīz dubultojusies, 2) stingrāki kontroles pasākumi no veikalu pārdevēju puses vai arī 3) sabiedrības locekļu atbildības pastiprināšanās, kad gados vecākie atsakās iegādāties cigaretes nepilngadīgiem.

Salīdzinot 2007. gada pētījuma datus ar 2003. gadā veiktās skolēnu aptaujas datiem, secināms, ka vislielākais smēķēt pamēģinājušo pieaugums bijis 13–14 gadu veco skolēnu vidū – no 60% 2003. gadā uz 69% 2007. gadā, turklāt izteiktākas atšķirības vērojamas smēķēt pamēģinājušo 13–14 gadu veco meiteņu vidū (50% 2003. gadā salīdzinājumā ar 63% 2007. gadā). Pārējās vecuma grupās atšķirības nav tik izteiktas, izņemot 17–18 gadu vecos skolēnus, kuru vidū pēdējo četru gadu laikā novērojams smēķēt pamēģinājušo proporcijas pieaugums par trīs procentiem (attiecīgi 82% un 85% visiem skolēniem un 78% un 82% meitenēm) (*skat.3. attēlu*).

Salīdzinot ESPAD kohortas rezultātus kopš pirmā pētījuma veikšanas 1995. gadā, vērojams pieaugums smēķēt pamēģinājušo meiteņu vidū (63% 1995. gadā, 71% 1999. gadā, 74% 2003. gadā un 76% 2007. gadā), savukārt smēķēt pamēģinājušo zēnu grupā vērojama zināma stabilitāte (83–85 procentu robežās). Šādas tendences smēķēšanas pamēģināšanā ir arī citās Eiropas valstīs (piem., Hibell B. et al., 2004), kā arī 17–18 gadus veco skolēnu vidū novēroto (Andersson B. et al., 2007).

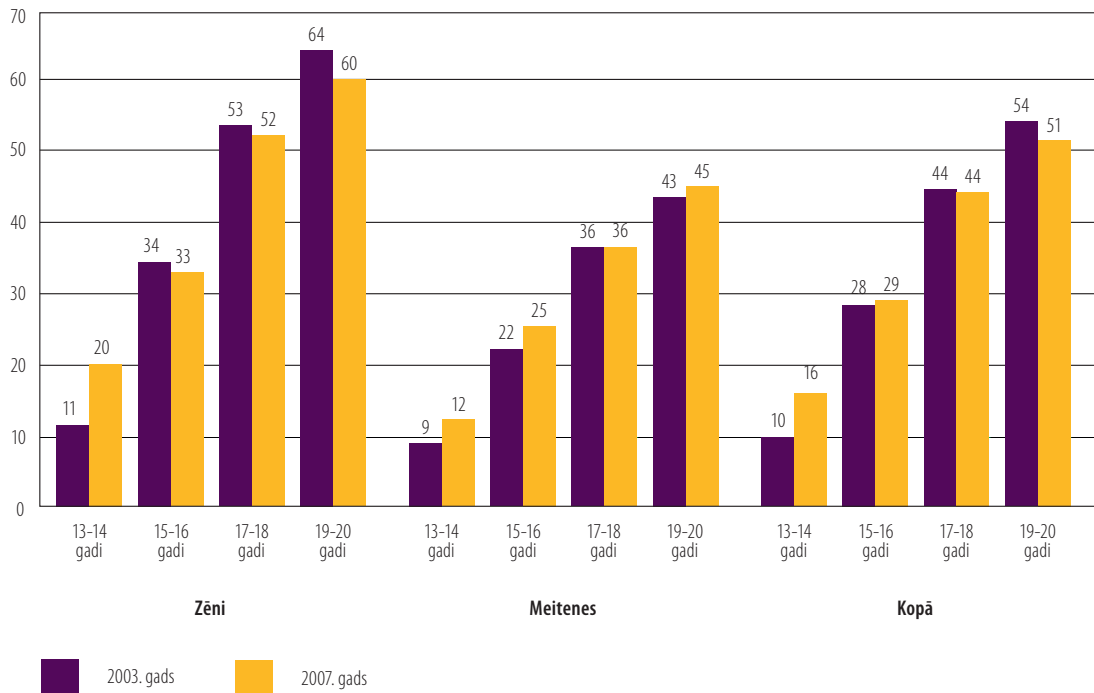
Visbūtiskākās izmaiņas to jauniešu vidū, kuri smēķējuši 40 un vairāk reizu dzīves laikā, salīdzinājumā ar 2003. gada pētījuma datiem vērojamas 13–14 gadu veco skolēnu grupā – šis rādītājs minētajā vecuma grupā ir pieaudzis 1,6 reizes (10% 2003. gadā salīdzinājumā ar 16% 2007. gadā (*skat. 4. attēlu*)).

3. attēls. **Dzīves laikā smēķēt pamēģinājušo zēnu un meiteņu īpatsvars 13–20 gadu vecu skolēnu vidū: 2003. un 2007. gada pētījumu salīdzinājums (%)**

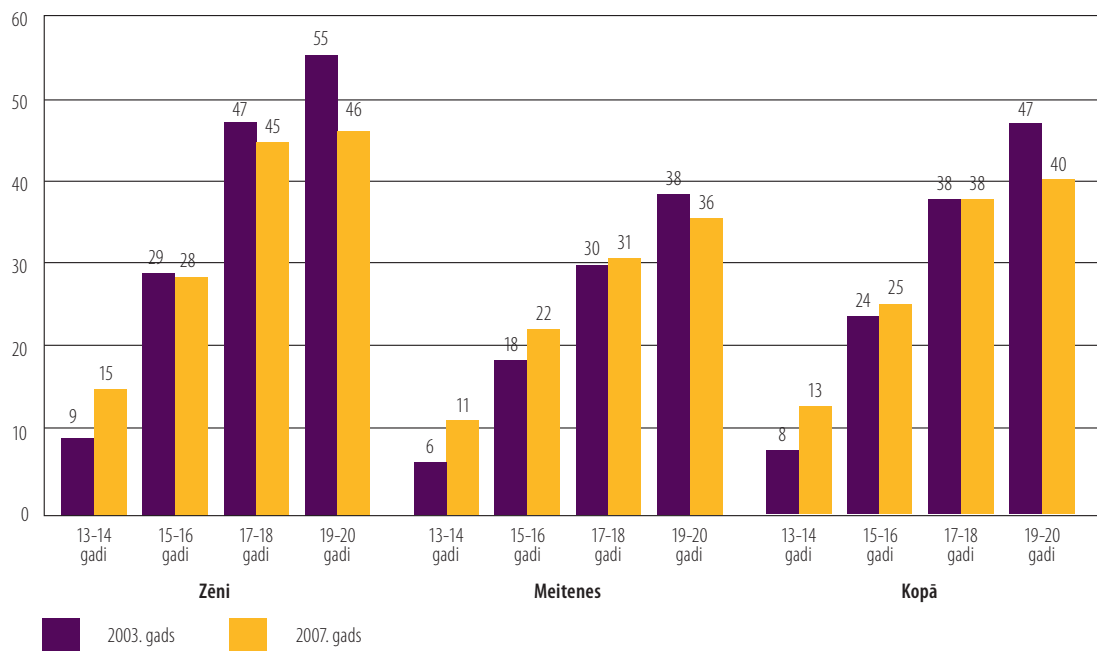
4. attēls. Dzīves laikā 40 un vairāk reižu smēķējušo zēnu un meiteņu īpatsvars 13–20 gadus vecu skolēnu vidū: 2003. un 2007. gada pētījumu salīdzinājums (%)

Tāpat salīdzinājumā ar 2003. gadā veikto pētījumu novērojams būtisks regulāro smēķētāju pieaugums 13–14 gadu veco skolēnu vidū, taču pozitīva tendence ir regulāro smēķētāju īpatsvara samazināšanās 19–20 gadu veco jauniešu kopā (*skat. 5. attēlu*).

Atbilstoši smēķēšanas epidēmijas attīstībai Latvijā (Helasoja V.V. et al., 2006), uzskatāms, ka arī 15–16 gadu veco zēnu grupā smēķēšanas pamēģināšanas rādītājs sasniedzis augstāko punktu un tuvāko gadu laikā iespējama tā samazināšanās, savukārt meiteņu vidū iespējams arī neliels pieaugums. Jāatzīmē, ka turpmākā smēķēšanas epidēmijas attīstība Latvijā atkarīga ne tikai no globālās smēķēšanas izplatības tendencēm, bet lielā mērā arī no pretsmēķēšanas aktivitātēm valstī.

5. attēls. **Regulāro smēķētāju īpatsvars 13–20 gadu vecu zēnu un meiteņu vidū: 2003. un 2007. gada pētījumu salīdzinājums (%)**

2.2. ALKOHOLA LIETOŠANA

2.2.1. Alkohola lietošanas izplatība

Rādītāji par alkohola lietošanu dzīves laikā, pēdējo 12 mēnešu laikā vai pēdējo 30 dienu laikā ir grūti skaidrojami un viennozīmīgi nenorāda uz iespējamām ar alkohola lietošanu saistītām problēmām nākotnē, taču kopumā tie liecina par pieaugošu alkohola patēriņu visās vecuma grupās.

Tikai četri procenti aptaujāto skolēnu dzīves laikā ne reizi nav lietojuši kādu alkoholisko dzērienu; pēdējo 12 mēnešu laikā un pēdējo 30 dienu laikā alkoholiskos dzērienus ne reizi nav lietojuši attiecīgi 11 un 30 procenti visu skolēnu. 9. tabulā atspoguļots alkoholu ne reizi nelietojušo jauniešu īpatsvars dažādās vecuma grupās.

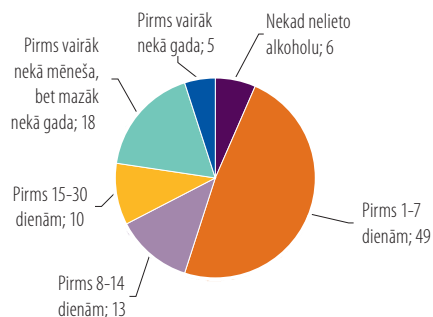
9. tabula. **Jauniešu īpatsvars, kuri alkoholiskos dzērienus nav lietojuši dzīves laikā, pēdējo 12 mēnešu laikā un pēdējo 30 dienu laikā, procentuāli vecuma grupās**

	Dzīves laikā	Pēdējo 12 mēnešu laikā	Pēdējo 30 dienu laikā
13–14 gadi	10	28	55
15–16 gadi	5	15	38
ESPAD kohorta	4	12	34
17–18 gadi	2	6	20
19–20 gadi	1	4	18
Kopā	4	11	30

Aplūkojot jauniešu līdzšinējo alkohola lietošanas pieredzi, var secināt, ka gandrīz visi skolēni (96%) savas dzīves laikā jau ir pamēģinājuši alkoholu, turklāt 42% to ir lietojuši 40 vai vairāk reizu (16% 13–14 gadu veco skolēnu, 27% 15–16 gadu veco skolēnu, 54% 17–18 gadu veco skolēnu un 65% 19–20 gadu veco skolēnu). Statistiski nozīmīgas atšķirības zēnu un meiteņu vidū novērojamas 17–18 un 19–20 gadīgo grupās. Runājot par pēdējo gadu, 17% jauniešu norāda, ka lietojuši alkoholu 40 vai vairāk reizes, t.i., gandrīz reizi nedēļā. 44% lietojuši to ne vairāk kā 9 reizes, t.i., retāk nekā reizi mēnesī, savukārt 11% alkoholu pēdējā gada laikā nav lietojuši nemaz.

Pēdējo 30 dienu laikā jebkādos alkoholiskos dzērienus 10 un vairāk reizes lietojuši 4% 13–14 gadu veco skolēnu, 7% 15–16 gadu veco skolēnu, 14% 17–18 gadu veco skolēnu un 11% 19–20 gadu veco skolēnu. Līdzīgi kā indikatoros par alkohola lietošanu dzīves laikā un pēdējo 12 mēnešu laikā, statistiski nozīmīgas atšķirības pēc dzimuma novērojamas tikai 17–18 un 19–20 gadu veco skolēnu vidū. 32% skolēnu to lietojuši 1–2 reizes pēdējā mēneša laikā (visticamāk, īpašos gadījumos), 18% alkoholu lietojuši aptuveni reizi nedēļā (3–5 reizes mēnesī), bet 20% skolēnu iedzeršana jau izveidojusies par ieradumu – viņi lietojuši alkoholu biežāk nekā reizi nedēļā. Gandrīz puse skolēnu (49%) alkoholu lietojuši pēdējās nedēļas laikā (*skat. 6. attēlu*).

6. attēls. **Pēdējā alkohola lietošanas reize (%)**

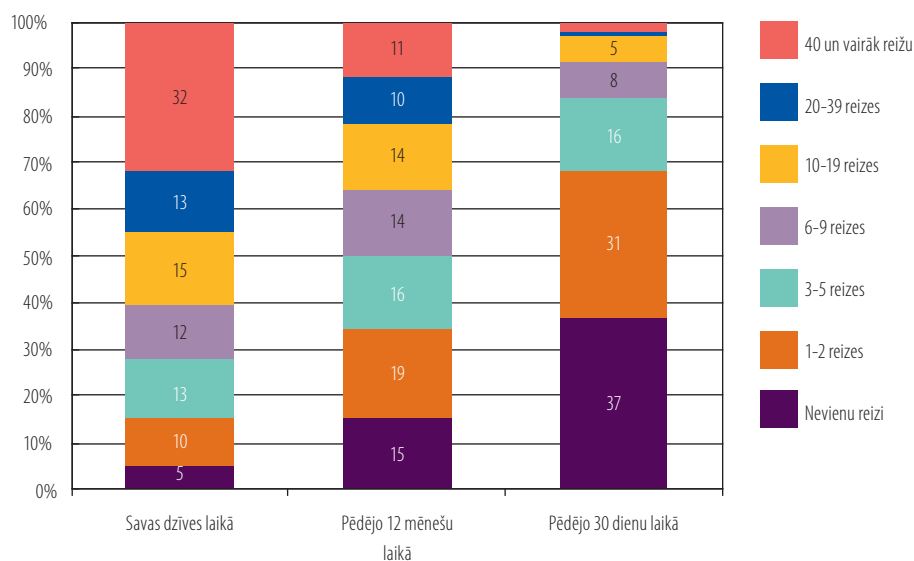

Alkoholisko dzērienu lietošana ir izplatīta arī starp skolēniem, kuri vēl nav sasnieguši 18 gadu vecumu (*skat. 7. attēlu*). Tikai 5% no viņiem nekad nav pamēģinājuši alkoholu, savukārt gandrīz puse (45%) sava mūža laikā alkoholu lietojuši jau 20 vai vairāk reizes. 50% skolēnu līdz 18 gadu vecumam lietojuši alkoholu vismaz 6 reizes pēdējo 12 mēnešu laikā, t.i., lieto alkoholu vismaz reizi divos mēnešos.

Aplūkojot atbildes par pēdējo mēnesi, var secināt, ka 37% nepilngadīgo skolēnu šajā laikā alkoholu nav lietojuši, 31% to lietojuši tikai 1–2 reizes, bet 32% – biežāk.

Jau 13 gadu vecumā 85% skolēnu ir pamēģinājuši kādu alkoholisko dzērienu; 39% šī vecuma skolēnu lietojuši alkoholu pēdējā mēneša laikā un 12% – pēdējās nedēļas laikā. 10% šīs grupas skolēnu pēdējā mēnesī dzēruši aptuveni reizi nedēļā un 9% – biežāk. Kopumā pētījumā iegūtā informācija ļauj secināt, ka gandrīz katrs piektais 13–14 gadu vecais skolēns lieto alkoholu vismaz reizi nedēļā.

7. attēls. **Alkoholisko dzērienu lietošanas pieredze jauniešiem līdz 18 gadu vecumam (%)**

Savukārt 15–16 gadu vecie jaunieši dzer jau biežāk: gandrīz katrs trešais 15–16 gadu vecais skolēns alkoholu pēdējā mēneša laikā lietojis vismaz reizi nedēļā: 14% aptuveni reizi nedēļā un 15% – biežāk. 17–18 gadu veco jauniešu grupā gandrīz katrs otrais dzer vismaz reizi nedēļā: 21% aptuveni reizi nedēļā un 28% – biežāk (*skat. 8. attēlu*).

Dati par alkoholisko dzērienu pamēģināšanas vecumu analizēti līdzīgi kā nodaļā par smēķēšanu, t.i., analizētas to skolēnu atbildes, kuri norādījuši, ka lietojuši alkoholiskos dzērienus.

Līdzīgi, kā novērojams, analizējot smēķēt pamēģināšanas vecumu, arī jebkādos alkoholiskos dzērienus zēni pamēģina ievērojami agrākā vecumā salīdzinājumā ar meitenēm, tomēr, lai arī atšķirības zēnu un meiteņu vidū ir statistiski nozīmīgas, tās nav tik izteiktas kā smēķēšanas gadījumā.

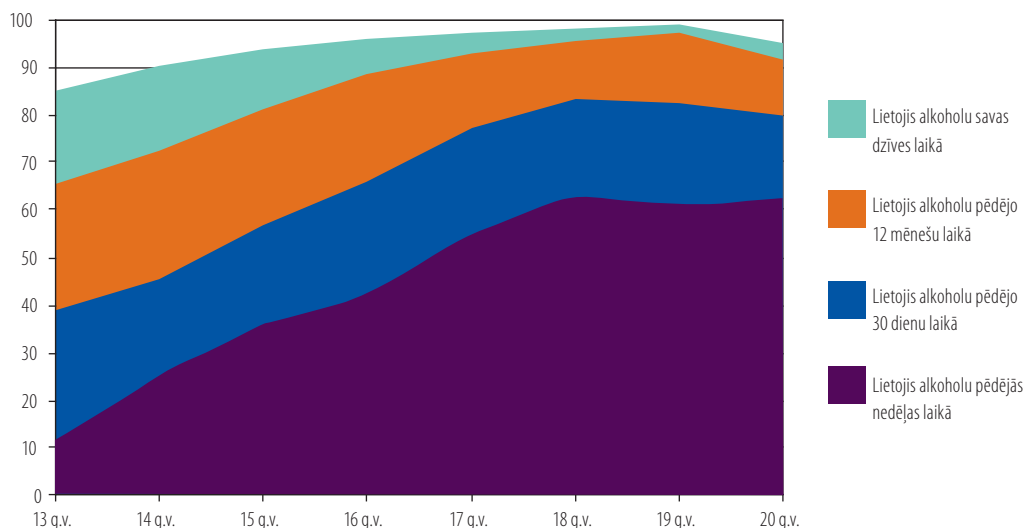
No alkoholiskos dzērienus pamēģinājušiem jauniešiem aptuveni trešā daļa (35% zēnu un 27% meiteņu) tos pamēģinājusi līdz 9 gadu vecumam. Līdzīgi kā pirmās cigaretes izsmēķēšanas vecumā, arī alkoholu līdz 9 gadu vecumam visvairāk pamēģinājuši 13–14 gadus vecie skolēni, un, pieaugot vecumam, šī proporcija samazinās.

10. tabula. **Kumulatīvais jebkādos alkoholiskos dzērienus pamēģinājušo īpatsvars dalījumā pa vecuma un dzimuma grupām (% no alkoholu pamēģinājušiem)**

	Līdz 9 gadiem	10 gadi	11 gadi	12 gadi	13 gadi	14 gadi	15 gadi	16 gadi vai vēlāk
Zēni								
13-14 gadi	44	64	77	89	99	100		
15-16 gadi	39	54	65	78	90	97	100	100
ESPAD kohorta	37	51	62	76	87	95	99	100
17-18 gadi	33	45	55	68	80	90	97	100
19-20 gadi	28	36	44	58	71	83	90	100
Kopā	35	49	59	72	84	92	97	100
Meitenes								
13-14 gadi	37	54	72	89	99	100		
15-16 gadi	31	43	56	71	87	97	100	100
ESPAD kohorta	28	40	52	67	83	96	100	100
17-18 gadi	26	37	47	60	74	86	95	100
19-20 gadi	15	24	32	46	59	71	87	100
Kopā	27	38	50	64	78	88	95	100

Savas dzīves laikā visvairāk alkoholu lietojuši nepilngadīgie skolēni lielajās pilsētās un rajonu centros. Gan pēdējā gada, gan pēdējā mēneša laikā visbiežāk alkoholu lietojuši 18 gadu vecumu nesasnējušie skolēni lielajās pilsētās, savukārt visretāk alkoholu lietojuši jaunieši pagastos. Tas nozīmē, ka alkohola lietošanas problēma visvairāk skar lauku iedzīvotājus, attiecībā uz skolēniem neatbilst patiesībai. Rīga savukārt atšķiras no citām lielajām pilsētām ar to, ka tajā alkohola lietošanas biežums nepilngadīgo jauniešu vidū ir nozīmīgi mazāks (Sig.=0.004).

8. attēls. **Alkoholisko dzērienu lietošanas pieredze dažādās vecuma grupās (%)**

Alkoholu kopumā gan savas dzīves laikā, gan pēdējā gada vai mēneša laikā vismazāk lietojuši skolēni mazpilsētās un pagastos, savukārt visbiežāk pēdējā mēneša laikā alkoholu lietojuši jaunieši lielajās pilsētās, tai skaitā, Rīgā. Var secināt, ka, lai gan galvaspilsētā tiek efektīvāk kontrolēta alkohola izplatīšana jauniešiem līdz 18 gadu vecumam, tomēr kopumā arī šajā pilsētā, tāpat kā citās lielajās pilsētās, skolēnu vidū alkohola lietošana ir izplatītāka nekā mazpilsētās vai pagastos. Iespējams, daļēji to izskaidro jauniešu sniegtais vērtējums, ka alkohola pieejamība skolēniem pagastos ir apgrūtinātāka nekā skolēniem lielajās pilsētās.

Latviešu pūsma nepilngadīgie skolēni lietojuši un lieto alkoholu nozīmīgi biežāk nekā krievu pūsma skolēni. 16% krievu pūsma un tikai 10% latviešu pūsma skolēnu nelieta vai tikpat kā nelieta alkoholu (t.i., pēdējoreiz lietojuši to pirms vairāk nekā gada). Latviešu pūsma skolēni biežāk (63%) nekā krievu pūsma skolēni (55%) lietojuši alkoholu pēdējo divu nedēļu laikā. Atšķirības vērojamas gan vecuma grupā līdz 18 gadiem, gan arī vecuma grupā no 18 līdz 20 gadiem. Var secināt, ka latviešu pūsma skolēnu vidū alkohola lietošana ir nozīmīgi biežāk izplatīta nekā krievu pūsma skolēnu grupā.

2.2.2. Alkoholisko dzērienu veidi

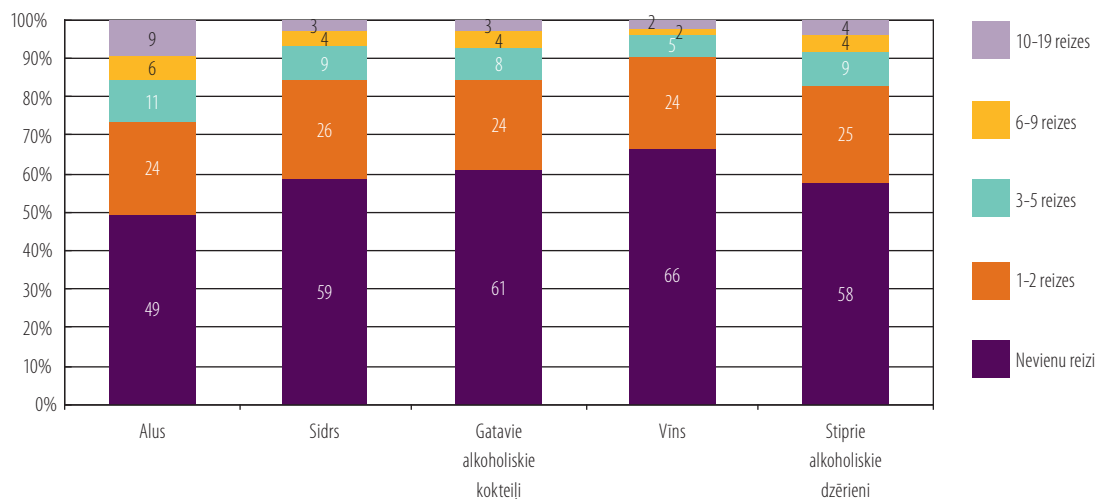
Skolēnu vidū populārākais alkoholisko dzērienu veids ir alus (*skat. 9. attēlu*). Pēdējā mēneša laikā to dzērusi puse (51%) skolēnu. Šim alkoholisko dzērienu veidam raksturīgi, ka skolēni to mēdz dzert bieži – 9% to dzēruši vismaz katru trešo dienu pēdējā mēneša laikā. Līdzīgs skaits skolēnu (39–42%) pēdējā mēneša laikā dzēruši sidru, alkoholiskos kokteiļus vai stipros alkoholiskos dzērienus, savukārt vīna dzeršana skolēnu vidū ir mazāk izplatīta.

Līdzīgus secinājumus var izdarīt, aplūkojot skolēnu atbildes, kas raksturo pēdējo alkohola dzeršanas reizi. 46% skolēnu norāda, ka pēdējā iedzeršanas reizē dzēruši alu, 34% dzēruši stipros alkoholiskos dzērienus, 33% – sidru, 28% – alkoholiskos kokteiļus un tikai 25% vīnu.

Tomēr kopumā nav neviena konkrēta alkohola veida, kuru skolēni noraidītu biežāk nekā citus – aptuveni 30% skolēnu par katru no alkohola veidiem norāda, ka to nekad nedzer.

9. attēls. **Pēdējo 30 dienu laikā lietotie alkoholisko dzērienu veidi (%)**

Nozīmīgi atšķiras dažāda vecuma jauniešu izvēlētais alkohola veids. Skolēni 13–16 gadu vecumā retāk nekā citi pēdējā mēneša laikā dzēruši stipros alkoholiskos dzērienus, bet biežāk – vīnu vai sidru (*skat. 11. tabulu*). 17–18 gadu vecumā vairāk skolēnu sāk izvēlēties alu, turklāt trešdaļa to dzer vismaz 3 reizes mēnesī. 19–20 gadu vecumā par vienu no biežāk lietotajiem alkoholiskajiem dzērieniem līdztekus alum kļūst stiprie alkoholiskie dzērieni – 12% tos dzēruši biežāk nekā reizi nedēļā.

Nozīmīgas atšķirības vērojamas starp dažādu plūsmu skolēniem. Latviešu plūsmas skolēni nozīmīgi biežāk pēdējā mēneša laikā dzēruši alu, sidru un stipros alkoholiskos dzērienus, savukārt krievu plūsmas skolēnu vidū populārāks ir vīns.

Meitenes kopumā dzer retāk nekā zēni, taču būtiski atšķiras arī viņu izvēlētais alkohola veids. Alus ir viennozīmīgi populārākais alkohola veids starp zēniem (pēdējā mēneša laikā to nav dzēruši tikai 35%), taču meitenes šis dzēriens īpaši nesaista (pēdējā mēneša laikā to nav dzērušas 63% meiteņu). Meitenes arī retāk izvēlas stipros alkoholiskos dzērienus, vairāk dodot priekšroku sidram – populārākajam alkohola veidam meiteņu vidū.

Alkoholisko dzērienu veidu saistība ar skolas atrašanās vietu ir mazāk izteikta, tomēr pētījums ļauj secināt, ka lielajās pilsētās un rajonu centros skolēni alu dzer biežāk nekā Rīgā vai pagastos, savukārt sidrs ir populārāks pagastos, mazpilsētās un rajonu centros nekā Rīgā un lielajās pilsētās.

11. tabula. **Pēdējo 30 dienu laikā lietotie alkoholisko dzērienu veidi dažādās vecuma grupās (%)**

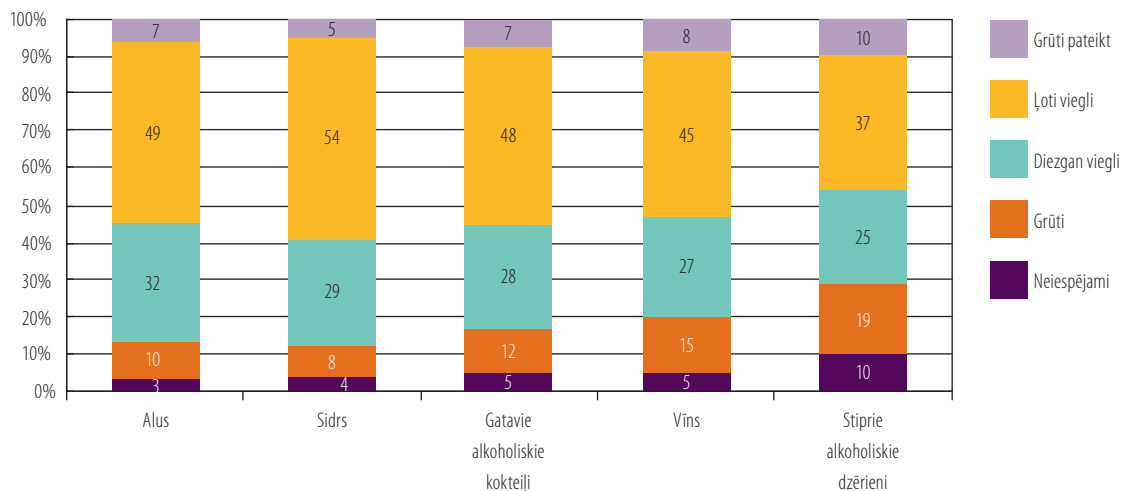
		13–14 gadi	15–16 gadi	17–18 gadi	19–20 gadi
Alus	Nevienu reizi	64	53	41	48
	1–2 reizes	22	25	25	23
	Biežāk	14	21	34	29
Sīdrs	Nevienu reizi	67	60	54	58
	1–2 reizes	22	25	29	26
	Biežāk	11	15	17	16
Gatavie alkoholiskie kokteiļi	Nevienu reizi	76	65	55	54
	1–2 reizes	15	21	27	31
	Biežāk	10	14	18	16
Vīns	Nevienu reizi	75	70	63	60
	1–2 reizes	18	21	27	30
	Biežāk	7	9	10	10
Stiprie alkoholiskie dzērieni	Nevienu reizi	80	67	50	42
	1–2 reizes	14	20	29	34
	Biežāk	6	13	21	24

2.2.3. Alkohola pieejamība

Alkoholisko dzērienu iegūšana skolēniem, ja viņi to patiešām vēlas, visbiežāk nesagādā lielas grūtības (*skat. 10. attēlu*). Vērojamas atšķirības dažādu alkoholisko dzērienu veidu pieejamībā: visvieglāk jaunieši var dabūt alu vai sidru, nedaudz grūtāk – vīnu, bet visgrūtāk – stipros alkoholiskos dzērienus. Šādas situācijas iemesli nav meklējami likumdošanas atšķirībās, bet gan bieži vien maldīgajā priekšstatā, ka „stiprie” alkoholiskie dzērieni ir potenciāli kaitīgāki nekā citi. Iespējams, ka pieaugušie, no kuriem jaunieši iegūst alkoholu (tie var būt ne vien pārdevēji, bet arī paziņas, draugi vai ģimenes locekļi), ir uzmanīgāki attiecībā uz stipro alkoholisko dzērienu piedāvāšanu/pārdošanu jauniešiem un pielaidīgāki attiecībā pret citiem alkohola veidiem. Tomēr korelāciju analīze liecina, ka parasti, ja ir pieejams viens alkohola veids, ir līdzīgi viegli pieejami arī visi citi veidi (korelācijas koeficients starp vērtējumiem – 0,8).

10. attēls. **Dažādu alkohola veidu pieejamība skolēniem (%)**

Lai gan alkoholisko dzērienu aprites likums nosaka, ka alkoholu nedrīkst pārdot personām, kas jaunākas par 18 gadiem, vairāk nekā divas trešdaļas nepilngadīgo skolēnu uzskata, ka alus, sidrs vai alkoholiskie kokteiļi viņiem būtu ļoti viegli vai diezgan viegli pieejami. Nedaudz grūtāk būtu iegūt vīnu, tomēr lielākajai daļai skolēnu arī tas nesagādātu lielas grūtības. Gandrīz puse (49%) nepilngadīgo skolēnu atzīst, ka arī stiprie alkoholiskie dzērieni viņiem būtu viegli vai pat ļoti viegli pieejami. Ņemot vērā samērā brīvo alkohola pieejamību, var secināt, ka alkohola pamēģināšanu vai lietošanu lielā mērā noteiks jauniešu motivācija – tas, cik stipri ir vēlēšanās lietot alkoholu.

Interesanti, ka 18-gadīgiem jauniešiem jebkuru alkoholisko dzērienu pieejamība šķiet vieglāka nekā 17 vai 16 gadus veciem jauniešiem, taču apgrūtinātāka nekā 19 vai 20 gadus veciem jauniešiem. Lai gan, pieaugot vecumam, alkohols kļūst arvien pieejamāks, 18 gadu vecuma sasniegšana nebūt nav tik būtiska robeža alkohola vieglai iegūšanai (*skat. 12. tabulu*). Tas norāda, ka alkohola aprites likuma īstenošana nenotiek pilnā mērā – vai nu pārdevēji nepietiekami izmanto savas tiesības lūgt uzrādīt personu apliecinošu dokumentu, palaujoties uz subjektīvu vizuālu vērtējumu, jeb arī jaunieši alkohola iegūšanai efektīvi izmanto citus kanālus (vecākus draugus, paziņas u.tml.).

Lai izzinātu jauniešu alkohola iegūšanas avotus, pētījumā tika iekļauti jautājumi par alkohola iegādes vietām. Arī šajā jautājumā iegūtas atšķirīgas atbildes par katru no dzērienu veidiem. 30% nepilngadīgo jauniešu pēdējā mēneša laikā ir pirkuši veikalā alu (pārtikas vai alkoholisko dzērienu veikalā, kioskā vai degvielas uzpildes stacijā), turklāt 13% to ir darījuši vairākkārt. Nedaudz mazāka nepilngadīgo jauniešu daļa pirkuši sidru (25%), alkoholiskos kokteiļus (21%) vai stipros alkoholiskos dzērienus (18%). Krievu plūsmas jaunieši līdz 18 gadu vecumam vairāk iecienījuši un pirkuši vīnu (15%), savukārt latviešu plūsmas jaunieši – sidru (26%). Visbiežāk alkoholu iegādājušies jaunieši lielajās pilsētās, tomēr Rīgā situācijas, kad nepilngadīgiem jauniešiem būtu iespēja pašiem iegādāties alkoholu, ir retākas. Jānorāda, ka visretāk alkoholu pirkuši pagastos dzīvojošie nepilngadīgie skolēni. Vīnu, alkoholiskos kokteiļus un sidru iegādājušies līdzīga daļa meiteņu un zēnu, tomēr nozīmīgas atšķirības vērojamas alus un stipro alkoholisko dzērienu iegādē. Alu pēdējā mēneša

laikā iegādājušās tikai 18% nepilngadīgo meiteņu salīdzinājumā ar 43% šīs vecuma grupas zēniem. Jānorāda, ka 20% zēnu alu iegādājušies vidēji vismaz reizi nedēļā. Salīdzinājumam: stipro alkoholu iegādājušās 13% meiteņu un 24% zēnu līdz 18 gadu vecumam.

12. tabula. **Alkoholisko dzērienu pieejamība dažāda vecuma skolēniem (%)**

		13–14 gadi	15–16 gadi	17–18 gadi	19-20 gadi
Alus	Neiespējami	3	2	1	0
	Grūti	11	7	4	1
	Diezgan viegli	40	39	27	12
	Ļoti viegli	39	44	64	85
	Grūti pateikt	7	7	4	2
Sīdrs	Neiespējami	3	2	2	1
	Grūti	9	7	3	1
	Diezgan viegli	35	35	25	11
	Ļoti viegli	48	51	67	86
	Grūti pateikt	5	5	3	1
Gatavie alkoholiskie kokteiļi	Neiespējami	5	3	2	1
	Grūti	13	11	4	1
	Diezgan viegli	35	34	27	11
	Ļoti viegli	39	46	62	85
	Grūti pateikt	8	7	4	1
Vīns	Neiespējami	5	2	2	1
	Grūti	19	13	6	2
	Diezgan viegli	33	36	27	12
	Ļoti viegli	35	41	60	84
	Grūti pateikt	9	8	4	2
Stiprie alkoholiskie dzērieni	Neiespējami	10	6	4	1
	Grūti	20	22	9	3
	Diezgan viegli	30	31	29	16
	Ļoti viegli	26	31	52	75
	Grūti pateikt	10	11	7	4

13–14 gadu veci skolēni alkoholu pēdējā mēneša laikā pirkuši nozīmīgi retāk nekā citi – 20% pirkuši sidru, 18% – alu, bet pārējos dzērienus iegādājies reti. 17 gadus vecie jaunieši visus alkoholiskos dzērienus iegādājas nozīmīgi biežāk nekā sešpadsmitgadīgie, savukārt 16 gadus vecie jaunieši – biežāk nekā piecpadsmitgadīgie jaunieši. Atšķirības starp 17 un 18 gadus veciem jauniešiem ir nozīmīgas tikai attiecībā uz alus un stipro alkoholisko dzērienu iegādi.

Lai izprastu, cik lielā mērā jaunieši paši pērk alkoholu vai arī viņiem to piedāvā citi, salīdzināsim alkohola lietošanu un iegādi veikalos pēdējā mēneša laikā (*skat. 13. tabulu*). Šķiet, ka visvienkāršāk jauniešiem, kas vēl nav sasnieguši 18 gadu vecumu, ir nopirkt alu, sidru un alkoholiskos kokteiļus: 60–63% no tiem, kuri šos alkoholiskos dzērienus lietojuši pēdējā mēneša laikā, tos vismaz vienreiz arī paši pirkuši. Alus atšķiras no citiem dzērieniem ar to, ka jaunieši, kas to pirkuši, bieži vien to iegādājušies vairākkārt. Iespējams, alus iegādes salīdzinošā vienkāršībā meklējams iemesls, kādēļ tieši šo dzērienu tieši iecienījuši jaunieši līdz 18 gadu vecumam.

Atšķirīga ir vīna lietošana – tikai 40% nepilngadīgo jauniešu, kuri to ir lietojuši, paši to arī ir pirkuši. Šo alkoholisko dzērienu veidu bieži vien lieto svinībās, tādēļ ļoti iespējams, ka jaunieši ar to pacienā viesos. Arī stipros alkoholiskos dzērienus salīdzinoši daudzi (47%) jaunieši līdz 18 gadu vecumam ieguvuši no citiem, paši tos nepērkot. Tieši tie jaunieši, kuri alkoholu pirkuši paši, pēdējā dzeršanas reizē apreibinājušies nozīmīgi vairāk nekā tie, kuri alkoholu paši nav pirkuši, bet ieguvuši no citiem. Var secināt, ka alkohola tirdzniecības ierobežojumiem ir liela nozīme – ja jaunieši ar alkoholisko dzērienu uzciņā mājās vai viesos, apkārtējie tomēr vairāk kontrolē izdzertā alkohola daudzumu.

13. tabula. **Alkoholisko dzērienu lietošana un iegāde nepilngadīgo jauniešu grupā (%)**

	Alus		Sidrs		Gatavie alkoholiskie kokteiļi		Vins		Stiprie alkoholiskie dzērieni	
	Lietojis	Pircis	Lietojis	Pircis	Lietojis	Pircis	Lietojis	Pircis	Lietojis	Pircis
Nevienu reizi	52	70	60	75	64	79	69	88	65	82
1–2 reizes	25	17	25	17	21	13	22	8	21	11
3–5 reizes	10	6	8	5	7	5	5	2	7	4
6 un vairāk reizes	13	7	7	3	6	4	4	2	7	3

Ne vairāk kā 30% jauniešu pēdējā mēneša laikā lietojuši dažādus alkoholiskos dzērienus bārā, krogā, restorānā vai diskotēkā. Tie jaunieši, kuri izmantojuši šādu iespēju, parasti to nav darījuši vairāk kā vienu, divas reizes mēneša laikā.

Visbiežāk krogā, bārā, restorānā vai diskotēkā jaunieši dzēruši alu (30%), 27% dzēruši sidru, 23% – kokteiļus, 26% – stipros alkoholiskos dzērienus un 15% – vīnu. Izklaides un atpūtas vietām tipisks alkoholisko dzērienu veids ir sidrs un stiprie alkoholiskie dzērieni – tos jaunieši relatīvi bieži dzēruši tieši šādās vietās (*skat. 14. tabulu*). No visiem skolēniem, kuri pēdējā mēneša laikā dzēruši sidru vai stipros alkoholiskos dzērienus, vidēji 63% tos dzēruši izklaides un atpūtas vietās. Turpretī no vīnu dzērušajiem jauniešiem mazāk nekā puse (45%) to lietojusi izklaides un atpūtas vietās. Tas vēlreiz apliecina, ka vīns pamatā tiek lietots mājās kopā ar citiem, kuri šo dzērienu ir iegādājušies.

Alkohola lietošanas paradumi nepilngadīgajiem un 18 gadu vecumu sasniegušajiem jauniešiem ir līdzīgi – vidēji 6 no 10 jauniešiem, kuri vispār pēdējā mēneša laikā lietojuši dažādus alkohola veidus, ir dzēruši tos izklaides un atpūtas vietās. Krievu plūsmas jaunieši arī bāros, restorānos un citās izklaides vietās dod priekšroku vīnam, savukārt latvieši – sidram un stiprajiem alkoholiskajiem dzērieniem.

Jaunieši lielajās pilsētās (izņemot Rīgu) biežāk nekā citi pēdējā mēneša laikā kādā izklaides vai atpūtas vietā dzēruši alu. Sidru savukārt nozīmīgi retāk nekā citur dzer jaunieši izklaides vietās Rīgā un citās lielajās pilsētās. Alkoholisko dzērienu veids, ko biežāk izklaidējoties dzēruši galvaspilsētas jaunieši, ir stiprie alkoholiskie dzērieni.

14. tabula. **Alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā kopumā un izklaides vietās (%)**

	Alus		Sidrs		Gatavie alkoholiskie kokteiļi		Vīns		Stiprie alkoholiskie dzērieni	
	Izklaides vietā	Lietojis	Izklaides vietā	Lietojis	Izklaides vietā	Lietojis	Izklaides vietā	Lietojis	Izklaides vietā	Lietojis
Nevienu reizi	70	49	73	59	77	61	85	66	74	58
1–2 reizes	19	24	19	26	15	24	11	24	16	25
3–5 reizes	6	11	5	9	5	8	2	5	6	9
6 un vairāk reizes	5	15	2	7	3	7	1	4	4	8

2.2.4. Riskanta alkohola lietošana

Analizējot riskantas alkohola lietošanas paradumus saistībā ar to, cik daudz konkrētā alkoholiskā dzēriena pēdējā dzeršanas reizē skolēni izdzēruši, var secināt, ka vislielākajā apjomā vienas dzeršanas reizē jaunieši patērē alu: 28% skolēnu pēdējā iedzeršanas reizē izdzēruši vismaz 3 pudeles alus. Tas nozīmē, ka, lai gan alus satur mazāk promiļu nekā daudzi citi alkoholiskie dzērieni, tā nodarītais kaitējums skolēniem var būt pat lielāks. Vīnu skolēni ne vien lieto visretāk, bet arī izdzer vismazāk šī dzēriena vienas iedzeršanas reizē.

Pārsteidzošs šķiet stipro alkoholisko dzērienu lietošanas apjoms – 26% gadījumu vienā iedzeršanas reizē tiek izdzerts vairāk nekā 150 ml šī dzēriena veida. Tādējādi var secināt, ka šo alkohola veidu skolēni apzināti patērē, lai spēcīgi apreibinātos. Tomēr minētais apjoms ir ārkārtīgi liels un jāņem vērā, ka visdrīzāk skolēni nelieto stipros alkoholiskos dzērienus tīrā veidā, bet gan jaucot kokteiļos, un iespējams, ka daļa no jauniešiem raksturojusi tieši šo kokteiļu apjomu.

Tikai 30% skolēnu novērtējuši, ka pēdējā alkohola lietošanas reizē nemaz nebija iereibuši un 29% – tikpat kā nebija iereibuši (*skat. 11. attēlu*). Vērtējot savu reibuma pakāpi skalā no 1 līdz 10, 23% skolēnu to vērtējuši ar 5 vai vairāk, savukārt 8% – ar 8 vai vairāk, t.i., bija ļoti spēcīgi iereibuši.

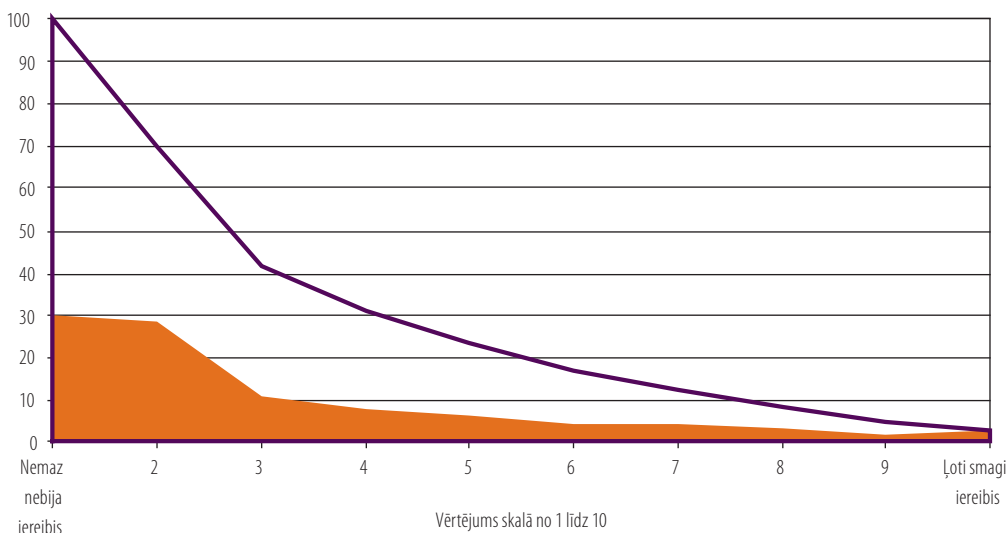
Visvairāk iereibuši (vidējais vērtējums 6,5) tie skolēni, kuri izdzēruši vismaz pudeli vīna, vismaz 6 devas stipro alkoholisko dzērienu vai vismaz 5 pudeles alkoholisko kokteiļu. Izdzerot 5 vai vairāk pudeles sidra vai alus, jaunieši jutušies mazāk iereibuši. Tie, kuri dzēruši stipros alkoholiskos dzērienus, apreibuši nozīmīgi biežāk nekā tie, kuri izvēlējušies citus dzērienus. Tas apliecina, ka šo alkohola veidu bieži vien izvēlas tieši apreibināšanās dēļ un no tā arī ļoti viegli apreibt. Pat izdzerot 1–2 devas (25–50 ml) šāda dzēriena, skolēni jūtas samērā iereibuši (vērtējums 4,1). Alkoholisko kokteiļu dzeršana (kas parasti satur stipro alkoholu) apreibina jauniešus nozīmīgi vairāk nekā tāda paša apjoma sidra vai alus izdzeršana.

Latviešu un krievu plūsmas skolēnu izdertā alkohola apjoms mililitros vienā reizē statistiski nozīmīgi neatšķiras, taču savu apreibuma pakāpi latviešu plūsmas skolēni vērtē nozīmīgi augstāk nekā krievu plūsmas skolēni.

Vērojamas atšķirības alkohola lietošanas paradumos dažādu apdzīvoto vietu skolēnu vidū, kā arī starp zēniem un meitenēm. Alu vienā iedzeršanas reizē jaunieši lielajās pilsētās izdzer visvairāk, bet pagastos – vismazāk. Tāpat Rīgā vienā iedzeršanas reizē jaunieši izdzer nozīmīgi vairāk alkoholisko kokteiļu nekā pagastos vai rajonu centros. Rīgā un lielajās pilsētās izdzer vairāk vīna un stipro alkoholisko dzērienu nekā pagastos. Vērtējot savu apreibuma pakāpi pēdējā dzeršanas reizē, Rīgā dzīvojošie jaunieši norāda, ka tā bijusi vislielākā: 26% to novērtē uz 5 vai vairāk. Lielajās pilsētās kopumā jaunieši bijuši nozīmīgi vairāk iereibuši nekā pagastos.

11. attēls. Skolēnu subjektīvais apreibšanas pakāpes vērtējums pēdējā alkohola lietošanas reizē (%)

Piezīme: ar tumši zilu krāsu novilkta kumulatīvā līkne, kas parāda, cik % skolēnu bija iereibuši vismaz konkrētajā pakāpē.

Aplūkojot vienā reizē izdertā alkohola apjomu dzimumu griezumā, redzams, ka meitenes ne vien dzer retāk, bet arī patērē mazāku alkohola apjomu vienā iedzeršanas reizē (*skat. 15. tabulu*).

Vislielākās atšķirības vērojamas alus patēriņā – 34% zēnu un tikai 14% meiteņu, kas lieto šo alkoholisko dzērienu, pēdējā iedzeršanas reizē izdēra vismaz trīs pudeles šī alkohola. Salīdzinoši mazākas atšķirības vērojamas stipro alkoholisko dzērienu patēriņā. Papildus vecumam, tieši dzimums visvairāk ietekmē vienā iedzeršanas reizē lietotā alkohola apjomu un apreibšanas pakāpi: vairāk alkohola lieto zēni, un viņi arī pēdējā iedzeršanas reizē bijuši nozīmīgi vairāk iereibuši.

Iepriekš minēts, ka alkohola lietošana ārkārtīgi izplatīta arī starp nepilngadīgajiem skolēniem, tomēr jāatzīmē, ka viņu vienā reizē patērētā alkohola apjoms ir nozīmīgi mazāks nekā vecākiem jauniešiem. 75% gadījumu tiek izdzerts ne vairāk kā divas pudeles alus, 89% – ne vairāk kā divas pudeles sidra, 88% – ne vairāk kā divas pudeles alkoholisko kokteiļu, 88% – ne vairāk kā divas glāzes vīna. Alkohola lietošana lielos apjomos raksturīga tikai nelielai daļai skolēnu līdz 18 gadu vecumam. Salīdzinoši daudz šie jaunieši lieto stipros alkoholiskos dzērienus – 43% gadījumu pēdējā iedzeršanas reizē tika izdzertas vismaz 3 devas šī dzēriena.

Jo jaunāks ir skolēns, jo mazāk alkohola vienā iedzeršanas reizē tas izdzer un subjektīvais apreibināšanās līmenis ir zemāks. Skolēni 13–14 gadu vecumā vienā reizē lieto vismazāk jebkāda veida alkohola un apreibst nozīmīgi mazāk nekā vecāki skolēni: 70% uzskata, ka pēdējā alkohola lietošanas reizē nebija apreibuši nemaz vai tikpat kā nemaz (vērtējums 1 vai 2 skalā no 1 līdz 10). Tomēr 16% 13–14 gadu veco skolēnu savu iereibuma pakāpi vērtē vismaz uz 5. 15–16 gadu veci skolēni lieto nozīmīgi mazāk alkohola vienā iedzeršanas reizē nekā skolēni 17 gadu vecumā vai vecāki. Mazākas atšķirības vērojamas starp 17 un 18 gadu veciem skolēniem. Vienīgā statistiski nozīmīgā atšķirība vienā iedzeršanas reizē patērētā alkohola daudzumā ir tā, ka 17 gadu veci skolēni salīdzinoši mazākos apjomos patērē stipros alkoholiskos dzērienus (Sig.=0.019).

15. tabula. **Meiteņu un zēnu pēdējā alkohola lietošanas reizē patērētā alkohola apjoms (% no alkoholisko dzērienu veidu lietojušiem)**

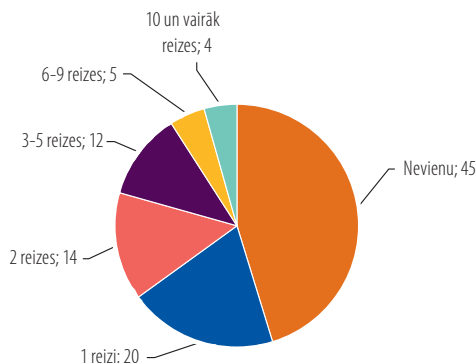
		Kopā	Zēni	Meitenes
Alus	Mazāk par standarta pudeli vai bundžu (<0,3 l)	31	23	45
	1–2 standarta pudeles vai bundžas (0,3-0,6 l)	41	42	41
	3–4 standarta pudeles vai bundžas (0,6-1,2 l)	16	18	10
	5 vai vairāk standarta pudeles vai bundžas (>1,2 l)	12	16	4
Sidrs	Mazāk par standarta pudeli vai bundžu (<0,3 l)	49	42	53
	1–2 standarta pudeles vai bundžas (0,3-0,6 l)	40	40	40
	3–4 standarta pudeles vai bundžas (0,6-1,2 l)	7	11	5
	5 vai vairāk standarta pudeles vai bundžas (>1,2 l)	4	7	2
Gatavie alkoholiskie kokteiļi	Mazāk par standarta pudeli vai bundžu (<0,3 l)	48	42	53
	1–2 standarta pudeles vai bundžas (0,3-0,6 l)	40	40	40
	3–4 standarta pudeles vai bundžas (0,6-1,2 l)	8	10	5
	5 vai vairāk standarta pudeles vai bundžas (>1,2 l)	4	7	2
Vīns	Mazāk par vienu glāzi (<150 ml)	50	49	52
	1–2 glāzes (150-300 ml)	37	35	38
	Pusi pudeles (370 ml)	8	9	8
	Vienu pudeli vai vairāk (>370 ml)	5	7	3
Stiprie alkoholiskie dzērieni	Mazāk par vienu devu (<25 ml)	23	18	29
	1–2 devas (25-50 ml)	28	52	32
	3–5 devas (75-125 ml)	22	21	23
	6 devas vai vairāk (>150 ml)	26	35	16

Pētījums ļauj secināt, ka apreibšanas pakāpē pēdējā dzeršanas reizē starp 16, 17 un 18 gadu veciem skolēniem nozīmīgu atšķirību nav, savukārt 19 un 20 gadu veci jaunieši apreibinās ievērojami vairāk.

55% skolēnu norāda, ka pēdējā mēneša laikā vismaz reizi ir izdzeruši piecas vai vairāk alkohola devas⁵ vienā iedzeršanas reizē: 20% skolēnu pēdējā mēneša laikā šādu tīrā alkohola apjomu patērējuši vienreiz, 14% — divas reizes, 12% — trīs līdz piecas reizes (t.i., vidēji reizi nedēļā) un 9% — biežāk (*skat. 12. attēlu*).

12. attēls. Piecu vai vairāku alkohola devu izdzeršanas biežums pēdējo 30 dienu laikā (%)

Piecas un vairāk alkohola devas pēdējā mēneša laikā biežāk izdzeruši latviešu plūsmas skolēni (57%), skolēni rajonu centros un lielajās pilsētās, izņemot Rīgu (56–58%), un zēni (61%). Retāk šādi rīkojušās meitenes (49%) un krievu plūsmas skolēni (49%). Var secināt, ka tās skolēnu grupas, kuras dzer visbiežāk (latviešu plūsmas skolēni, zēni un skolēni lielajās pilsētās), arī mēdz piedzerties visbiežāk.

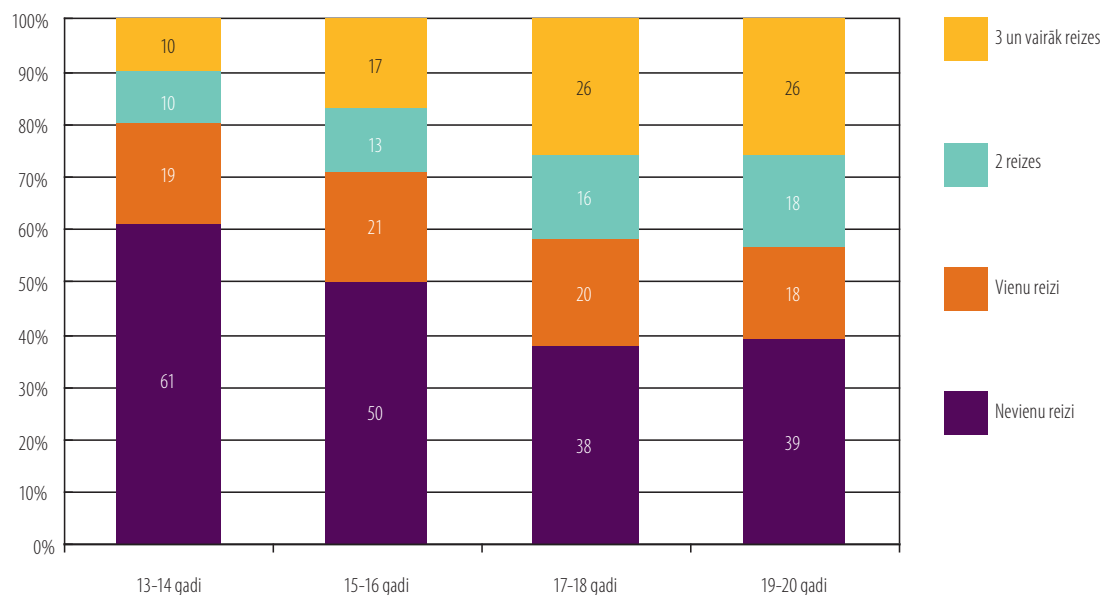
Pieaugot skolēnu vecumam, situācijas, kad vienā iedzeršanas reizē izdzer 5 vai vairāk alkohola devas, kļūst arvien biežākas (*skat. 13. attēlu*). Aptuveni katrs ceturtais (26%) skolēns 17–20 gadu vecumā izdzer 5 alkohola devas vienā reizē vidēji vismaz reizi nedēļā (3–5 reizes mēnesī), un tikai 38% pēdējā mēneša laikā šādu alkohola apjomu vienā iedzeršanas reizē nav patērējuši.

Arī jaunāku skolēnu vidū šāda daudzuma alkohola izdzeršana vienā reizē nav nekas neparasts. 50% skolēnu 15–16 gadu vecumā un 39% skolēnu 13–14 gadu vecumā pēdējā mēneša laikā vienā iedzeršanas reizē ir izdzeruši vismaz 5 alkohola devas.

Kopumā tikai trešdaļa skolēnu savas dzīves laikā nekad nav apreibuši no alkoholiskajiem dzērieniem tā, ka ejot streipuļoja, nevarēja skaidri parunāt, vēma vai nevarēja atcerēties, kas notika (*skat. 14. attēlu*). Gandrīz katram otrajam skolēnam (47%) šāda situācija gadījies pēdējā gada laikā un katram piektajam (19%) — pēdējā mēneša laikā.

⁵ Viena alkohola deva ir vīna glāze (150 ml), „maza” alus pudele vai bundža (330 ml), sidra pudele (330 ml), pudele gatavo gāzēto alkoholisko kokteiļu (330 ml), degvīna glāze (25 ml) vai arī jaukts dzēriens.

13. attēls. **Piecu vai vairāku alkohola devu izdzeršanas biežums pēdējo 30 dienu laikā dažādās vecuma grupās (%)**

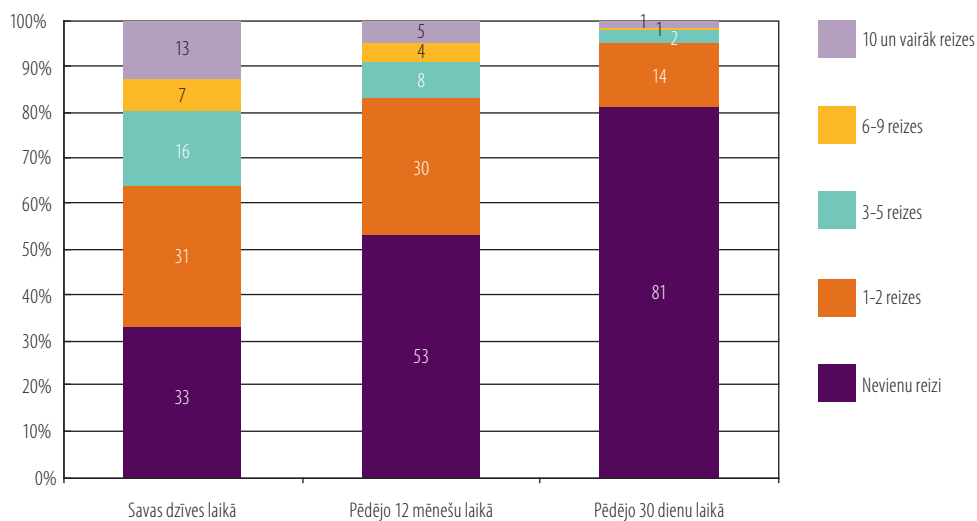
Visbiežāk savas dzīves laikā līdz šādam stāvoklim piedzērušies jaunieši lielajās pilsētās. Jaunieši Rīgā un pagastos pēdējā gada un mēneša laikā piedzērušies nozīmīgi retāk nekā lielpilsētu skolu jaunieši. Var secināt, ka, lai gan Rīgā jaunieši dzer bieži, tomēr piedzeršanās galvaspilsētas skolēniem raksturīga retāk nekā skolēniem lielajās pilsētās.

Zēni piedzeras nozīmīgi biežāk nekā meitenes. 42% zēnu šāda apreibšana gadījies jau trīs vai vairāk reizi un 23% tas noticis pēdējā mēneša laikā. Tāpat pētījums liecina, ka latviešu pilsētas skolēni piedzeras biežāk nekā krievu pilsētas skolēni. Kopumā var secināt, ka grupa, kurai visvairāk raksturīga apreibšana līdz tādām stāvoklim, ka jaunieši iet streipulējot, nespēj skaidri parunāt, vemj vai neatceras, kas noticis, ir zēni latviešu pilsētas skolās, savukārt visretāk šādas situācijas piedzīvojušas meitenes krievu pilsētas skolās.

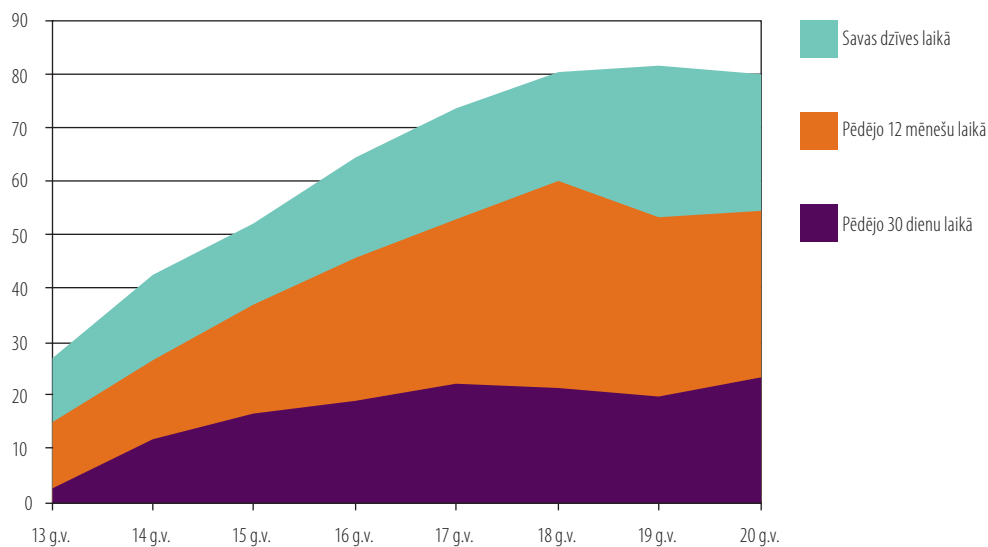
Jauniešiem līdz 18 gadu vecumam, saprotams, šādas piedzeršanās situācijas dzīvē gadījušās nozīmīgi retāk nekā jauniešiem 18 gadu vecumā vai vecākiem, tomēr arī šajā vecuma grupā 60% atzīst, ka vismaz reizi ir piedzērušies tā, ka iet streipulējot, nevar skaidri parunāt, vemj vai nespēj atcerēties notikušo. Pēdējā gada laikā šādi gadījies 40% skolēnu līdz 18 gadu vecumam. Interesanti, ka nav vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības starp jauniešiem līdz 18 gadu vecumam un vecākiem jauniešiem attiecībā uz piedzeršanos pēdējā mēneša laikā ($Sig=0.154$). Pēdējā mēneša laikā šādi apreibuši 21% jauniešu 18 vai vairāk gadu vecumā un 18% nepilngadīgo jauniešu. Abās vecuma grupās 5% šādi gadījumi bijuši vismaz trīs reizes pēdējā mēneša laikā. Iespējams, tas skaidrojams ar to, ka jaunākiem skolēniem nepieciešams mazāks alkohola daudzums, lai piedzērtos vai ka viņi dzer neapdomīgi – neapzinoties, kāds alkohola daudzums viņos izraisīs apreibumu.

14. attēls. **Piedzeršanās biežums skolēnu vidū (%)**

15. attēls. **Piedzeršanās pieredze dažāda vecuma skolēnu vidū (%)**

Analizējot atsevišķi dažāda vecuma jauniešus, var secināt, ka smagas apreibšanas gadījumi alkohola ietekmē strauji pieaug, jauniešiem sasniedzot 14 gadu vecumu (*skat. 15. attēlu*). Šajā vecumā jau 43% skolēnu ir bijis vismaz viens piedzeršanās gadījums, un 27% šāds gadījums bijis pēdējā gada laikā.

Lai gan, pieaugot vecumam, arvien vairāk jauniešu ir kādreiz smagi apreibuši, sasniedzot 18 gadu vecumu, šis kāpums apstājas. 20% jauniešu 19–20 gadu vecumā tā arī nekad nav piedzērušies un vairāk nekā pusei šādi ir gadījies sen – pirms vairāk nekā gada. Tajā pašā laikā var secināt, ka aptuveni katram piektajam skolēnam vecumā no 16 līdz 20 gadiem jau izveidojies paradums vismaz reizi mēnesī piedzerties tā, ka nevar parunāt, streipuļo, vemj vai neatceras notikušo.

2.2.5. Problēmas saistībā ar alkohola lietošanu

Aptuveni katrs piektais jauniešs norāda, ka alkohola lietošanas dēļ kaut reizi dzīvē:

- bijušas nopietnas problēmas ar vecākiem (21%)
- piedzīvots kautiņš (19%)
- piedzīvots nelaimes gadījums vai savainojums (18%)
- piedzīvotas nopietnas problēmas ar draugiem (18%)
- uzrādītas sliktas sekmes skolā vai darbā (18%)

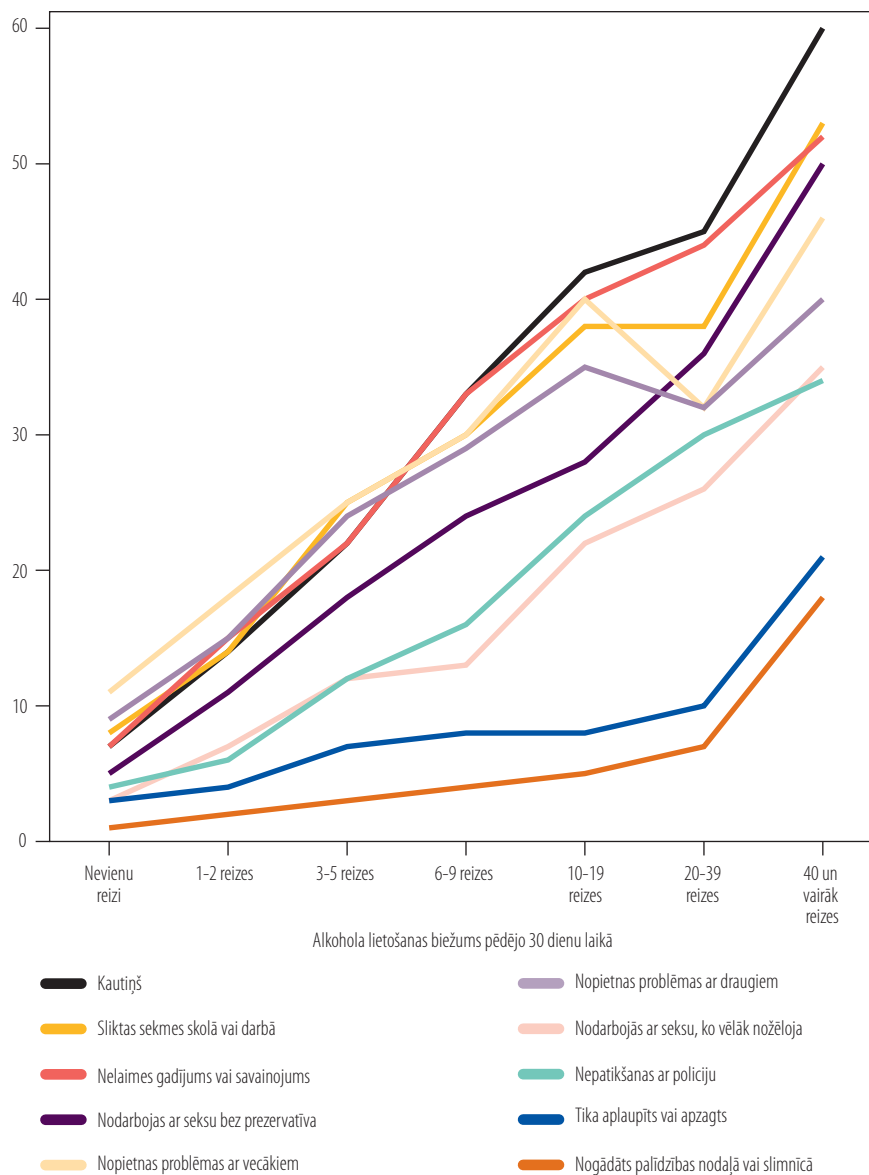
Alkohola lietošana atsevišķos gadījumos arī iesaistījusi nepatīkšanās ar policiju (10%) vai likusi pašam kļūt par zādzības upuri (5%). Kā liecina pētījums, alkohola lietošana var novest skolēnus arī pie bezatbildīga seksa: 14% alkohola lietošanas dēļ nodarbojušies ar seksu bez prezervatīva un 9% nodarbojušies ar seksu, ko vēlāk nožēloja.

Latviešu plūsmas skolēni, jaunieši 17 un vairāk gadu vecumā, kā arī zēni biežāk lieto alkoholu, tādēļ arī biežāk saskārušies ar dažādām problēmām alkohola dēļ. Atšķirībā no zēniem, kuriem alkohola dēļ visbiežāk rodas tādas problēmas kā kautiņi, nelaimes gadījumi un problēmas ar vecākiem, meitenēm visbiežāk alkohola lietošana rada problēmas ar vecākiem un draugiem, kā arī neapmierinošas sekmes skolā. Lai gan alkohola radītās problēmas ir aktuālākas vecākiem skolēniem, tomēr jau vairāk nekā 10% skolēnu 13–14 gadu vecumā piedzīvojuši alkohola dēļ radušos kautiņus, nelaimes gadījumus, problēmas ar draugiem, vecākiem un mācībām. 15–16 gadu vecu skolēnu grupā 22% alkohola lietošanas dēļ jau bijušas problēmas ar vecākiem un 15% alkohols novedis pie kautiņiem, nelaimes gadījumiem un problēmām mācībās.

Rezultāti liecina, ka, jo biežāk jauniešs lieto alkoholu, jo stiprāk iereibst, un jo biežāk piedzeras, jo vairāk dažādu problēmu viņš piedzīvo alkohola lietošanas dēļ ($\text{Sig.}=0.00$). Īpaši palielinās risks iekulties kautiņos un piedzīvot nelaimes gadījumu vai savainojumu (*skat. 16. attēlu*). Interesanti, ka mazāk nekā puse skolēnu, kas pēdējā iedzēšanās reizē smagi piedzērušies, piedzīvojuši problēmas ar vecākiem pārmērīgas alkohola lietošanas dēļ. Ja pieņem, ka vecāki nav vienaldzīgi pret jaunieša veselību un drošību, tas liecina, ka vecāki ne vienmēr uzzina par šādiem gadījumiem. Skolēniem, kas jau sasnieguši 18 gadu vecumu, neraugoties uz lielāku alkohola lietošanas apjomu, retāk bijušas problēmas ar vecākiem. Tas norāda, ka pēc šī vecuma sasniegšanas vecāki nozīmīgi mazāk kontrolē un var ietekmēt jaunieša rīcību.

16. attēls. **Alkohola lietošanas rezultātā piedzīvotās problēmas saistībā ar alkohola lietošanas biežumu pēdējo 30 dienu laikā (%)**

2.2.6. Alkohola lietošanas izplatības rādītāju salīdzinājums

Veicot datu salīdzināšanu ar iepriekšējos gados veiktiem pētījumiem, izmantoti šādi alkohola lietošanu raksturojošie indikatori: 40 un vairāk reižu alkohola lietošana dzīves laikā, 20 un vairāk reižu alkohola lietošana pēdējā gada laikā, 10 un vairāk reižu alkohola lietošana pēdējo 30 dienu laikā, piecu un vairāk alkohola devu lietošana pēc kārtas („binge drinking”) trīs un vairāk reizes pēdējo 30 dienu laikā, piedzeršanās pēdējā mēneša laikā. Šie indikatori, atšķirībā no vienreizējas vai neregulāras alkohola lietošanas, norāda par regulāru un/vai riskantu alkohola lietošanu, kā arī par iespējamām alkohola lietošanas problēmām, un būtu izmantojami kā rādītāji valsts alkohola politikas vai profilakses pasākumu efektivitātes novērtēšanā.

ESPAD kohortas alkoholisko dzērienu pieejamības vērtējums salīdzinājumā ar 2003. gadā veiktā pētījuma datiem ir samazinājies, t.i., skolēnu īpatsvars, kuri norāda, ka alu ir viegli un ļoti viegli iegūt, samazinājies no 89% uz 85%, savukārt vīna pieejamības vērtējums samazinājies no 81% uz 74%. Tajā pašā laikā nedaudz palielinājies ir to skolēnu skaits, kuri norāda, ka šos dzērienus veidus iegūt ir neiespējami vai ļoti grūti (par 3% alum un 5% vīnam). Raksturojot stipro alkoholisko dzērienu pieejamību 2003. un 2007. gadā, skolēnu skaits, kuriem šos dzērienus būtu viegli vai ļoti viegli iegūt, ir palicis nemainīgs (62%), taču palielinājies ir to jauniešu īpatsvars, kuri norādījuši, ka stipros alkoholiskos dzērienus iegūt ir neiespējami vai ļoti grūti (no 17% uz 23%).

Salīdzinot 2003. un 2007. gadā veikto pētījuma rezultātus, secināms, ka ievērojami ir pieaudzis to skolēnu īpatsvars, kuri norādījuši, ka lietojuši alkoholiskos dzērienus vairāk nekā 40 reizes dzīves laikā. Šāda informācija ir satraucošs rādītājs, kas norāda, ka alkohola ierobežošanas un profilakses aktivitātes pēdējo četru gadu laikā nav spējušas ierobežot alkohola lietošanas izplatību jauniešu vidū. Visaugstākais 40 un vairāk reižu alkohola lietojušo skolēnu īpatsvara pieaugums (12%) salīdzinājumā ar 2003. gadu ir 17–18 gadīgo vidū; 11% pieaugums vērojams 19–20 gadīgo vidū, 7% – 13–14 gadīgo vidū un 6% – 15–16 gadīgo vidū (*skat. 17. attēlu*).

Veiktā datu analīze norāda uz izteiktāku alkohola lietošanas pieaugumu meiteņu vidū salīdzinājumā ar zēnu vidū novēroto. Zēnu grupā salīdzinājumā ar meitenēm ir vairāk to, kuri norādījuši, ka dzīves laikā lietojuši alkoholu 40 un vairāk reizes, tomēr, salīdzinot ar 2003. gadā veiktā pētījuma datiem, šis atšķirības ir mazinājušās.

Šie dati ir saskaņā ar pasaulē novēroto un tiek skaidroti, ka, mazinoties dzimuma sociālo lomu atšķirībām, mazinās arī atšķirības vīriešu un sieviešu sociālā uzvedībā, tai skaitā, alkohola lietošanas paradumos (McPherson M. et al., 2004; Berghdal J, 2000; Holmila, M., Raitasalo, K., 2005). 2007. gadā publicētajā rakstā pētnieki arī Latvijā norādījuši uz dzimumatšķirību mazināšanos 15–16 gadu veco skolēnu alkohola lietošanas paradumos un skaidrojuši to ar sabiedrības makro līmeņa indikatoriem (Trapencieris, M. et al., 2007).

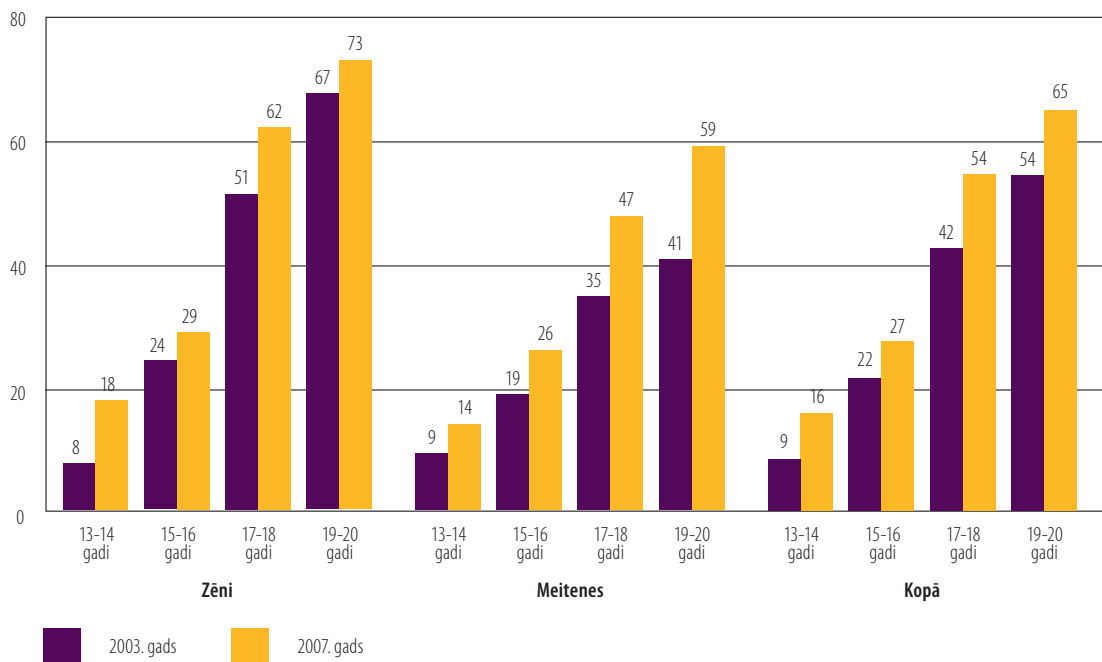
Salīdzinot ESPAD kohortas datus, secināms, ka to skolēnu īpatsvars, kuri alkoholu dzīves laikā lietojuši 40 un vairāk reižu, kopš pirmā pētījuma veikšanas 1995. gadā ir dubultojies – no 16% 1995. gadā līdz 33% 2007. gadā (*skat. 16. tabulu*).

16. tabula. **Alkoholiskos dzērienus 40 un vairāk reižu dzīves laikā lietojušo skolēnu īpatsvars ESPAD kohortā 1995., 1999., 2003. un 2007. gadā, procentuāli zēnu un meiteņu vidū (%)**

	1995. gads	1999. gads	2003. gads	2007. gads
Zēni	17	24	30	36
Meitenes	15	17	23	31
Kopā	16	20	26	33

17. attēls. **40 un vairāk reižu dzīves laikā alkoholu lietojušo skolēnu īpatsvars 13–20 gadu vecu zēnu un meiteņu vidū: 2003. un 2007. gada pētījumu salīdzinājums (%)**

Līdzīgi kā alkohola lietošanā 40 un vairāk reižu dzīves laikā, skolēnu īpatsvars, kuri pēdējā gada laikā alkoholiskos dzērienus lietojuši 20 un vairāk reižu, ir pieaudzis no 5% 13–14 gadu veco skolēnu vidū 2003. gadā līdz 9% 2007. gadā, no 14% līdz 18% 15–16 gadu veco skolēnu vidū, no 27% līdz 38% 17–18 gadu veco jauniešu vidū un no 35% līdz 40% 19–20 gadu veco jauniešu vidū (*skat. 18. attēlu*).

Salīdzinot ESPAD kohortas datus, secināms, ka to skolēnu īpatsvars, kuri alkoholu pēdējo 12 mēnešu laikā lietojuši 20 un vairāk reižu, kopš pirmā pētījuma veikšanas 1995. gadā ir dubultojies – no 10% 1995. gadā līdz 22% 2007. gadā (*skat. 17. tabulu*).

Salīdzinājumā ar 2003. gada pētījuma datiem novērojams pēdējā mēneša laikā 10 un vairāk reižu alkoholu lietojušo īpatsvara pieaugums visās vecuma grupās (*skat. 19. attēlu*).

Salīdzinot ESPAD kohortas datus, secināms, ka to skolēnu īpatsvars, kuri alkoholu pēdējo 30 dienu laikā lietojuši 10 un vairāk reižu, kopš pirmā pētījuma veikšanas 1995. gadā ir četrkāršojies (!) – no 2% 1995. gadā līdz 8% 2007. gadā (*skat. 18. tabulu*).

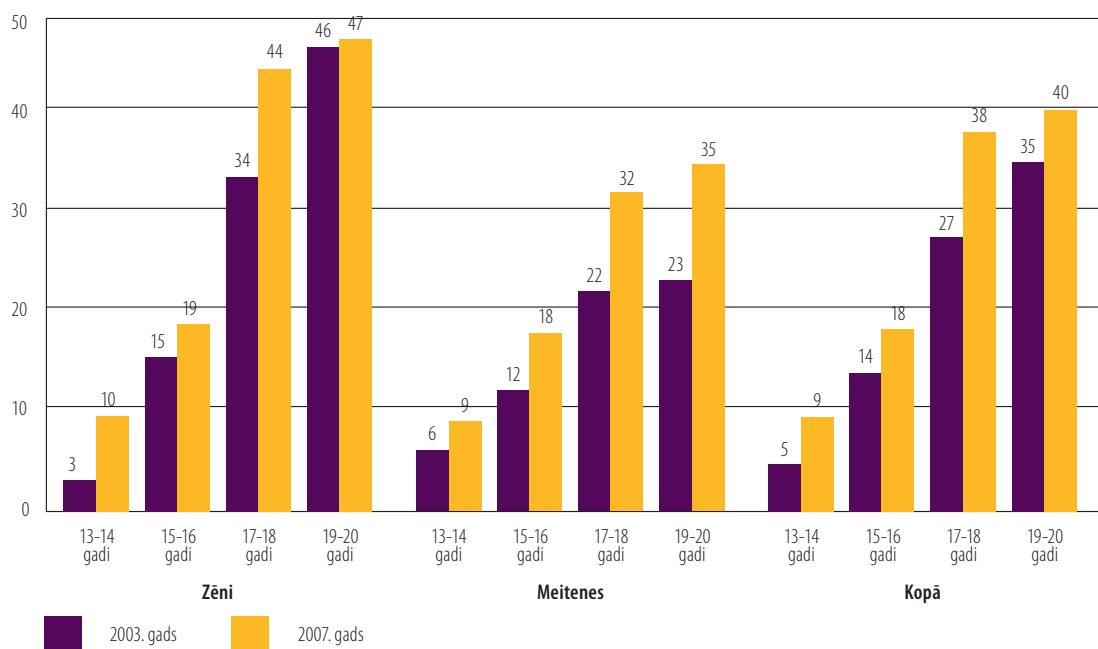
17. tabula. **Alkoholiskos dzērienus 20 un vairāk reižu pēdējo 12 mēnešu laikā lietojušo skolēnu īpatsvars ESPAD kohortā 1995., 1999., 2003. un 2007. gadā (%)**

	1995. gads	1999. gads	2003. gads	2007. gads
Zēni	11	15	19	23
Meitenes	8	11	15	21
Kopā	10	13	17	22

18. tabula. **Alkoholiskos dzērienus 10 un vairāk reižu pēdējo 30 dienu laikā lietojušo skolēnu īpatsvars ESPAD kohortā 1995., 1999., 2003. un 2007. gadā (%)**

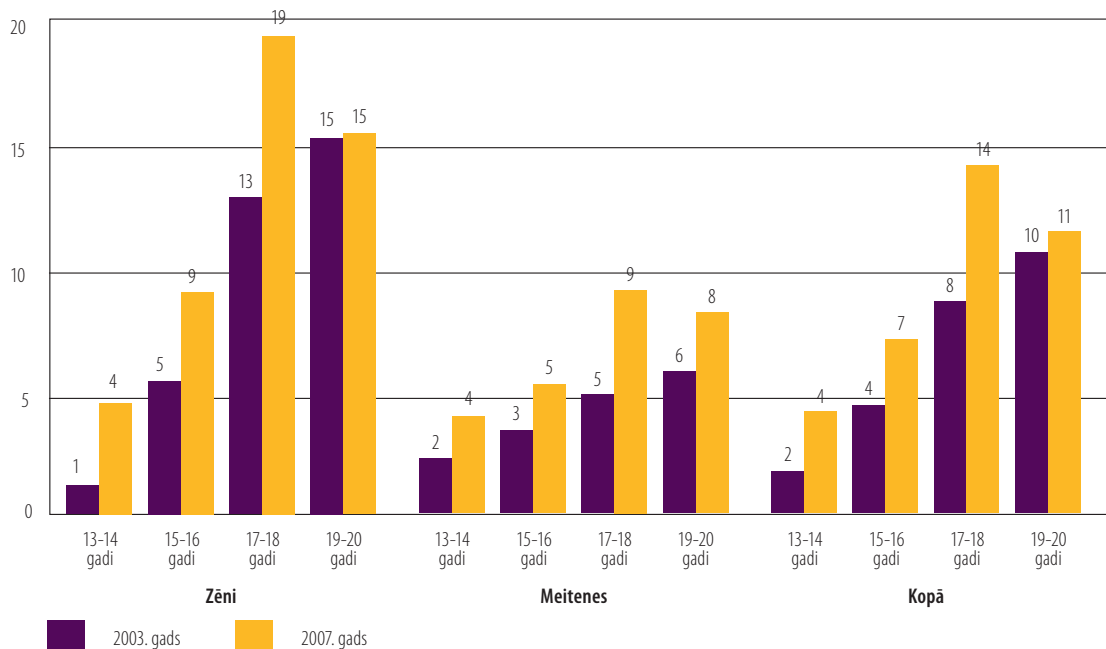
	1995. gads	1999. gads	2003. gads	2007. gads
Zēni	3	4	6	11
Meitenes	1	2	4	6
Kopā	0	2	5	8

18. attēls. **Alkoholu 20 un vairāk reižu pēdējo 12 mēnešu laikā lietojušo skolēnu īpatsvars 13–20 gadu vecu zēnu un meiteņu vidū: 2003. un 2007. gada pētījumu salīdzinājums (%)**

19. attēls. **Alkoholu 10 un vairāk reizu pēdējā mēneša laikā lietojušo skolēnu īpatsvars 13–20 gadu veco zēnu un meiteņu vidū: 2003. un 2007. gada pētījumu salīdzinājums (%)**

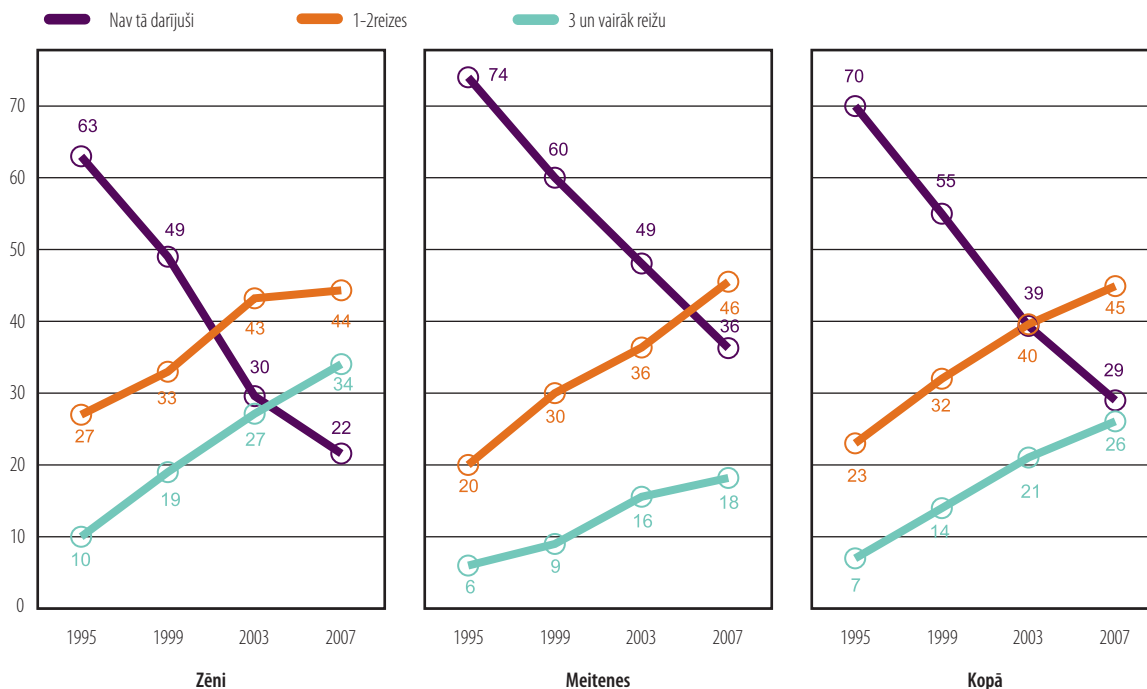

Salīdzinot 2007. gada pētījuma rezultātus par atsevišķu alkoholisko dzērienu lietošanu pēdējo 30 dienu laikā ESPAD kohortā ar 2003. gadā veiktā pētījuma datiem, vērojams, ka par 8% (5% zēnu un 11% meiteņu vidū) samazinājies to skolēnu skaits, kuri norādījuši, ka pēdējā mēneša laikā ir dzēruši alu, par 11% (6% zēnu un 15% meiteņu vidū) samazinājies vīnu lietojušo, bet par 4% (par 9% zēnu vidū, savukārt meiteņu vidū saglabājies tajā pašā līmenī) palielinājies stipro alkoholisko dzērienu lietotāju skaits.

Tā kā sidrs un gatavie alkoholiskie kokteiļi Latvijā tirdzniecībā ir salīdzinoši nesen un jautājumi par šo dzērienu lietošanas biežumu pēdējā mēneša laikā aptaujas anketā iekļauti tikai 2007. gada pētījumā, nav iespējams salīdzināt šo dzērienu veidu lietošanas reīzu skaitu pēdējo 30 dienu laikā un noteikt, cik lielā mērā izmaiņas alus, vīna vai stipro alkoholisko dzērienu lietotāju īpatsvarā ietekmējusi sidra vai gatavo alkoholisko kokteiļu lietošana.

To ESPAD kohortas skolēnu vidū, kuri pēdējā mēneša laikā lietojuši alkoholiskos dzērienus, tikai mazāk nekā viena trešdaļa (29%; 22% zēnu un 36% meiteņu) to darījuši ar mēru, t.i., ne reizi vienā iedzeršanas reizē nav dzēruši piecas un vairāk alkohola devas pēc kārtas, bet 45% to darījuši vienu vai divas reizes un 26% – trīs vai vairāk reīzu. Salīdzinot skolēnu sniegto informāciju ar ESPAD kohortu 1995. gada pētījumā, novērojami satraucoši rādītāji – skolēnu īpatsvars, kas alkoholu dzēruši ar mēru, samazinājies no 70% 1995. gadā līdz 39% 2003. gadā un 29% 2007. gadā (*skat. 20. attēlu*).

20. attēls. **Piecu un vairāk alkohola devu izdzeršana pēdējo 30 dienu laikā ESPAD kohortas skolēnu vidū 1995., 1999., 2003. un 2007. gada pētījumos (%)**

2.3. NARKOTISKO VIELU LIETOŠANA

Šajā sadaļā aplūkotas tādu nelegālo atkarību izraisošo vielu kā marihuānas un hašiša, amfetamīnu, ekstazī, LSD un citu halucinogēnu, kokaīna un heroīna lietošanas izplatība, kā arī vielu, kuras iespējams lietot apreibināšanās nolūkā (psihotropie medikamenti, inhalanti, steroīdi), lietošanas izplatība.

2007. gada aptaujas anketā ieviestās izmaiņas skārušas ne tikai alkohola un tabakas lietošanu, bet arī citu vielu jautājumu blokus. Kā nozīmīgākās izmaiņas minamas:

- jautājumu loka par izplatītāko nelegālo vielu marihuānu vai hašišu papildināšana ar pieejamības vērtējumu, piedāvājumu, riskiem, kas saistīti ar marihuānas lietošanu, „problemātisku” marihuānas lietošanu (Francijas pētnieku izstrādātā CAST skala),
- samazināts jautājumu skaits par maz izplatītām vielām (heroīnu, kokaīnu, halucinogēniem, lietošanu injekciju veidā, steroīdiem),
- izslēgti jautājumi, kas norāda par lietošanas uzsākšanas motivāciju un vielu ieguves vietām, kā arī riskiem, kas saistīti ar dažādu vielu lietošanu,
- anketas struktūras izmaiņas, kuru rezultātā jautājumi par narkotikām ir atsevišķā blokā no alkohola un tabakas.

2.3.1. Marihuāna un hašišs

Gan Eiropā, gan arī citviet pasaulē veiktie pētījumi iedzīvotāju un skolēnu vidū liecina, ka izplatītākā lietotā nelegālā viela ir marihuāna vai hašišs, par ko norāda arī līdz šim Latvijā veiktie pētījumi par narkotisko vielu izplatību iedzīvotāju un skolēnu vidū (Sedlenieks, K., 2000; Koroļeva u.c., 2003; Koroļeva, I., Trapencieris, M., 2005). Arī šī pētījuma rezultāti apstiprina, ka izplatītākā narkotiskā viela Latvijas skolēnu vidū ir marihuāna. Tādēļ šajā nodaļā aplūkosim marihuānas lietošanas izplatības rādītājus, lietošanas iemeslus, kā arī problēmas, ar kurām ir saskārušies marihuānas lietotāji.

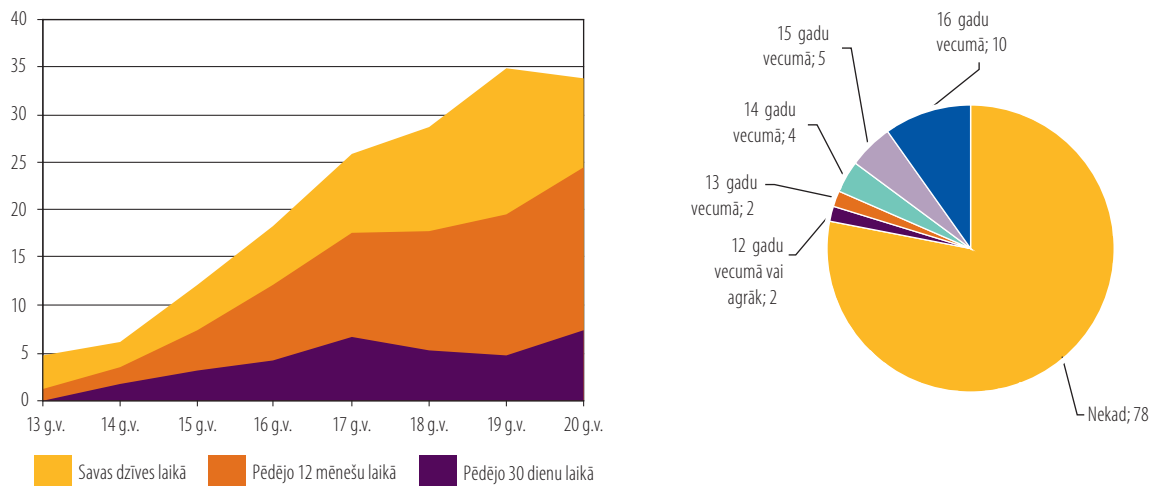
22% aptaujāto skolēnu savas dzīves laikā ir jau vismaz vienu reizi pamēģinājuši marihuānu vai hašišu, turklāt 11% to lietojuši trīs vai vairāk reizi. Pēdējā gada laikā marihuānu vai hašišu lietojuši 14% skolēnu, savukārt pēdējā mēneša laikā – 5% skolēnu.

Visaugstākais marihuānu pamēģinājušo skolēnu īpatsvars ir 19–20 gadu vecumā, kad katrs trešais jauniešs vismaz reizi ir smēķējis šo vielu. Samazinoties respondentu vecumam, samazinās arī marihuānu vai hašišu pamēģinājušo skolēnu proporcija: 17–18 gadu vecumā to pamēģinājuši ir 27% skolēnu, 15–16 gadu vecumā – 15%, savukārt 13–14 gadu vecumā – 6%.

Ja līdz 14 gadu vecumam marihuānu pamēģinājuši tikai 6% skolēnu, pēc 14 gadu vecuma sasniegšanas strauji pieaug marihuānas lietošana skolēnu vidū: līdz pat 19 gadu vecuma sasniegšanai, marihuānu pamēģinājušo skolēnu skaits palielinās vidēji par 6% gadā (*skat. 21. attēlu*). Sasniedzot 19 gadu vecumu, jau vairāk nekā trešdaļa skolēnu ir pamēģinājuši marihuānu vai hašišu.

Skolēnu skaits, kas lietojuši marihuānu pēdējā gada vai pēdējā mēneša laikā, 17, 18 un 19 gadu veco skolēnu grupās nozīmīgi neatšķiras: 17–18% lietojuši marihuānu pēdējā gada laikā un 5–7% lietojuši marihuānu pēdējā mēneša laikā.

21. attēls. **Marihuānas lietošanas pieredze un pamēģināšanas vecums skolēnu vidū (%)**

Līdzīgus secinājumus var izdarīt, aplūkojot skolēnu atbildes uz jautājumu par to, kad pirmo reizi pamēģināta marihuāna. Pētījums liecina, ka marihuānu parasti nepamēģina līdz 14 gadu vecumam. 4% pirmoreiz smēķējuši marihuānu 14 gadu vecumā, 5% – 15 gadu vecumā, bet 10% – sasniedzot vismaz 16 gadu vecumu. Tas norāda, ka marihuānas lietošanas problēma īpaši aktuāla kļūst vidusskolā. Uzsākot vidējās izglītības apguvi, daļa jauniešu maina skolu un nonāk jaunā vidē, kas kopumā var palielināt marihuānas lietošanas risku.

Nozīmīgas atšķirības vērojamas dažādu apdzīvoto vietu mācību iestāžu skolēnu vidū (*skat. 19. tabulu*). Dzīves laikā visbiežāk marihuānu pamēģinājuši skolēni Rīgā (29%). Skolēni lielajās pilsētās marihuānu pamēģinājuši biežāk nekā skolēni citās apdzīvotās vietās, izņemot Rīgu. Rajonu centros skolēni marihuānu pamēģinājuši biežāk nekā mazpilsētās un laukos. Var secināt, ka, jo lielāka ir apdzīvotās vietas urbanizācijas pakāpe, jo lielāks risks, ka jaunieši pamēģinās marihuānu.

Ne tikai marihuānas pamēģināšana, bet arī tās lietošana aktuālāka ir Rīgā un citās lielajās pilsētās. Rīgas un lielpilsētu skolu jaunieši gan pēdējā gada, gan pēdējā mēneša laikā marihuānu pamēģinājuši nozīmīgi biežāk nekā mazpilsētu un pagastu mācību iestāžu skolēni (Sig.<0.05).

19. tabula. **Marihuānas lietošana dažādās apdzīvotajās vietās (%)**

		Nevienu reizi	1–2 reizes	3 vai vairāk reizu
Dzīves laikā	Rīga	71	13	16
	Lielās pilsētas	75	12	13
	Rajonu centri	79	10	11
	Citas pilsētas	84	8	8
	Pagasti	86	8	6
	Kopā	78	11	11
Pēdējo 12 mēnešu laikā	Rīga	82	10	8
	Lielās pilsētas	85	8	7
	Rajonu centri	86	9	5
	Citas pilsētas	89	7	4
	Pagasti	93	4	3
	Kopā	86	8	6
Pēdējo 30 dienu laikā	Rīga	94	3	2
	Lielās pilsētas	94	3	3
	Rajonu centri	96	2	1
	Citas pilsētas	96	2	2
	Pagasti	97	1	1
	Kopā	95	2	2

Statistiski nozīmīgas atšķirības (Sig.=0.00) vērojamas arī saistībā ar skolēnu dzimumu: zēni ne vien biežāk pamēģinājuši marihuānu (29%), bet arī biežāk to lietojuši vismaz 3 reizes savas dzīves laikā (16%). Pēdējā gada laikā gandrīz katrs piektais (19%) zēns un tikai katra desmitā (9%) meitene ir lietojusi marihuānu.

Salīdzinot marihuānas lietošanu latviešu un krievu plūsmas skolēnu vidū, redzams, ka šo vielu nedaudz biežāk pamēģinājuši un lieto krievu plūsmas jaunieši. Taču, iespējams, šīs atšķirības izskaidro tas, ka krievu plūsmas skolas visbiežāk atrodas lielajās pilsētās, kurās kopumā marihuānas lietošana ir vairāk izplatīta.

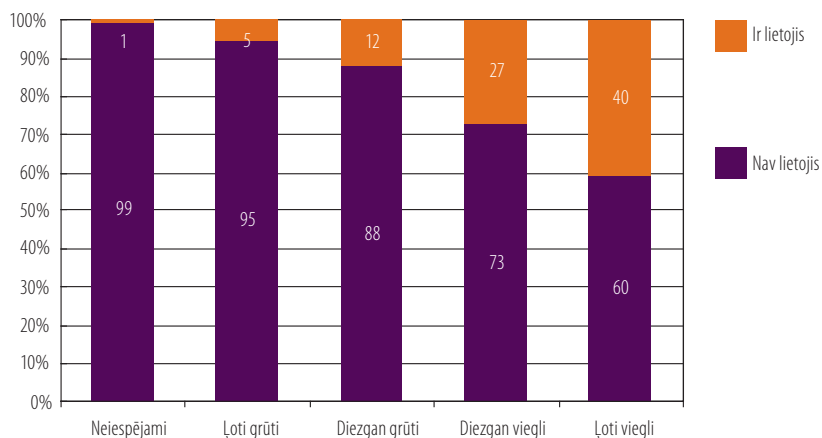
Visvairāk marihuānas pamēģināšanas riskam ir pakļauti zēni Rīgā un citās lielajās pilsētās: vismaz trešdaļa zēnu Rīgā un lielajās pilsētās ir pamēģinājuši marihuānu (*skat. 20. tabulu*). Visretāk marihuānu ir pamēģinājušas meitenes mazpilsētās vai pagastos.

Ja aplūko vecuma grupu no 18 gadiem, redzams, ka Rīgā marihuānu pamēģinājuši 52% zēnu, savukārt lielajās pilsētās 46% zēnu. Tātad aptuveni katrs otrais 18 vai vairāk gadus sasniegušais zēns Rīgā vai citās lielajās pilsētās ir pamēģinājis marihuānu, turklāt 31% to smēķējuši 3 vai vairāk reizi savas dzīves laikā. Gandrīz trešdaļa šīs grupas zēnu (33% Rīgā un 30% lielajās pilsētās) marihuānu smēķējuši pēdējā gada laikā.

Marihuānas izplatība skolēnu vidū lielā mērā saistīta ar tās pieejamību. Jautāti par to, cik viegli vai grūti viņiem būtu iegūt marihuānu vai hašišu, ja viņi to vēlētos, trešdaļa (33%) skolēnu atbild, ka tas būtu diezgan viegli vai pat ļoti viegli. Turpretī 34% uzskata, ka marihuānu iegūt viņiem būtu ļoti grūti vai neiespējami.

Jo vieglāka ir marihuānas pieejamība, jo lielāks ir risks, ka jaunietis to lietos. Kā liecina aptaujas dati, skolēni, kuriem ir neiespējami vai ļoti grūti iegūt marihuānu, to pēdējā gada laikā pamatā nav lietojuši (*skat. 22. attēlu*). No tiem skolēniem, kuriem marihuāna pieejama samērā grūti, to pēdējā gada laikā lietojuši 12%, savukārt no tiem, kam marihuānu iegūt ir diezgan viegli – 26%, un no tiem, kam to iegūt ir ļoti viegli, – 40%. Tas nozīmē, ka nepieciešams stingri kontrolēt iespējamo marihuānas izplatīšanu skolās. Tas ļautu būtiski samazināt marihuānas lietošanas risku skolēnu vidū.

22. attēls. **Marihuānas pieejamības saistība ar tās lietošanu pēdējo 12 mēnešu laikā (%)**

20. tabula. Marihuānas lietošana saistībā ar skolēnu dzimumu dažādās apdzīvotajās vietās (%)

		Latvija		Rīga		Lielās pilsētas		Rajonu centri		Citas pilsētas		Pagasti	
		Z	M	Z	M	Z	M	Z	M	Z	M	Z	M
Dzīves laikā	Nevienu reizi	71	84	63	79	66	83	73	84	78	90	82	91
	1–2 reizes	12	9	15	11	14	10	11	9	10	6	10	6
	3–5 reizes	6	4	7	5	9	4	7	3	5	2	2	2
	6 un vairāk reizu	10	3	15	5	12	3	10	3	7	2	5	2
Pēdējo 12 mēnešu laikā	Nevienu reizi	81	91	75	87	77	92	81	90	83	95	89	96
	1–2 reizes	10	6	14	8	10	5	11	7	10	3	6	3
	3–5 reizes	3	2	5	2	4	1	3	2	3	1	2	1
	6 un vairāk reizu	5	2	7	2	8	2	5	2	4	1	3	0
Pēdējo 30 dienu laikā	Nevienu reizi	93	98	92	97	90	97	95	98	94	98	96	99
	1–2 reizes	3	2	4	2	5	2	3	1	2	1	2	1
	3–5 reizes	2	1	1	1	3	1	1		2	1	1	0
	6 un vairāk reizu	2	0	2	0	3	0	1	1	2	0	1	0

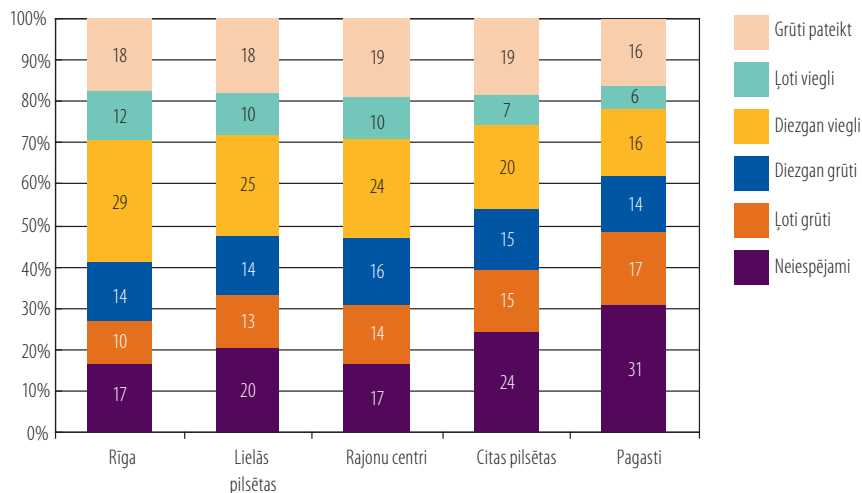
Jaunākiem skolēniem ir nozīmīgi grūtāk iegūt marihuānu nekā vecākiem skolēniem: ar katru gadu marihuāna kļūst arvien pieejamāka. Tomēr arī 14% skolēnu 13–14 gadu vecumā, 25% skolēnu 15–16 gadu vecumā un 40% skolēnu 17–18 gadu vecumā atzīst, ka viņiem marihuānu iegūt būtu viegli vai diezgan viegli (*skat. 21. tabulu*).

21. tabula. Marihuānas pieejamība dažāda vecuma skolēniem (%)

	Kopā	13–14 gadi	15–16 gadi	17–18 gadi	19–20 gadi
Neiespējami	21	44	27	15	9
Ļoti grūti	13	17	18	11	7
Diezgan grūti	14	11	14	16	13
Diezgan viegli	24	10	18	28	35
Ļoti viegli	9	4	7	11	14
Grūti pateikt	18	14	16	19	23

23. attēls. **Marihuānas pieejamība dažādās apdzīvotās vietās (%)**

Visvieglāk marihuāna pieejama skolēniem Rīgā (*skat. 23. attēlu*): 12% skolēnu uzskata, ka viņiem iegūt marihuānu būtu ļoti viegli un 29% tic, ka tas būtu samērā viegli. Tikai 27% galvaspilsētas skolēnu marihuānas iegūšanu uzskata par ļoti grūtu vai neiespējamu. Skolēniem lielajās pilsētās kopumā būtu nozīmīgi vieglāk iegūt marihuānu nekā skolēniem mazpilsētās un pagastos. Pagastos marihuāna būtu ļoti grūti pieejama vai nepieejama 48% skolēnu, bet mazpilsētās – 39% skolēnu. Var secināt, ka vieglā pieejamība ir viens no iemesliem, kādēļ lielajās pilsētās, īpaši Rīgā, marihuānas lietošana skolēnu vidū ir vairāk izplatīta.

Interesanti, ka meiteņu un zēnu vērtējums par marihuānas pieejamību statistiski nozīmīgi neatšķiras ($\text{Sig.}=0.505$). Tas nozīmē, ka fakts, ka zēni marihuānu lieto biežāk, nav saistīts ar to, ka viņiem marihuānu būtu vieglāk iegūt, bet gan ar motivāciju un attieksmi pret šīs vielas lietošanu.

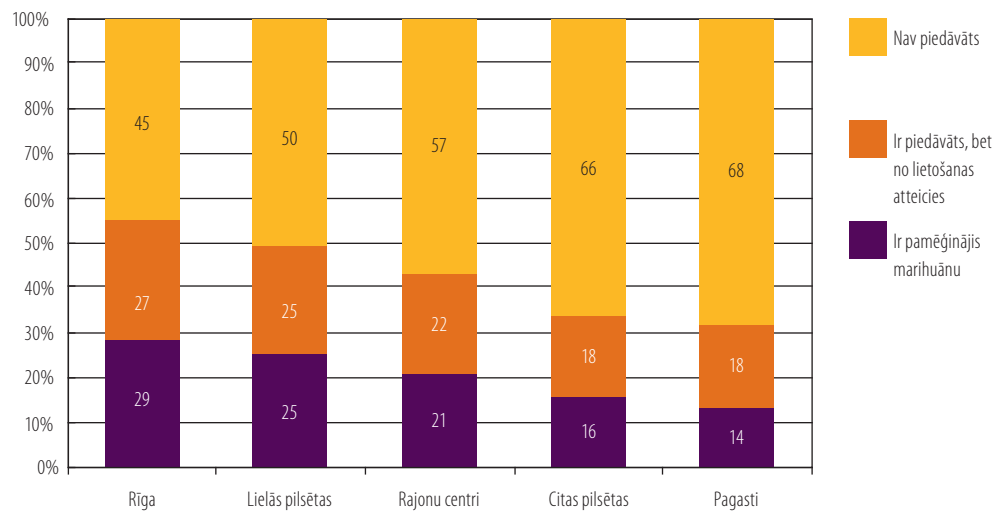
Aptaujas dati liecina, ka 29% no tiem skolēniem, kuri savas dzīves laikā marihuānu vai hašišu nekad nav lietojuši, bijusi vismaz viena iespēja to pamēģināt, no kuras viņi atteikušies. Tas nozīmē, ka kopumā 45% skolēnu ir saskārušies ar iespēju pamēģināt marihuānu: 22% to pamēģinājuši, bet 23% – atteikušies. Parasti (59% gadījumu) šāda situācija bijusi vienu vai divas reizes, 26% atteikušies no marihuānas 3–5 reizes, bet 15% – vairāk reižu.

Aptaujas dati liecina, ka Rīgā, citās lielajās pilsētās un rajonu centros šādu gadījumu bijis nozīmīgi biežāk nekā mazpilsētās un pagastos (*skat. 24. attēlu*). Papildus var secināt, ka Rīgā skolēni ir vairāk tendēti piekrist piedāvājumam pamēģināt marihuānu, savukārt skolēni pagastos biežāk no šādas iespējas atsakās. Interesanti, ka starp 18 vai vairāk gadu veciem zēniem Rīgā tikai 25% nav bijusi iespēja pamēģināt marihuānu.

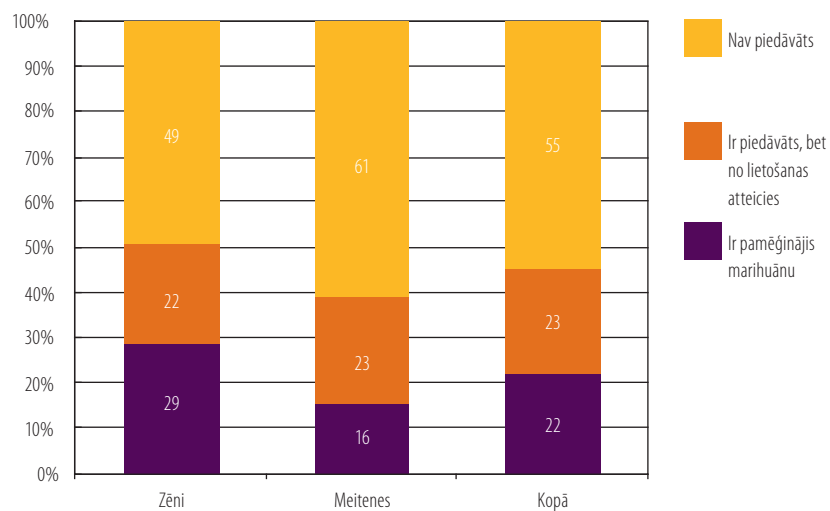
Salīdzinot situāciju latviešu un krievu plūsmas skolēnu vidū, var secināt, ka krievu plūsmas skolēni (52%) biežāk nekā latviešu plūsmas skolēni (43%) saskārušies ar iespēju pamēģināt marihuānu, tādēļ arī marihuānu pamēģinājušo skaits krievu plūsmas skolēnu vidū ir lielāks.

Meitenēm daudz retāk (39%) nekā zēniem (51%) bijusi iespēja pamēģināt marihuānu, turklāt pat gadījumos, kad šāda iespēja bijusi, meitenes biežāk to ir noraidījušas. Zēnu vidū situācijas, kad iespēja pamēģināt marihuānu ir noraidīta, sastopamas retāk (*skat. 25. attēlu*).

24. attēls. **Marihuānas piedāvājums dažādās apdzīvotās vietās (%)**

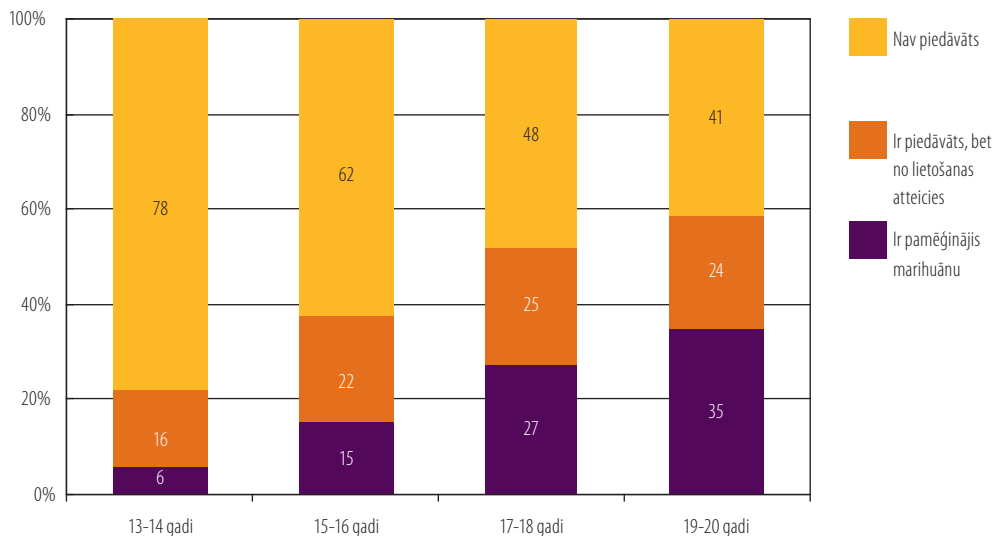

25. attēls. **Marihuānas piedāvājums saistībā ar skolēnu dzimumu (%)**

26. attēls. **Marihuānas piedāvājums dažāda vecuma skolēnu vidū (%)**

Analizējot dažādas vecuma grupas, redzams, ka jau 13–14 gadu vecumā vismaz katrs piektais (22%) skolēns saskāries ar iespēju pamēģināt marihuānu, tiesa, 16% no tās atteikušies (*skat. 26. attēlu*). 17–18 gadu veco skolēnu vidū iespēja pamēģināt marihuānu bijusi vairāk nekā pusei (52%), turklāt 27% to arī izmantojuši.

Pētījumā analizētas arī marihuānas lietošanas situācijas. No visiem, kuri ir smēķējuši marihuānu, 30% to darījuši pirms pusdienlaika, taču tikai 15% kādreiz smēķējuši vienatnē. Tas liecina, ka marihuāna parasti tiek lietota draugu lokā.

25% marihuānu smēķējušo skolēnu uzskata, ka viņiem pēc narkotiskās vielas lietošanas bijušas atmiņas problēmas un 15% — kādas citas problēmas. Tātad vismaz daļa marihuānu lietojušo jauniešu saskatījuši lietošanā kādas negatīvas sekas.

Par marihuānas fiziskā pieraduma izraisīšanas risku zinātnieku starpā norit plašas diskusijas un viedokļi nav viennozīmīgi. Šis pētījums liecina, ka 18% marihuānu smēķējušo jauniešu draugi un paziņas lūguši samazināt vai pārtraukt marihuānas lietošanu, bet 16% mēģinājums pārtraukt marihuānas lietošanu nav izdevies. Jāņem vērā, ka grūtības atmest narkotisko vielu lietošanu var būt ne vien fizioloģiska, bet arī sociāla rakstura — grūti atturēties, ja apkārt ir draugi, kas šo vielu lieto un pastāvīgi uz to pamudina. Pētījums liecina, ka 9% skolēnu pieder tādai draugu grupai, kurā marihuānas vai hašiša lietošana ir daļa no tikšanās rituāla, turklāt 6% ar draugiem no šādas grupas tiekas biežāk nekā reizi mēnesī.

Nozīmīgi biežāk šādām grupām pieder krievu plūsmas skolēni (12%), skolēni Rīgā un citās lielajās pilsētās (11%), zēni (11%) un skolēni 17 vai vairāk gadu vecumā. Ņemot vērā, ka šīs skolēnu grupas arī salīdzinoši biežāk pamēģinājušas marihuānu, jāsecina, ka grupas spiedienam tajā var būt būtiska loma.

Lai izprastu, kas saista jauniešus marihuānas lietošanā, aptaujā tika uzdoti jautājumi par skolēnu priekšstatiem par iespējamām marihuānas lietošanas sekām. Marihuānas lietošana visbiežāk skolēniem saistās ar kļūšanu atvērtākam, kautrīguma mazināšanos un koncentrēšanās problēmām (skat. 22. tabulu). Tomēr skolēnu daļa, kura marihuānas lietošanā saskata kādus iespējami pozitīvus efektus, ir neliela, un daudziem marihuānas lietošanas efektus raksturot ir grūti – trūkst informācijas. Lielākā daļa skolēnu apšaubā, ka, lietojot marihuānu, varētu uztvert lietas intensīvāk.

22. tabula. **Priekšstati par marihuānas iedarbību skolēnu vidū (%)**

	Neiespējami	Maz ticams	Varbūt	Diezgan iespējams	Noteikti
Kļūs atvērtāks	27	10	36	18	9
Būs problēmas koncentrēties	27	10	35	17	10
Nebūs tik kautrīgs	28	11	34	18	10
Nenomāks savas sajūtas vai domas	29	14	39	13	6
Pārdzīvos sajūtas intensīvāk	29	13	39	13	7
Varēs baudīt šo brīdi daudz intensīvāk	29	12	37	15	7
Daudz ātrāk pazaudēs sarunas pavadīenu	30	13	36	14	6
Nevarēs precīzi sekot līdzī sarunai	30	15	35	14	5
Var sākties paranoiskas sajūtas	32	14	36	11	6
Uztvers lietas intensīvāk	37	16	36	7	4

Piezīme: Jautājuma formulējums „Cik lielā mērā iespējams, ka, lietojot marihuānu vai hašišu, ar Tevi varētu atgadīties sekojošais?”

Skolēniem, kuri nav lietojuši marihuānu, ir atšķirīgs priekšstats par tās lietošanas izraisīto efektu nekā tiem, kuriem pašiem jau ir šīs vielas lietošanas pieredze. Skolēni, kuri nav lietojuši marihuānu, tās lietošanas sekas visbiežāk saista ar koncentrēšanās problēmām, un līdzīgi bieži šādas sekas atzīst arī skolēni, kuri paši ir pamēģinājuši šo vielu. Tomēr kopumā tiem, kuri ir lietojuši marihuānu, ir nozīmīgi pozitīvāks priekšstats par tās lietošanas sekām nekā tiem, kuri marihuānu nav lietojuši un kuri, visticamāk, balsta savus spriedumus uz citu sniegto informāciju. Marihuānu lietojušie skolēni biežāk uzskata, ka šī viela var likt nebūt tik kautrīgam, kļūt atvērtākam, nenomākt savas domas vai jūtas. Tāpat viņi biežāk uzskata, ka marihuāna viņiem liek baudīt sajūtas un šo brīdi daudz intensīvāk.

Marihuānu nelietojušie jaunieši, atšķirībā no tiem, kuri to ir lietojuši, ne tikai saskata mazāk pozitīvo pušu šīs vielas lietošanā, bet arī biežāk uzskata, ka, lietojot marihuānu, ātrāk tiek zaudēts sarunas pavadīens un var sākties paranoiskas sajūtas. Var secināt, ka, līdzīgi kā par citu nelegālo atkarības vielu lietošanu, arī par marihuānas lietošanu tiem skolēniem, kuri paši reāli ar to nav saskārušies, ir visnegatīvākais priekšstats.

Analizējot to skolēnu viedokļus, kuriem bijusi iespēja pamēģināt marihuānu, bet kuri no tās atteikušies, var secināt, ka arī šāda izvēle lielā mērā balstīta priekšstats par marihuānas iedarbību. Skolēni, kuri no marihuānas atteikušies, retāk nekā tie, kuri piedāvājumu pamēģināt to pieņēmuši, saskata kaut ko pozitīvu marihuānas lietošanā, taču biežāk uzsver dažādus riskus. Tas ļauj secināt, ka negatīvie priekšstati par šīs vielas lietošanas sekām (vai arī pozitīvo priekšstatu trūkums) attur daļu skolēnu no narkotiskās vielas pamēģināšanas.

2.3.2. Citas nelegālās atkarību izraisošās vielas

Visbiežāk lietotās (pamēģinātās) Latvijas skolēnu vielas, izņemot marihuānu vai hašišu, ir amfetamīni un ekstazī (pamēģinājuši 7% skolēnu), 4% skolēnu pamēģinājuši LSD vai kādu citu halucinogēnu, 4% pamēģinājuši trankvilizatorus vai sedatīvos līdzekļus (bez ārsta receptes) un 3% — maģiskās sēnes (*skat. 23. tabulu*).

23. tabula. Dažādu atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas biežums dzīves laikā (%)

	Nevienu reizi	1–2 reizes	3–5 reizes	6 un vairāk reizi
Trankvilizatori vai sedatīvie līdzekļi	95,6	2,8	0,7	0,9
Amfetamīns	93,4	3,5	1,2	1,9
Ekstazī	92,5	4,2	1,2	2,1
LSD vai citi halucinogēni	95,8	2,7	0,6	0,9
Kreks	98,3	0,9	0,3	0,4
Kokaīns	97,7	1,3	0,3	0,7
Heroīns	98,4	0,8	0,3	0,5
Halucinogēnus saturošas “maģiskās” sēnes	97,4	1,6	0,4	0,6
GHB	99,0	0,5	0,2	0,4
Anabolie steroīdi	98,4	0,7	0,3	0,6
Narkotikas injekciju veidā	98,6	0,5	0,3	0,6
Alkohols kopā ar tabletēm	90,1	6,8	1,5	1,7
Inhalanti	88,0	7,8	1,7	2,5

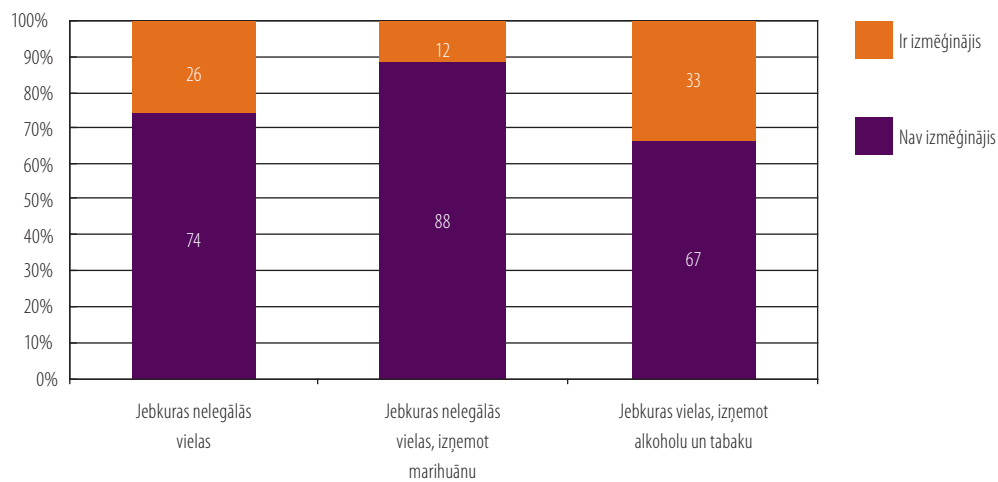
Skolēni izmēģinājuši arī dažādus citus apreibināšanās veidus. Atbilstoši skolēnu atbildēm, 10% lietojuši alkoholu kopā ar tabletēm un 12% lietojuši inhalantus (ostijuši līmi, aerosolu u.c.) apreibināšanās nolūkos.

Kopumā 33% skolēnu izmēģinājuši kādu no iepriekš minētajām atkarību izraisošajām vielām (izņemot alkoholu un tabaku), 26% skolēnu izmēģinājuši kādas nelegālās narkotiskās vielas un 12% tā ir bijusi kāda cita no nelegālajām vielām, izņemot marihuānu vai hašišu (*skat. 27. attēlu*).

Visbiežāk narkotiskās un psihotropās vielas (arī nelegālās) pamēģinājuši skolēni Rīgā: 38% pamēģinājuši jebkuras vielas, izņemot alkoholu un tabaku, un 33% — nelegālās vielas (*skat. 28. attēlu*). Skolēni lielajās pilsētās tās pamēģinājuši biežāk nekā citās apdzīvotās vietās ar zemāku urbanizācijas līmeni, savukārt skolēni rajonu centros narkotiskās vielas pamēģinājuši biežāk nekā mazpilsētās un pagastos. Nozīmīgi neatšķiras tikai nelegālo narkotisko vielu pamēģināšana pagastos un mazpilsētās ($\text{Sig.}=0.119$).

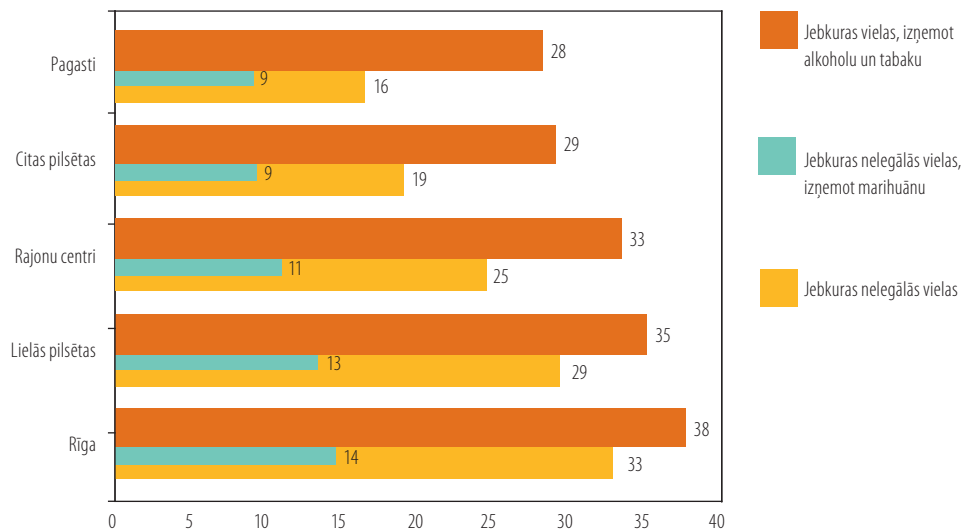
Atšķirības starp Rīgu un citām lielajām pilsētām veidojas daļēji lielā marihuānas lietotāju skaita Rīgā dēļ. Citu nelegālo narkotisko vielu, izņemot marihuānas, pamēģinājušo skolēnu skaits lielajās pilsētās būtiski neatšķiras no Rīgā novērotā.

27. attēls. **Atkarību izraisošo vielu pamēģināšana dzīves laikā (%)**

Piezīme: grafikā attēlots, cik % konkrētās grupas skolēnu lietojuši konkrētā veida narkotiskās vielas.

28. attēls. **Atkarību izraisošo vielu pamēģināšana dzīves laikā dažādās apdzīvotās vietās (%)**

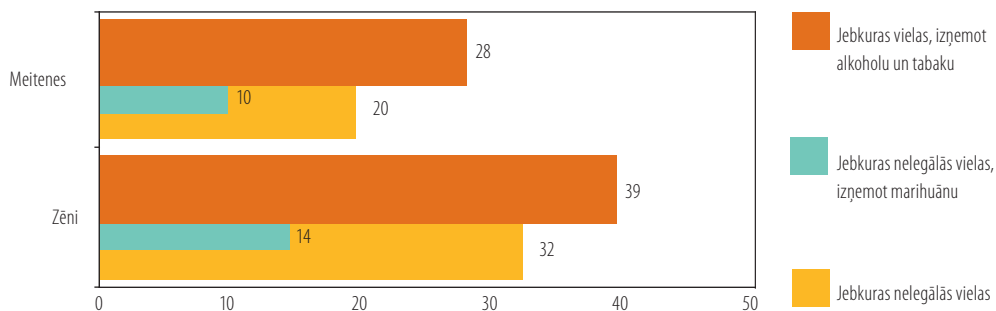
Dažādās apdzīvotajās vietās atšķiras arī apreibināšanās veidi, kam skolēni dod priekšroku. Amfetamīnus un ekstazī skolēni Rīgā un lielajās pilsētās pamēģinājuši nozīmīgi biežāk (attiecīgi, 10% un 9%) nekā skolēni citos rajonu centros un pagastos. Arī halucinogēnus (piemēram, LSD) skolēni Rīgā un lielajās pilsētās pamēģinājuši biežāk nekā pagastos (kopumā 5% skolēnu). Jāatzīmē, ka dažādu narkotisko vielu popularitāte Rīgā un citās lielajās pilsētās nozīmīgi neatšķiras.

Mazpilsētās un pagastos biežāk nekā Rīgā un lielajās pilsētās skolēni pamēģinājuši inhalantus: limi ostījuši 14% skolēnu mazpilsētās un 15% skolēnu pagastos. Iespējams, atšķirības var skaidrot ne vien ar narkotisko vielu salīdzinoši grūtāku pieejamību lauku rajonos, bet arī ar cenas atšķirībām. Skolēni mazpilsētās, atšķirībā no citiem, biežāk pamēģinājuši dažādus mazāk izplatītus apreibināšanās veidus: GHB, narkotikas injekcijas veidā, trankvilizatorus un alkoholu kopā ar tabletēm, tomēr jāpiemin, ka šīs vielu vai vielu lietošanas veidu pamēģinātāju skaits ir ļoti mazs, lai izdarītu būtiskus secinājumus. Skolēni pagastos retāk kā citi mēģinājuši ekstazī, trankvilizatorus u.c. nelegālās atkarību izraisošās vielas, turklāt viņi retāk nekā skolēni mazpilsētās vai rajonu centros lietojuši alkoholu kopā ar tabletēm. Pagastos apreibināšanās visbiežāk notiek, ostonot inhalantus. Var secināt, ka nākotnē nepieciešams vairāk pievērst uzmanību ne tikai nelegālajām narkotikām (amfetamīniem, LSD u.tml.), bet arī dažādiem netipiskiem apreibināšanās veidiem (trankvilizatori, alkohols ar tabletēm, inhalanti). Ņemot to vērā, pastāv risks nepietiekami novērtēt atkarību izraisošo vielu izplatību ārpus lielajām pilsētām.

Lai gan kopumā krievu plūsmas skolēni nozīmīgi biežāk (Sig.=0.02) pamēģinājuši kādas nelegālās narkotiskās vielas (29% salīdzinājumā ar 25% latviešu plūsmas skolēnu vidū), kopējais kādu atkarību izraisošo vielu (legālo vai nelegālo) lietotāju skaits starp latviešu un krievu plūsmas skolēniem būtiski neatšķiras (Sig.=0.169). Šādas situācijas pamatā ir tas, ka latviešu plūsmas skolēni salīdzinoši retāk pamēģinājuši nelegālās narkotiskās vielas, bet biežāk dod priekšroku tādām vieglāk pieejamām vielām kā inhalanti un tabletes ar alkoholu: inhalantus pamēģinājuši 14% latviešu plūsmas skolēnu un tikai 6% krievu plūsmas skolēnu, savukārt alkoholu ar tabletēm — 11% latviešu plūsmas skolēnu un 6% krievu plūsmas skolēnu. Atšķirības lielā mērā izskaidrojamas ar faktu, ka pagastos un mazpilsētās, kur šāda veida apreibināšanās kopumā ir vispopulārākā, pārsvarā sastopamas tieši latviešu skolas.

Nozīmīgi atšķiras zēnu un meiteņu pieredze dažādu narkotisko vielu (gan legālo, gan nelegālo) lietošanā. Savas dzīves laikā ar dažādām narkotiskajām vielām apreibinājušās nozīmīgi mazāk meiteņu (28%) nekā zēnu (39%, Sig.=0.000). Salīdzinājumam: nelegālās narkotiskās vielas savas dzīves laikā pamēģinājuši 32% zēnu un 20% meiteņu (*skat. 29. attēlu*).

29. attēls. **Atkarību izraisošo vielu pamēģināšana dzīves laikā saistībā ar skolēnu dzimumu (%)**

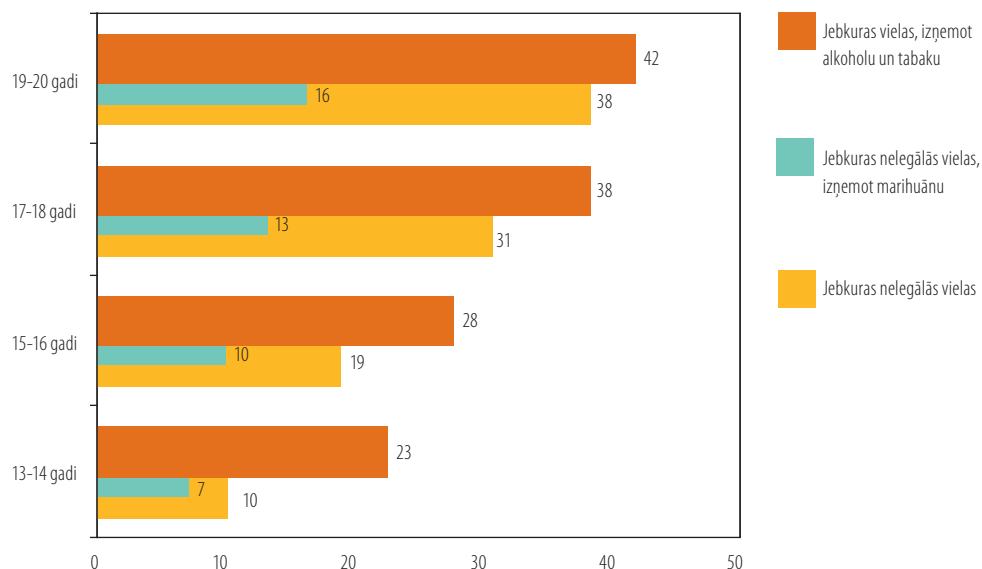

Piezīme: grafikā attēlots, cik % konkrētās grupas skolēnu lietojuši konkrētā veida narkotiskās vielas.

Zēni biežāk lietojuši tikpat kā visa veida narkotiskās vielas – inhalantus (13%), ekstazī (9%), amfetamīnus (8%), halucinogēnus (5%), kreku (3%), kokaīnu (3%), heroīnu (2%), maģiskās sēnes (4%), GHB (2%), anabolos steroidus (3%) un narkotikas injekcijas veidā (2%). Turpretim meiteņu vidū salīdzinoši izplatītā ir trankvilizatori un alkohols ar tabletēm.

Narkotisko vielu lietošanas pieredze savas dzīves laikā nozīmīgi atšķiras starp dažāda vecuma skolēniem: ar katru vecuma grupu nozīmīgi pieaug narkotisko vielu pamēģinājušo skaits (*skat. 30. attēlu*). Jāatzīmē, ka īpaši strauji aug nelegālās narkotikas pamēģinājušo skolēnu skaits. Ja vecuma grupā no 13–14 gadiem kādu no nelegālajām narkotiskajām vielām ir pamēģinājuši tikai 10% skolēnu, biežāk dodot priekšroku „legālajām” narkotiskajām vielām, tad 15–16 gadu vecumā jau 19% skolēnu, 17–18 gadu vecumā – 31% skolēnu un 19–20 gadu vecumā – 38% skolēnu ir pamēģinājuši nelegālās narkotiskās vielas.

30. attēls. **Atkarību izraisošo vielu pamēģināšana dzīves laikā dažādās vecuma grupās (%)**

Skolēni 13–16 gadu vecumā nozīmīgi biežāk (14%) nekā vecāki jaunieši atzīst, ka ir pamēģinājuši inhalantus, turklāt skolēni 17–18 gadu vecumā tos pamēģinājuši nozīmīgi biežāk (12%) nekā skolēni 19–20 gadu vecumā (9%). Var secināt, ka šāds apreibināšanās veids vairāk raksturīgs jaunākiem skolēniem. Ar to skaidrojama salīdzinoši lielā „legālo” narkotisko vielu izplatība jaunākajās skolēnu grupās.

Skolēni 15–16 gadu vecumā nozīmīgi biežāk nekā skolēni 13–14 gadu vecumā pamēģinājuši anabolos steroidus un alkoholu kopā ar tabletēm. Skolēni 17–18 gadu vecumā biežāk nekā citi (6%) pamēģinājuši trankvilizatorus, kā arī biežāk nekā skolēni 13–16 gadu vecumā pamēģinājuši kreku un anabolos steroidus. Ekstazī, amfetamīnu, halucinogēnu un alkohola kopā ar tabletēm pamēģināšana nozīmīgi pieaug pēc 16 gadu vecuma. Šīs vielas skolēni 17–20 gadu vecumā pamēģinājuši nozīmīgi biežāk nekā skolēni līdz 17 gadu vecumam.

Analizējot sīkāk dažāda vecuma skolēnu pieredzi, redzams, ka jebkuru narkotisko vielu pamēģinājušo skolēnu skaits strauji sāk augt, jauniešiem sasniedzot 15 gadu vecumu. Šajā vecumā jaunieši parasti sāk mācīties vidusskolā.

Lai analizētu konkrētu narkotisko vielu pamēģināšanas vecumu, skolēniem tika jautāts, kādā vecumā tie pamēģinājuši dažādas vielas. Skolēni, kuri ir lietojuši amfetamīnus, visbiežāk (51%) norāda, ka tos pamēģinājuši 16 vai vairāk gadu vecumā. Arī alkoholu ar tabletēm (47%) un ekstazī (43%) visbiežāk skolēni pamēģinājuši 16 vai vairāk gadu vecumā.

Trankvilizatorus un sedatīvos līdzekļus 55% gadījumu skolēni pirmoreiz pamēģinājuši, vēl nerasniedzot 15 gadu vecumu. Inhalantus parasti (56%) pamēģinājuši vēl agrāk – pat nerasniedzot 14 gadu vecumu.

Lai izzinātu narkotisko vielu lietošanas biežumu, aptaujā tika ietverti jautājumi arī par dažu izplatītāko narkotisko vielu lietošanu pēdējā gada un pēdējā mēneša laikā. Skolēnu atbildes liecina, ka 5% pēdējā gada laikā ostījuši inhalantus, 5% pēdējā gada laikā lietojuši ekstazī un 4% lietojuši amfetamīnus (*skat. 24. tabulu*).

24. tabula. **Atsevišķu narkotisko vielu lietošanas pieredze pēdējā gada un mēneša laikā (%)**

		Nevienu reizi	1–2 reizes	3–5 reizes	6 un vairāk reizi
Inhalanti	Savas dzīves laikā	88,0	7,8	1,7	2,5
	Pēdējo 12 mēnešu laikā	95,2	2,4	1,1	1,3
	Pēdējo 30 dienu laikā	97,7	1,3	0,4	0,6
Ekstazī	Savas dzīves laikā	92,5	4,2	1,2	2,1
	Pēdējo 12 mēnešu laikā	95,0	2,9	0,8	1,3
	Pēdējo 30 dienu laikā	97,7	1,1	0,5	0,7
Amfetamīni	Savas dzīves laikā	93,4	3,5	1,2	1,9
	Pēdējo 12 mēnešu laikā	95,8	2,4	0,8	1,0
	Pēdējo 30 dienu laikā	98,0	1,1	0,3	0,6

Daļa skolēnu lieto vairākas no šīm vielām, tādēļ, ja analizējam šo vielu lietošanu skolēnu vidū kopumā, redzams, ka kādu no tām pēdējā gada laikā lietojuši kopumā 10% skolēnu.

2% skolēnu lietojuši ekstazī pēdējā mēneša laikā un 1% jau kļuvuši par regulāriem šīs vielas lietotājiem – lietojuši to vismaz reizi nedēļā (3–5 reizes pēdējā mēneša laikā). Līdzīgi bieži skolēni lieto amfetamīnus un osta inhalantus. Kopumā jebkuru no minētajām vielām pēdējā mēneša laikā lietojuši 5% skolēnu.

Latviešu plūsmas skolēni nozīmīgi biežāk nekā krievu plūsmas skolēni pēdējā gada laikā (5%) un pēdējā mēneša laikā (3%) apreibinājušies ar inhalantiem. Žēni nozīmīgi biežāk nekā meitenes lietojuši ekstazī, amfetamīnus vai inhalantus gan pēdējā gada laikā (*skat. 25. tabulu*), gan pēdējā mēneša laikā. 3% žēnu pēdējā mēneša laikā lietojuši kādu no minētajām vielām.

25. tabula. **Atsevišķu narkotisko vielu lietošanas pieredze pēdējā mēneša laikā saistībā ar skolēnu dzimumu (%)**

		Zēni	Meitenes
Ekstazī	Nevienu reizi	93,5	96,3
	1–2 reizes	3,6	2,3
	3–5 reizes	1,0	0,5
	6 un vairāk reižu	1,9	0,9
Inhalanti	Nevienu reizi	94,4	95,9
	1–2 reizes	2,7	2,2
	3–5 reizes	1,4	0,8
	6 un vairāk reižu	1,5	1,1
Amfetamīni	Nevienu reizi	94,9	96,5
	1–2 reizes	2,5	2,2
	3–5 reizes	1,0	0,7
	6 un vairāk reižu	1,5	0,6

Nozīmīgas atšķirības vērojamas arī dažādu apdzīvoto vietu skolēnu vidū. Skolēni lielajās pilsētās amfetamīnus pēdējā mēneša laikā lietojuši nozīmīgi biežāk nekā skolēni rajonu centros un pagastos. Ekstazī pēdējā mēneša laikā visretāk lietojuši skolēni pagastos (4%). Inhalantus biežāk lietojuši skolēni rajonu centros, mazpilsētās un pagastos, savukārt retāk – skolēni Rīgā un lielajās pilsētās.

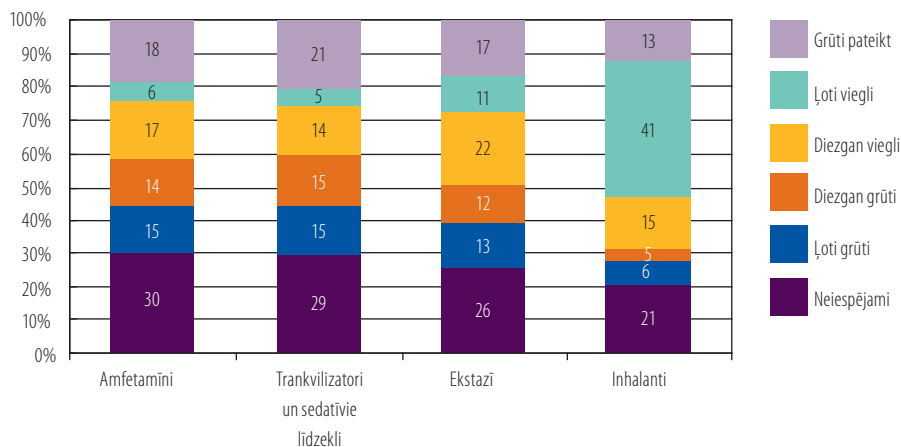
Aplūkojot rezultātus vecuma griezumā, redzams, ka skolēni 17–20 gadu vecumā ekstazī un amfetamīnus pēdējā gada laikā lietojuši nozīmīgi biežāk nekā skolēni 13–16 gadu vecumā. Vecuma grupā no 17–20 gadiem jau 7% skolēnu atzīst, ka pēdējā gada laikā ir lietojuši ekstazī un 5–6% – amfetamīnus. Atšķirības ekstazī un amfetamīnu lietošanā pēdējā mēneša laikā nav statistiski nozīmīgas (Sig.=0.258), taču to var skaidrot ar salīdzinoši nelielo skolēnu skaitu, kuri šajā periodā šīs vielas ir lietojuši.

Inhalantus pēdējā gada laikā lietojušo jauniešu skaits turpreti ir lielāks jaunāko skolēnu vidū. Skolēni 13–16 gadu vecumā tos lietojuši nozīmīgi biežāk nekā skolēni 17–20 gadu vecumā, turklāt skolēni 17–18 gadu vecumā – nozīmīgi biežāk nekā skolēni 19–20 gadu vecumā. Kopumā 8% skolēnu 13–14 gadu vecumā un 6% skolēnu 15–16 gadu vecumā pēdējā gada laikā vismaz vienu reizi apreibinājušies ar inhalantiem (ostījuši līmi, aerosolus utt.). Rezultāti par pēdējo mēnesi liecina, ka pēdējā mēneša laikā inhalantus visbiežāk lietojuši skolēni 13–14 gadu vecumā (4%), savukārt visretāk – skolēni 19–20 gadu vecumā (1%). Var secināt, ka pēc 14 gadu vecuma sasniegšanas skolēni sāk atteikties no inhalantiem vai aizstāj tos ar kādām citām narkotiskajām vielām.

Inhalantu izvēle jaunāko skolēnu vidū saistīta ne vien ar lētākām izmaksām, bet arī ar vieglāku pieejamību. Kā liecina aptaujas dati, no dažādām psihoaktīvajām vielām visvieglāk jauniešiem ir pieejami tieši inhalanti. Ekstazī iegūt ir tikpat grūti kā marihuānu: 33% tas šķiet drīzāk viegli vai ļoti viegli, bet 39% – grūti vai neiespējami (*skat. 31. attēlu*). Iegūt amfetamīnus, trankvilizatorus un sedatīvos līdzekļus lielākajai daļai (59%) skolēnu liekas grūti, tomēr vidēji katram piektajam skolēnam arī šo vielu iegūšana nesagādātu īpašas grūtības.

31. attēls. **Dažādu atkarību izraisošo vielu pieejamība skolēnu vidū (%)**

Līdzīgi kā marihuānu, arī dažādas citas nelegālās narkotiskās vielas visvieglāk ir dabūt Rīgā. 30% skolēnu Rīgā būtu ļoti vai drīzāk viegli iegūt amfetamīnus, 39% – ekstazī un 25% – trankvilizatorus. Inhalanti visvieglāk pieejami gan Rīgā, gan citās lielajās pilsētās, tomēr šīs vielas samērā viegli iegūstamas arī mazpilsētu un pagastu iedzīvotājiem: aptuveni pusei skolēnu tas nesagādātu īpašas grūtības. Iespējams, tādēļ skolēni pagastos un mazpilsētās salīdzinoši biežāk izvēlas inhalantus.

Lielajās pilsētās un rajonu centros kopumā dažādas narkotiskās vielas iegūt ir vieglāk nekā mazpilsētās un pagastos. Savukārt pagastos visas narkotiskās vielas (legālās un nelegālās) dabūt ir visgrūtāk, pat nozīmīgi grūtāk nekā mazpilsētās. Dati liecina, ka 71% skolēnu pagastos būtu grūti vai pat neiespējami iegūt amfetamīnus vai trankvilizatorus, 63% – ekstazī un 41% – inhalantus.

Latviešu un krievu pūsmas skolēniem nelegālās narkotikas iegūt ir līdzīgi viegli. Interesanti, ka zēni (61%) biežāk nekā meitenes (55%) uzskata, ka viņiem amfetamīnus iegūt būtu grūti vai neiespējami. Meitenēm vieglāk būtu iegūt arī citas vielas. Iespējams, tas skaidrojams ar plašāku draugu loku, tomēr, lai šo faktu izskaidrotu, nepieciešams vairāk informācijas.

Krievu pūsmas jaunieši biežāk nekā latviešu pūsmas jaunieši min, ka viņiem iegūt amfetamīnus, ekstazī vai trankvilizatorus būtu neiespējami: šo vielu iegūšanu par neiespējamu uzskata aptuveni katrs trešais krievu pūsmas skolēns un katrs ceturtais latviešu pūsmas skolēns. Tāpat krievu pūsmas skolēni (28%) biežāk nekā latviešu pūsmas skolēni (20%) uzskata, ka neiespējami būtu dabūt inhalantus. Iespējams, krievu pūsmas skolās tiek efektīvāk kontrolēta narkotisko vielu neizplatīšana, vai arī krievu pūsmas skolēniem vienkārši ir mazāk paziņu un draugu, kas šīs vielas lieto un varētu piegādāt. Katrā ziņā var secināt, ka skolēniem latviešu pūsmas skolās narkotiskās vielas ir vairāk pieejamas, tādēļ svarīgi informēt viņus par narkotisko vielu kaitīgumu, lai viņi nemeklētu iespēju tās izmēģināt.

Skolēniem līdz 16 gadu vecumam jebkuru narkotisko vielu pieejamība šķiet grūtāka nekā vecākiem skolēniem (*skat. 26. tabulu*). Papildus, skolēniem 17–18 gadu vecumā tas šķiet grūtāk nekā skolēniem 19–20 gadu vecumā.

26. tabula. **Narkotisko vielu pieejamība dažādās vecuma grupās (%)**

		13–14 gadi	15–16 gadi	17–18 gadi	19-20 gadi
Amfetamīni	Neiespējami	52	37	22	15
	Ļoti grūti	15	18	14	10
	Diezgan grūti	10	13	15	15
	Diezgan viegli	5	13	20	27
	Ļoti viegli	3	4	8	9
	Grūti pateikt	15	15	21	22
Trankvilizatori	Neiespējami	47	33	19	13
	Ļoti grūti	14	16	12	9
	Diezgan grūti	9	13	13	12
	Diezgan viegli	9	18	26	29
	Ļoti viegli	7	9	13	14
	Grūti pateikt	13	13	18	22
Ekstazī	Neiespējami	36	26	16	12
	Ļoti grūti	8	7	6	4
	Diezgan grūti	4	5	5	5
	Diezgan viegli	11	14	14	19
	Ļoti viegli	30	37	46	45
	Grūti pateikt	11	11	13	15

Tomēr pat 15–16 gadus veciem jauniešiem 48% būtu viegli iegūt inhalantus, 27% – ekstazī, 17% – amfetamīnus un 16% – trankvilizatorus. Ņemot vērā, ka aptuveni puse jauniešu 13–14 gadu vecumā uzskata, ka iegūt tādas vielas kā trankvilizatori, ekstazī vai amfetamīni viņiem būtu neiespējami, nav pārsteidzoši, ka viņi salīdzinoši bieži izvēlas inhalantus, kuru pieejamība 41% no viņiem šķiet viegla.

Dažādas problēmas narkotiku lietošanas dēļ visbiežāk rodas tiem, kuri savas dzīves laikā lietojuši jebkuras nelegālās narkotiskās vielas, izņemot marihuānu (piemēram, amfetamīnus, ekstazī, kreku, kokaīnu u.tml.). 16% no viņiem narkotiku iespaidā nodarbojušies ar seksu bez prezervatīva, 15% narkotiku lietošana novedusi pie sliktām sekmēm skolā vai darbā, 13% radušās nopietnas problēmas ar draugiem vai kautiņš (*skat. 32. attēlu*). Šīs ir sekas, kuras kopumā visbiežāk rodas jebkuru legālo vai nelegālo narkotiku lietotājiem.

Kopumā dažādas problēmas narkotiku lietošanas dēļ visbiežāk rodas jaunākiem skolēniem, kuri ir lietojuši kādas (legālās vai nelegālās) narkotiskās vielas:

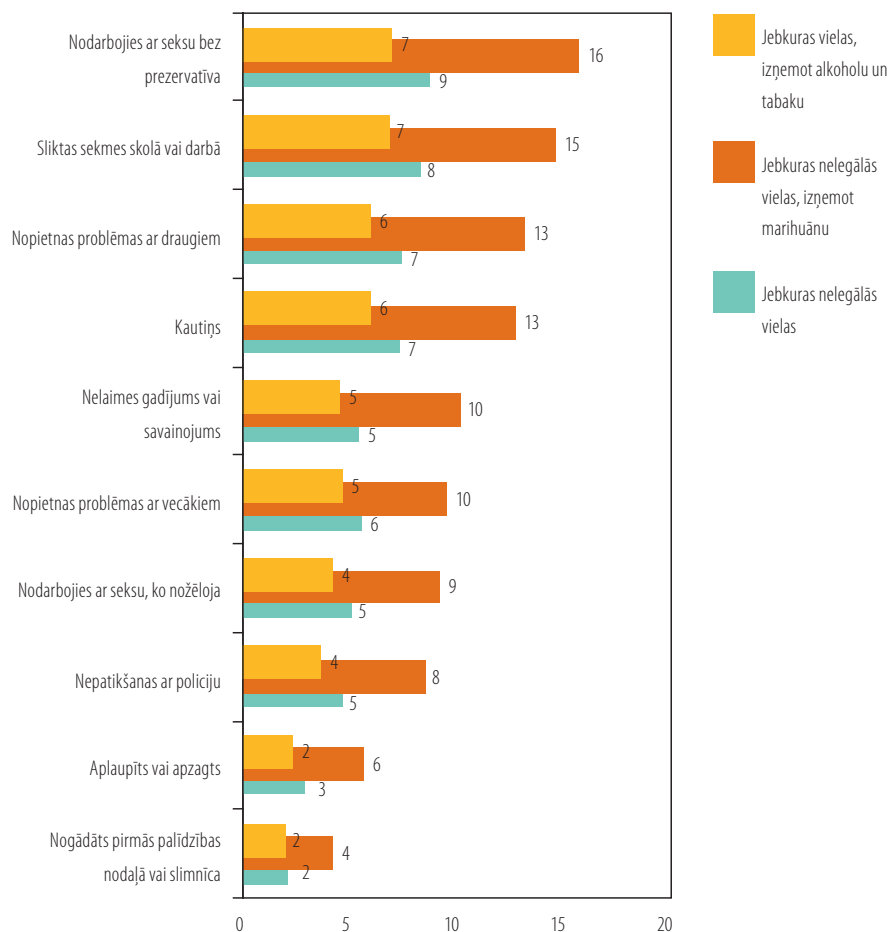
- 13-16 gadu veciem skolēniem, kuri ir lietojuši narkotiskās vielas, biežāk nekā 19–20 gadu veciem jauniešiem radušās problēmas ar vecākiem;

- 15–16 gadu vecie jaunieši biežāk narkotiku lietošanas dēļ nonākuši pirmās palīdzības nodaļā vai slimnīcā.
- 15–18 gadu veciem jauniešiem, kuri ir lietojuši narkotiskās vielas, biežāk nekā jauniešiem 19–20 gadu vecumā šo vielu lietošana novedusi pie kaitiņa vai problēmām ar draugiem.

19–20 gadus vecus jauniešus savukārt narkotisko vielu lietošana biežāk noved pie seksa bez prezervatīva. Visvairāk dažādu problēmu narkotiku lietošanas dēļ radies skolēniem mazpilsētās, tomēr jāatzīmē, ka kaitiņi narkotiku lietošanas dēļ salīdzinoši bieži izcēlušies arī lielajās pilsētās.

32. attēls. **Narkotiku lietošanas rezultātā piedzīvotās problēmas (%)**

2.3.3. Narkotiku lietošanas izplatības izmaiņu salīdzinājums

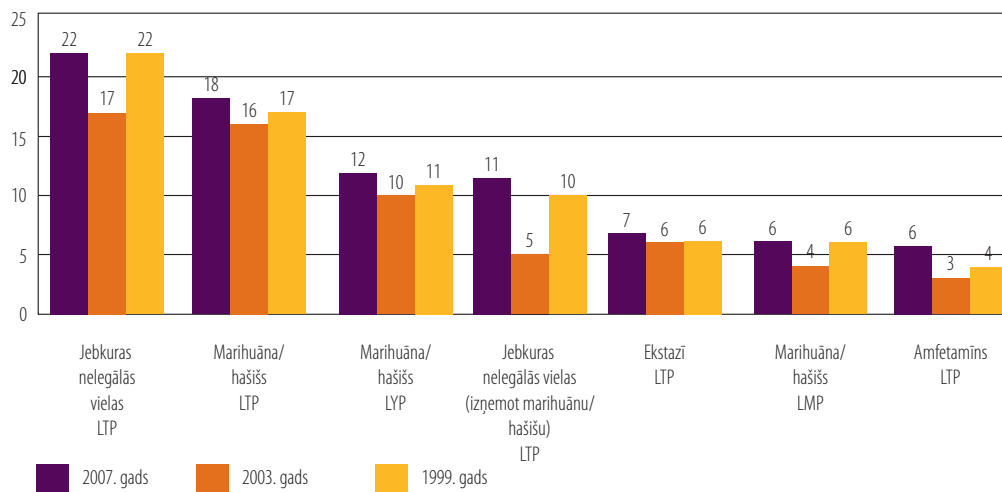
Šajā apakšsadaļā aplūkosim narkotiku lietošanas izplatības rādītājus: atsevišķu nelegālo vielu (marihuānas, ekstazī, amfetamīnu) pieejamību; jebkuru nelegālo vielu, marihuānas vai hašiša, ekstazī un amfetamīnu, kā arī jebkuru nelegālo vielu, izņemot marihuānu vai hašišu, lietošanas izplatību. 2007. gada pētījuma dati salīdzināti ar 1999. un 2003. gada ESPAD kohortas pētījumiem.

Analizējot ESPAD kohortas sniegtās atbildes par marihuānas pieejamību, nav novērojamas praktiski nekādas izmaiņas – 32% 2003. gadā salīdzinājumā ar 34% 2007. gadā uzskata, ka marihuānu iegūt ir viegli vai ļoti viegli, savukārt 48% kā 2003., tā arī 2007. gada pētījumā norādījuši, ka to iegūt ir neiespējami vai ļoti grūti. Līdzīgas tendences novērojamas arī amfetamīnu un trankvilizatoru iegūšanā. Atbilstoši pētījumā iegūtajiem datiem, ievērojami vieglāk pieejams ir ekstazī: šo vielu par viegli vai ļoti viegli pieejamu uzskata 34% skolēnu 2007. gadā salīdzinājumā ar 22% 2003. gadā.

Tā kā marihuānas vai hašiša pieejamība būtiski nav izmainījusies, tad rādītājs, ko tā vistiešāk ietekmē – izplatība –, arī palicis praktiski nemainīgā līmenī. Veicot 2007. gada pētījuma datu salīdzināšanu ar iepriekš veiktiem ESPAD pētījumiem, nav viennozīmīgi secināms, vai marihuānas lietošanas izplatība skolēnu vidū ir pieaugusi vai palikusi nemainīgā līmenī salīdzinājumā ar 2003. vai 1999. gada pētījumiem, jo pētījumā izmantotās izlases metodes robežklūda ir ne mazāka par 1,5 procentpunktiem, ņemot vērā klasteru radīto efektu.

Atbilstoši 1999. gadā veiktā ESPAD kohortas pētījuma datiem, marihuānu vai hašišu dzīves laikā lietojuši 17% (22% zēnu un 12% meiteņu) 15–16 gadu veco skolēnu, 2003. gadā – 16% (21% zēnu un 13% meiteņu), savukārt 2007. gadā – 18% (24% zēnu un 13% meiteņu), kas norāda par šo vielu izplatības stabilitāti. Līdzīgas tendences novērojamas arī par marihuānas vai hašiša lietošanu pēdējā gada (11% 1999. gadā, 10% 2003. gadā un 12% 2007. gadā) vai pēdējā mēneša laikā (6% 1999. gadā, 4% 2003. gadā un 6% 2007. gadā) (*skat. 33. attēlu*).

33. attēls. Izmaiņas nelegālo vielu izplatībā 1999., 2003., un 2007. gadā veiktos ESPAD pētījumos (%)

Jebkuru nelegālo vielu izplatība ir pieaugusi salīdzinājumā ar 2003. gadu, taču palikusi nemainīga salīdzinājumā ar 1999. gada pētījuma datiem. 2003. gada narkotisko vielu izplatības līmeņa samazināšanās skaidrota ESPAD 2003. gada pētījuma rezultātu publikācijā (Koroļeva I., Trapencieris M., 2005).

Salīdzinājumā ar 2003. gadu pieaugusi jebkuru nelegālo vielu, izņemot marihuānu vai hašišu, lietošanas izplatība dzīves laikā (no 5% līdz 11%), taču palikusi tajā pašā līmenī kā 1999. gadā.

Ekstazī pamēģināšana nav būtiski mainījusies, salīdzinot ar 1999. vai 2003. gadā veiktos pētījumos novēroto (2007. gadā ekstazī pamēģinājuši 7% salīdzinājumā ar 6% 1999. un 2003. gada pētījumos). Amfetamīnu izplatība 15–16 gadu veco skolēnu vidū 2007. gadā ir 6%, 2003. gadā – 3% un 1999. gadā – 4% robežās.

Skaidrojot rezultātus, jāņem vērā, ka, lai arī pētījuma izlase ir veidota pēc nejaušības principa, vienmēr ir iespējamās nobīdes varbūtības dēļ, it sevišķi rādītājos, kas ir ar relatīvi zemu izplatības līmeni. Piemēram, teorētiski pētījumā var būt aptaujāta klase, kurā nesen kāda pasākuma laikā ekstazī pamēģinājuši vairāk nekā puse skolēnu. Tādā gadījumā, aptaujājot vairākas šādas klases, narkotisko vielu rādītājos būtu ievērojamas nobīdes, jo pietiek ar aptuveni 20 vielas pamēģinātājiem vai lietotājiem, lai izplatības rādītājs palielinātos par vienu procentpunktu. Šis ir arī viens no skaidrojumiem 2003. gadā novērotajam narkotiku izplatības samazinājumam.

3. Jaunieši un sociālā vide

3.1. Vecāku ģimene un ģimenes attiecības

Atkarību izraisīto vielu pamēģināšanu un lietošanu ietekmē virkne dažādu faktoru. Bez objektīvām pazīmēm (vecuma, dzimuma, apdzīvotās vietas tipa u.c.) pastāv rinda individuāli psiholoģisku un subjektīvu faktoru, kas rosina vai kavē vielu izmēģināšanas vēlmi un vielu lietošanu. Vieni no spēcīgākajiem riska un vienlaikus aizsargājošajiem faktoriem ir personības individuālās īpašības un vērtības. Citu faktoru kopumu veido pieredze, ko bērns/ jauniešs gūst vecāku ģimenē jau no agras bērnības. Vecāku konflikti, vecāku un bērnu savstarpējie konflikti, vecāku nespēja (laika trūkuma, zināšanu trūkuma u.c. iemeslu dēļ) vai arī nevēlēšanās nodarboties ar bērna audzināšanu, ne tikai pārraugot viņa uzvedību, sekmes skolā un brīvā laika nodarbes, bet arī iedziļinoties un palīdzot risināt viņa problēmas, bieži ir cēloņi bērna deviantai rīcībai pusaudža gados.

Izmantojot informāciju, kas šīs aptaujas ietvaros tika noskaidrota gan par vecāku ģimeni, gan par jauniešu un vecāku savstarpējām attiecībām, turpmāk kvantitatīvi raksturota ģimenes vide, kā arī pārbaudīta hipotēze par saistību starp attiecībām ģimenē un psihoaktīvo vielu lietošanas uzsākšanu/ lietošanu.

Savukārt jaunieša sniegtais pašvērtējums, atsevišķi uzskatu, pieredzes un attieksmju mērījumi, ļauj pārbaudīt hipotēzi par individuālo īpašību un raksturojumu ietekmi uz atkarību izraisīto vielu pamēģināšanu un lietošanu. Vispirms tiks aplūkoti atsevišķi vecāku ģimenes un jauniešu dzīves apstākļu raksturojumi.

3.1.1. Vecāku ģimenes struktūra un dzīves apstākļi

Raksturojot dzīves apstākļus, svarīgs rādītājs ir tas, kādā ģimenē jauniešs ir audzis, tātad vecāku ģimenes struktūra – pilna vai nepilna ģimene. Lai arī lielākā daļa aptaujāto skolēnu (57%) dzīvo ar abiem vecākiem, 12% ar māti vai tēvu un attiecīgi ar patēvu vai pamāti, tomēr ievērojama ir arī to jauniešu daļa (22%), kuri dzīvo nepilnā ģimenē – bez viena no vecākiem. No aptaujātajiem 1% dzīvo vieni paši, bet 8% ar citiem radniekiem.

Aptuveni pusei atbildējušo skolēnu⁶ vecākiem ir augstākā vai nepabeigta augstākā izglītība (55% mātei un 42% tēvam), vidējā izglītība ir 40% mātēm un 43% tēviem, un tikai nelielai daļai vecāku (6% no mātēm un 15% tēvu) ir nepabeigta vidējā vai pamata izglītība (*skat. 27. tabulu*).

Svarīgs jauniešu dzīves apstākļu indikators ir vecāku ģimenes materiālās labklājības līmenis. Iepriekšējie pētījumi liecina, ka pastāvošā saikne starp ģimenes materiālo labklājību un psihoaktīvo vielu lietošanas uzsākšanu vai lietošanu nav viennozīmīgi skaidrojama. Pirmkārt, zems ģimenes materiālās labklājības līmenis ierobežo pieeju visa veida resursiem, to skaitā iespējām nodrošināt jauniešiem pilnvērtīgu izglītību un brīvā laika nodarbes. Otrkārt, slikti materiālie apstākļi nereti ir sekas tieši pašu vecāku antisociālai uzvedībai. Iespējams, runājot par psihoaktīvo vielu lietošanu, tas

6 Mātes izglītību nezina 11% respondentu, savukārt tēva – 22%

ir viens no būtiskākajiem jauniešu deviantās uzvedības cēloņiem. No otras puses, ir atsevišķi nelegālo atkarību izraisošo vielu veidi, piemēram, kokaīns, amfetamīnu grupa, kas ir „prestīžāki” un ko biežāk lieto jaunieši, kuri auguši un dzīvo materiāli labāk nodrošinātās ģimenēs.

27. tabula. **Vecāku izglītības līmenis (% no atbildējušajiem)**

	Māte	Tēvs
Pamata vai nepabeigta pamata	4	10
Nepabeigta vidējā	2	5
Vidējā	40	43
Nepabeigta augstākā	11	10
Augstākā	44	32

Diemžēl šī pētījuma ietvaros netika iekļauti mērījumi, kas ļautu objektīvi novērtēt vecāku ģimenes materiālās labklājības rādītājus, tādēļ varam izmantot tikai jauniešu subjektīvo vērtējumu. Gandrīz puse aptaujāto uzskata, ka viņu vecāku ģimenes materiālais stāvoklis ir aptuveni tāds pats, kā citām ģimenēm mūsu valstī, tomēr interesanti atzīmēt, ka 43% atzinuši, ka dzīvo vismaz mazliet vai pat ievērojami labāk nekā citas ģimenes un kopumā tikai 8 % vērtē, ka dzīvo mazliet vai ievērojami sliktāk nekā pārējie. Kopumā šāds vērtējums liecina, ka vairumam jauniešu dzīves apstākļi ir labi vai apmierinoši, ko apstiprina arī jauniešu atbildes uz jautājumu par apmierinātību ar ģimenes finansiālo situāciju. Katrs ceturtais respondents (25%) apgalvo, ka ir ļoti apmierināts, gandrīz puse (49%) ir diezgan apmierināti, 17% – nedz apmierināti, nedz neapmierināti un tikai 8% ir diezgan vai pat ļoti neapmierināti ar ģimenes finansiālo situāciju.

3.1.2. Vecāku un bērnu savstarpējās saites: uzraudzība un kontrole

Vecāku – bērnu attiecības veidojas un mainās atbilstoši bērna attīstības posmiem. Jaunietim kļūstot vecākam, mazinās vecāku uzraudzība un kontrole pār pusaudža uzvedību. Savukārt bērna uzvedības pārraudzība, pārmērīga vai pārāk maza kontrole var ietekmēt – veicināt vai kavēt gan antisociālas uzvedības veidošanos, gan atkarību veicinošu vielu lietošanu.

Vecāku uzraudzību un kontroli raksturo vairāki indikatori – informētība un ieinteresētība par bērna/jaunieša gaitām, prasības pret jauniešu – prasību izvirzīšana un to izpildes kontrole. Jauniešiem tika lūgts novērtēt, cik lielā mērā viņu vecāku attieksme un rīcība atbilst noteiktiem raksturojumiem. Kā liecina atbildes, kopumā vairumā ģimeņu vecāki bērniem nodrošina kā emocionālu, tā arī materiālu atbalstu. Vairāk nekā trešdaļai aptaujāto jauniešu vecāki ir gandrīz vienmēr informēti par to, kur un ar ko kopā jaunieši pavada brīvos vakarus. Ievērojami mazākā skaitā gadījumu izpaužas vecāku kontroles faktors. Nedaudz vairāk nekā 1/3 gadījumu vecāki ir stingri noteikuši, ko jaunieši drīkst darīt mājās un ko ne, un tikai katram ceturtajam jauniešiem (25%) vecāki stingri nosaka, ko drīkst darīt ārpus mājas.

Atbilstoši jauniešu sniegtajai informācijai, vecāku kontrole, nosakot, ko drīkst darīt mājās un ārpus tās, kā arī informētība par to, kur un ar ko kopā bērns atrodas, kur un ar ko kopā pavada brīvo laiku, mainās atbilstoši vecumam. Pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp visām aptaujāto jauniešu

vecuma grupām (*ANOVA tests, sig<0.001*). Palielinoties vecumam, mazinās to gadījumu skaits, kad vecāki stingri noteikuši, ko jaunieši drīkst darīt mājās un ārpus mājas. Pēdējā gadījumā šīs atšķirības nav statistiski nozīmīgas tikai starp 13–14 gadus vecajiem un 15–16 gadus vecajiem jauniešiem. Jāatzīmē, ka, salīdzinot vecāku informētību, starp dažāda vecuma jauniešiem atšķirības nav statistiski nozīmīgas. Gandrīz visās vecuma grupās vecāki vienādā mērā zina, kur un ar ko kopā viņu bērni pavada vakarus. Būtiski atšķiras tikai 15–16 gadu veco jauniešu grupa no 17–18 gadu vecajiem, bet jautājumā par to, kur jaunieši atrodas vakarā, būtiskas atšķirības pastāv gan starp iepriekš minētajām vecuma grupām, gan arī 19–20 gadu veco jauniešu grupā. Vērtējot vecāku sirsnību un rūpes, statistiski nozīmīgas atšķirības starp dažādām vecuma grupām kopumā nepastāv, izņemot 19–20 gadu vecos jauniešus, kuri, atšķirībā no visiem pārējiem, retāk sagaida sirsnīgu attieksmi un rūpes no vecāku puses. Būtiskas atšķirības starp dažādām vecuma grupām pastāv emocionālā atbalsta vērtējumā. Pieaugot vecumam, proporcionāli samazinās emocionālā saikne starp bērniem un vecākiem.

Cits aspekts vecāku – bērnu attiecībās ir materiālās rūpes un atbalsts, ko jaunieši saņem no vecākiem. Jautājumā par iespēju aizņemties naudu no vecākiem nepastāv būtiskas atšķirības starp dažāda vecuma jauniešiem. Savukārt runājot par vecāku iedoto naudu, dažāda vecuma jauniešu atbildes nozīmīgi atšķiras. Pastāv iepriekšējā sakarība – palielinoties vecumam, samazinās iespēja, ka vecāki vienkārši iedod naudu (kā dāvanu).

Un visbeidzot, aplūkojot attiecības ar tuvāko draugu/draudzeni un iespēju saņemt emocionālu atbalstu no drauga, atkal pastāv būtiskas atšķirības starp dažāda vecuma grupu jauniešiem. Pretēji iepriekš aplūkotajām tendencēm, palielinoties vecumam, lineāri palielinās arī iespēja saņemt emocionālu atbalstu un rūpes, kā arī sagaidīt sirsnīgu izturēšanos no drauga vai draudzenes puses.

Jāatzīmē arī, ka vairumā gadījumu vecāku – bērnu attiecību vērtējumā pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp meitenēm un zēniem. Zēniem vecāki biežāk nekā meitenēm nosaka, ko drīkst un ko nedrīkst darīt mājās. Savukārt meiteņu vecāki biežāk ir informēti par to, kur un ar ko jaunieši pavada vakarus. Meitenēm ir vieglāk aizņemties no vecākiem naudu un viņas biežāk saņem šo naudu kā dāvanu. Tāpat meitenes būtiski biežāk saņem emocionālu atbalstu un rūpes no labākā drauga puses.

28. tabula. **Vecāku informētība, attieksme pret bērna brīvā laika nodarbēm un bērnam sniegtais atbalsts (%)**

	Bieži vai gandrīz vienmēr	Dažreiz	Reti vai gandrīz nekad
Vecāki stingri nosaka, ko es drīkstu darīt mājās	37	28	35
Vecāki stingri nosaka, ko es drīkstu darīt ārpus mājas	25	26	49
Vecāki zina, ar ko es kopā pavadu vakarus	69	16	15
Vecāki zina, kur es pavadu vakarus	71	16	14
Māte un/vai tēvs izturas sirsnīgi pret mani un rūpējas par mani	86	9	5
Es saņemu emocionālu atbalstu no mātes un/vai tēva	76	14	10
Man ir vienkārši aizņemties naudu no mātes un/vai tēva	60	22	18
Māte un/vai tēvs man vienkārši iedod naudu (kā dāvanu)	49	26	25
Labākais draugs/draudzene izturas sirsnīgi pret mani un rūpējas par mani	71	19	10
Es saņemu emocionālu atbalstu no labākā drauga/draudzenes	73	16	11

Iepriekš aplūkoto informāciju precizē atbildes uz jautājumu par vecāku informētību saistībā ar brīvā laika pavadīšanu brīvdienu vakaros. Vairāk nekā divas trešdaļas jauniešu atzīst, ka gandrīz vienmēr vai lielākoties viņu vecāki ir informēti, kur un kā jaunieši pavada brīvdienu vakarus. Statistiski būtiskas atšķirības ir starp zēnu un meiteņu vecāku informētību. Tam var būt divējāds izskaidrojums – pirmkārt, vecāki vairāk uztraucas par meitas brīvā laika gaitām un draugiem, ar ko kopā tiek pavadīts brīvais laiks, savukārt meitenes, iespējams, biežāk nekā zēni pastāsta vecākiem par savām brīvā laika nodarbēm.

29. tabula. **Vecāku informētība par bērna brīvā laika pavadīšanu brīvdienu vakaros (%)**

	Visi	Zēni	Meitenes
Vienmēr zina	43	36	48
Diezgan bieži zina	35	37	34
Reizēm zina	17	20	13
Parasti nezina	6	7	4

Apkopojot bērnu un vecāku attiecību, kā arī attiecību ar draugiem raksturojumu, jauniešiem tika lūgts novērtēt to, cik lielā mērā viņš ir apmierināts ar šīm attiecībām. Absolūtais vairākums aptaujāto (90%) ir apmierināti ar savām attiecībām ar draugiem un attiecībām ar māti. Mazāks skaits – ¾ ir apmierināti ar attiecībām ar tēvu. Vērtējot attiecības ar vecākiem, pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības zēnu un meiteņu viedokļos. Meitenes retāk nekā zēni ir apmierinātas ar šīm attiecībām. Vērtējot attiecības ar draugiem, statistiski nozīmīgas atšķirības starp zēnu un meiteņu viedokļiem nepastāv. Līdzīgs vērtējums ir arī dažādās vecuma grupās. Lai gan pastāv zināma tendence – jo vecāki jaunieši, jo lielākā mērā tie ir neapmierināti ar savām attiecībām ar vecākiem. Runājot par attiecībām ar draugiem, starp dažādām vecuma grupām atšķirības nav novērojamas.

30. tabula. **Skolēnu apmierinātība ar savām attiecībām ar vecākiem un draugiem (%)**

	Ļoti vai diezgan apmierināts	Neapmierināts, neneapmierināts	Diezgan vai ļoti neapmierināts
Savām attiecībām ar māti	85	9	6
Savām attiecībām ar tēvu	72	14	14
Savām attiecībām ar draugiem	90	5	3

3.1.3. Vecāku attieksme pret atkarību izraisošo vielu lietošanu

Vecāku attieksme pret dažādu psihoaktīvo vielu lietošanu un viņu pašu ieradumi šajā jomā ir ļoti būtisks faktors, kas ietekmē gan vecumu, kad jaunieši pamēģina vai uzsāk lietot psihoaktīvās vielas, gan arī jauniešu attieksmes veidošanos pret šo vielu lietošanu. Kā liecina iepriekš veikto

pētījumu dati mūsu valstī, ģimenē jaunieši visbiežāk sastopas ar alkohola lietošanu un nereti tieši vecāki ir tie, kas ar savu personisko piemēru demonstrē, ka alkohola lietošana ir ierasta ikdienas parādība un neatņemama svētku sastāvdaļa, nereti paši piedāvā bērnam iedzert vai pieļaut alkohola lietošanu. Visi šie faktori var atstāt vienlīdz spēcīgu ietekmi gan uz jaunieša attieksmi pret alkohola lietošanu, gan psihoaktīvo vielu lietošanas uzsākšanu. Visstingrākajai vecāku kontrolei un pārraudzībai šajos jautājumos nebūs nekāds efekts, ja jau no agras bērnības jaunieši ģimenē būs vērojies alkohola lietošanu ikdienā vai, piemēram, svētku reizēs.

Lai gūtu priekšstatu par vecāku attieksmi, jauniešiem tika lūgts novērtēt, kāda, viņuprāt, būtu vecāku reakcija, ja viņi smēķētu cigaretes, piedzertos vai smēķētu marihuānu/hašišu. Kopumā vairums jauniešu atzīst, ka vecāku reakcija būtu negatīva – viņi būtu pilnībā vai ļoti lielā mērā pret jebkuru no minētajām rīcībām.

Attieksmē pret smēķēšanu tēva un mātes reakcijas vērtējums neatšķiras – 71–72% vecāku būtu pilnībā pret smēķēšanu, 14% neatļautu smēķēt mājās. Tikpat daudz – 14–15% vecāku nebūtu iebildumu/ tie atļautu smēķēt⁷ (skat. 31. tabulu).

31. tabula. **Vecāku reakcijas vērtējums: attieksme pret smēķēšanu (%)**

	Atļautu (atļauj) smēķēt	Neatļautu (neatļauj) smēķēt mājās	Neatļautu (neatļauj) smēķēt vispār
Tēvs ...	15	14	71
Māte ...	14	14	72

Gandrīz visi (99%) aptaujātie uzskata, ka vislielākajā mērā vecākiem būtu iebildumi (tie aizliegta vai censtos atrunāt) pret marihuānas vai hašiša smēķēšanu un ekstazī lietošanu. Līdzīga attieksme raksturo arī reakciju uz spēļu automātu spēlēšanu. Nedaudz tolerantāka vecāku attieksme ir pret piedzeršanos, lai gan kopumā 93% mātes un 90% tēvu neatļautu vai vismaz censtos atrunāt no šādas rīcības (skat. 32. tabulu).

32. tabula. **Vecāku reakcijas vērtējums: attieksme pret piedzeršanos, spēļu automātu spēlēšanu un atsevišķu narkotiku lietošanu (%)**

	Neatļautu/ aizliegta		Atrunātu no tā		Neiebilstu		Atbalstītu to	
	Māte	Tēvs	Māte	Tēvs	Māte	Tēvs	Māte	Tēvs
... piedzertos	50	56	43	34	7	10	0	1
... lietoja marihuānu/hašišu	88	88	11	10	1	2	0	0
... lietoja ekstazī	90	90	9	8	1	2	0	0
... spēlēja spēļu automātus	68	76	28	19	3	4	1	1

7 Vērtējot tēva reakciju, 21% jauniešu atbildēja, ka nezina; par mātes reakciju atbildi nevarēja sniegt 16% aptaujāto jauniešu.

3.2. JAUNIEŠU PAŠVĒRTĒJUMS UN INDIVIDUĀLĀS PIEREDZES RAKSTUROJUMS

Šajā sadaļā tiks aplūkoti atsevišķi individuālie faktori, kas hipotētiski varētu būt saistīti ar atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu un lietošanu. Aplūkosim jaunieša pašvērtējumu, dažus vērtībpriekšstatu jautājumus, kā arī individuālo pieredzi, kas saistīta ar deviantas rīcības aktiem.

3.2.1. Jauniešu priekšstati par sevi

Aptaujas ietvaros jauniešiem tika piedāvāti vairāki testi un apgalvojumu kopumi, kas raksturo viņa izjūtas pašam par sevi. 33. tabulā atspoguļots jaunieša pašvērtējums. Kopumā redzams, ka vairums jauniešu ir ar sevi apmierināti un izturas pret sevi pozitīvi. Vienlaikus tas neizslēdz iespēju, ka reizēm tā pati persona var justies nevērtīga, domāt, ka nekam neder.

33. tabula. Jauniešu priekšstati par sevi (%)

	Pilnīgi piekrītu	Piekrītu	Nepiekrītu	Nepavisam nepiekrītu
Kopumā esmu ar sevi apmierināts/a	34	54	11	2
Reizēm domāju, ka nekam nederu	10	43	37	10
Uzskatu, ka man ir daudzas labas īpašības	31	59	8	1
Spēju visu darīt tikpat labi, kā vairums cilvēku	30	57	12	1
Domāju, ka man nav daudz ar ko lepoties	7	24	56	13
Reizēm es patiešām jūtos nevērtīgs/a	12	40	37	12
Domāju, ka esmu vērtīgs cilvēks, vismaz līdzvērtīgs citiem	27	62	9	2
Vēlos, kaut man būtu vairāk pašcieņas	16	41	36	7
Vispār sliecos uzskatīt sevi par neveiksminieku	6	12	49	33
Es pret sevi izturas pozitīvi	36	53	10	2

3.2.2. Attieksme pret likumu un normu ievērošanu

Attieksme pret normu un likumu ievērošanu (anomijas skala) liecina, ka pārsvarā jauniešiem raksturīgs relatīvisms, t.i., vairāk nekā puse (58%) uzskata, ka dzīvē grūti kaut kam noticēt, jo viss mainās un dzīvē ne par ko nevari būt īsti drošs (tā domā jau vairāk nekā 2/3 jauniešu). Citai, nedaudz mazākai jauniešu grupai raksturīga zināmā mērā nihilistiska attieksme pret sabiedrībā valdošajām normām un likumiem – to vislabāk atspoguļo uzskats, ka likumus

var neievērot, tad, ja uzskati, ka tie uz tevi neattiecas (pēc tādiem principiem dzīvo trešā daļa – 33% jauniešu, un vēl lielāka ir to respondentu daļa (47%), kuri ievēro tikai tos noteikumus, kurus grib ievērot). Salīdzinot pa vecuma grupām, vairumā gadījumu statistiski nozīmīgas atšķirības (*Anova tests*) nav novērojamas. Izņēmums ir 19–20 gadu veco jauniešu grupa, kurai mazāk izteikta nihilistiska nostāja. Tajā pašā laikā gados jaunāki cilvēki biežāk piekrīt arī uzskatam, ka grūti kaut kam noticēt, jo viss mainās. Salīdzinot ar jaunākajiem, 17–20 gadu veco jauniešu grupās nozīmīgi pieaug pārliecība, ka dzīvē ne par ko nevar būt drošs. Statistiski nozīmīgākas atšķirības ir starp zēnu un meiteņu uzskatiem (*T-tests*). Zēni biežāk pārstāv nosacīti nihilistisko uzskatu grupu – biežāk nekā meitenes ir pārliecināti, ka var neievērot likumus, ja tie uz tevi neattiecas, un ievēro tikai tos noteikumus, kurus grib ievērot. Savukārt meitenes biežāk ir pārliecinātas, ka grūti kaut kam noticēt, jo viss mainās, un faktiski neviens nezina, ko no viņa dzīvē gaida, un līdz ar to ne par ko īsti nevari būt drošs.

34. tabula. **Attieksme pret likumu un normām skolēnu vidū (%)**

	Pilnīgi piekrītu	Drizāk piekrītu	Nezinu	Drizāk nepiekrītu	Pilnīgi nepiekrītu
Vari neievērot likumus, ja uzskati, ka tie uz tevi neattiecas	15	18	29	22	15
Es ievēroju tos noteikumus, kurus gribu ievērot	17	30	20	22	10
Faktiski dzīvē ir tikai daži absolūti likumi	16	26	29	19	9
Ir grūti kaut kam ticēt, jo viss mainās	21	37	27	11	4
Faktiski neviens nezina, ko no viņa/viņas dzīvē gaida	25	34	27	10	4
Dzīvē tu nekad nevari būt ne par ko drošs/droša	36	34	19	9	3

3.2.3. Deviantās uzvedības raksturojums

Daudzi pētījumi un statistikas dati liecina, ka dažādi deviantas uzvedības aspekti ir savstarpēji saistīti – paaugstināta agresivitāte, kas izpaužas fiziskā vai emocionālā vardarbībā pret citu personu, iesaistē kauņņos u.tml., ir raksturīga ne tikai pusaudžiem kopumā, bet raksturo arī personības individuālās iezīmes. Nereti agresīva rīcība ir reakcija uz aizvainojumu, problēmām un konfliktsituāciju kā ģimenē, tā arī vienaudžu lokā. Jaunietis, kas tendēts uz agresīvu uzvedību, biežāk tendēts arī uz citām riska uzvedības formām, tajā skaitā arī uz psihoaktīvo vielu pamēģināšanu. No otras puses, agresīva uzvedība var būt arī vielu lietošanas izraisītas sekas.

Daļā šajā pētījumā iekļauto deviantas uzvedības mērījumu fiksē fiziskas agresivitātes izpausmes – iesaisti kauņņos, citas personas savainošanu, sveša īpašuma bojāšanu, vandālismu, otra daļa – vērsta uz nelikumīgu rīcību, kas saistīta ar svešas mantas piesavināšanos, zādzībām. Kā liecina dati, tā skolēnu daļa, kas bijusi iesaistīta kaut vienā fiziski agresīvas rīcības aktā, ir diezgan liela – gandrīz katrs trešais jaunietis (31%) ir ticis iejaukts vai piedalījies kauņņā, vai savainojis kādu tik stipri, ka upurim bijusi nepieciešama mediķu palīdzība. Līdzīgs skaits jauniešu – 35% bijuši iesaistīti kādā nelikumīgā darbībā – paņēmot sev nepiederošu lietu, nozogot veikalā kādu preci. Statistiski nozīmīgi biežāk deviantas rīcības aktus veikuši zēni. Kopumā kauņņos iesaistīti vai

pieņēmuši tajos 45% zēnu un aptuveni 19% meiteņu, savukārt nelikumīgās rīcībās, kas saistītas ar zādzību vai sveša īpašuma aizskaršanu, bijuši iesaistīti 44% zēnu un 27% meiteņu. Salīdzinot pa vecuma grupām, statistiski nozīmīgas atšķirības kopumā nav novērojamas, lai gan nelikumīgās darbībās biežāk iesaistīti 15–18 gadus veci jaunieši. Attiecībā uz agresīvu rīcību, nedaudz retāk to atzinuši 19–20 gadus veci jaunieši.

35. tabula. **Deviantas rīcības biežums un raksturojums (%)**

	Nav noticis ne reizi	Noticis 1–2 reizes	Noticis 3 un vairāk reizu	Bijuši fiziski vardarbīgi vai veikuši nelikumīgas darbības	
				Zēni	Meitenes
Iesitis kādam no saviem skolotājiem	96	3	1	4	3
Ticis iejaukts kautiņā skolā vai darba vietā	79	15	6	33	10
Piedalījies kautiņā, kur draugu grupa ir cīnījusies ar kādu citu grupu	79	15	6	31	12
Ievainojis kādu tik stipri, ka ir bijusi vajadzīga medicīnu palīdzība	91	6	3	14	4
Pielietojis kādu priekšmetu kā ieroci, lai kādam kaut ko atņemtu	94	4	2	8	4
Paņēmis kādu sev nepiederošu lietu, vērtīgāku par Ls 5	92	5	3	11	4
Paņēmis kaut ko veikālā, nesamaksājot par to	82	12	6	23	14
Ar iepriekšēju nolūku aizdedzinājis kāda īpašumu	95	3	2	8	2
Ar iepriekšēju nolūku bojājis skolas inventāru, īpašumu	81	14	5	26	12
Bijusi darīšana ar policiju savas rīcības dēļ	84	12	4	23	9

3.2.4. Traumatiska individuālā pieredze

Uz jaunieša psihi un uzvedību ļoti lielu ietekmi atstāj smagi emocionāli pārdzīvojumi, fiziska un emocionāla vardarbība. Šāda veida traumatiska pieredze var ietekmēt jaunieša vēlmi pārvarēt emocionālo pārdzīvojumu ar alkohola vai narkotiku palīdzību. Kā liecina dati, ģimenē šāda pieredze visbiežāk saistīta ar nopietnu strīdu ar vecākiem, ārpus ģimenes – tā ir attiecību pārtraukšana ar draugu vai draudzeni. Trešā daļa jauniešu savas dzīves laikā piedzīvojuši arī vecāku šķiršanos, savukārt 26% – atraidījuši draugi.

Lai arī vairākās pazīmēs nav jēgpilni aplūkot pieredzes atšķirības pēc dzimuma un vecuma rādītājiem, tomēr jāatzīst, ka meitenes biežāk nekā zēni piedzīvojušas emocionālu stresu, sastrīdoties ar vecākiem, bijušas fiziskas vardarbības liecinieces mājās, piedzīvojušas attiecību pārtraukšanu ar draugu/ draudzeni, kā arī drauga atraidījumu.

36. tabula. **Traumatiskas individuālās pieredzes raksturojums (%)**

	Nav piedzīvojis	Piedzīvojis pēdējo 12 mēnešu laikā	Piedzīvojis dzīves laikā	Pieredze	
				Z	M
Vecāku šķiršanās	67	3	30	29	36
Nopietns strīds ar vecākiem	39	29	32	54	68
Bijis fiziskas vardarbības liecinieks savās mājās, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais	82	5	13	13	23
Bijis iesaistīts fiziskā vardarbībā savās mājās, kurā piedalījās arī kāds pieaugušais	88	4	8	10	13
Vecāka vai brāļa/māsas nāve	91	2	7	9	9
Drauga nāve	81	7	12	17	21
Attiecību pārtraukšana ar draugu/draudzeni	43	33	24	50	63
Piedzīvots draugu atraidījums (atstūmuši)	74	11	15	21	30
Piedzīvota seksuāla uzmākšanās (bija upuris)	92	3	4	6	10
Piedzīvota seksuāla uzmākšanās, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais ģimenes loceklis	97	1	1	3	2
Piedzīvota seksuāla uzmākšanās, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais, kas nav ģimenes loceklis	95	2	3	4	7

3.2.5. Suicidālās tieksmes

Suicidālās domas, gan emocionālu pārdzīvojumu izraisītas, gan bieži vien bez jebkāda objektīvi izvērtējama iemesla nav nekas neparasts pusaudža gados. Par pašnāvību domājis gandrīz katrs trešais no aptaujātajiem jauniešiem. Procentuālā attiecība šeit vērtēta attiecībā pret atbildējušajiem (vidēji 4% jauniešu nav vēlējušies uz šo jautājumu atbildēt). Tomēr bīstamāka tendence, kurai būtu jāvelta īpaša uzmanība, strādājot ar jauniešiem, ir tā, ka 12% respondentu (vismaz pēc pašu sacītā) savas dzīves laikā ir mēģinājuši izdarīt pašnāvību. Ievērojamas un statistiski nozīmīgas atšķirības vērojamas, ja salīdzinām šo pieredzi starp zēniem un meitenēm. Meitenes par pašnāvību domājušas un mēģinājušas to arī izdarīt gandrīz divas reizes biežāk nekā zēni (19% v.s. 37% un 6% v.s. 15%). Līdzīgs jautājums tika uzdots atkārtoti, noskaidrojot, vai jaunieši savā dzīvē pieredzējis noteiktas lietas. Atbildot par pašnāvības mēģinājuma izdarīšanu dzīves laikā, jauniešu sniegtās atbildes šajā jautājumā procentuāli sadalās tāpat.

Statistiski būtiskas atšķirības pastāv arī starp dažādām jauniešu vecuma grupām. Pieaugot vecumam, pieaug arī to jauniešu daļa, kuriem kāds no draugiem vai tuviem cilvēkiem ir mēģinājis izdarīt pašnāvību (no 17% 13–14 gadu veco jauniešu vidū, līdz aptuveni 28% 17–20 gadīgo jauniešu grupā). Tāpat, vecumam palielinoties, pieaug to jauniešu skaits, kuri piedzīvojuši kāda drauga vai tuva cilvēka pašnāvību. Jo gados vecāki jaunieši, jo lielāka to daļa, kas savas dzīves laikā paši domājuši vai mēģinājuši izdarīt pašnāvību. Izņēmums ir vienīgi pašnāvības mēģinājumu rādītājs pēdējā mācību gada laikā.

19–20 gadu vecumu sasniegušie jaunieši retāk nekā citu vecuma grupu pārstāvji mēģinājuši norēķināties ar dzīvi. Tas liecina, ka pašnāvības domas, kā arī mēģinājumi izdarīt pašnāvību vairāk raksturīgi tipiskajam pusaudžu vecumam līdz 18 gadiem.

37. tabula. **Suicidālas tieksmes un pieredze (% no atbildējušajiem)**

	Kopā	Zēni	Meitenes
Kāds no draugiem vai citiem tuviem cilvēkiem ir mēģinājis izdarīt pašnāvību	25	19	29
Kāds no draugiem vai tuviem cilvēkiem ir izdarījis pašnāvību	9	9	9
Pats respondents ir domājis par pašnāvību	29	19	37
Respondents kādam ir stāstījis, ka domā par pašnāvības izdarīšanu	16	11	20
Respondents dzīves laikā ir mēģinājis izdarīt pašnāvību	12	8	15
Respondents šajā mācību gadā ir mēģinājis izdarīt pašnāvību	6	5	7

38. tabula. **Suicidālas tieksmes un pieredze saistībā ar skolēnu vecumu (% no atbildējušajiem)**

	13-14 gadi	15-16 gadi	17-18 gadi	19-20 gadi
Kāds no draugiem vai citiem tuviem cilvēkiem ir mēģinājis izdarīt pašnāvību	17	22	28	27
Kāds no draugiem vai tuviem cilvēkiem ir izdarījis pašnāvību	6	8	9	11
Pats respondents ir domājis par pašnāvību	21	27	31	31
Respondents kādam ir stāstījis, ka domā par pašnāvības izdarīšanu	12	16	17	16
Respondents dzīves laikā ir mēģinājis izdarīt pašnāvību	8	12	12	13
Respondents šajā mācību gadā ir mēģinājis izdarīt pašnāvību	6	7	6	4

3.2.6. Skolas vides raksturojums

Skolas vidi dotajā pētījumā raksturo jauniešu attiecības ar klases biedriem – iekļaušanās klases kolektīvā (situācija starpbrīžos, palaušanās uz saviem klases biedriem, iespēja lūgt un saņemt palīdzību no tiem, pārrunāt skolas lietas) vai atstumtības izjūta – izolētība no klases kolektīva, ko raksturo konflikti ar klases biedriem, apsaukšana no klases biedru puses. Visos situāciju raksturojumos vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības dalījumā pa vecuma grupām. Kopumā pieaugot vecumam, samazinās atstumtības, izolētības rādītāji, pieaug rēķināšanās un palaušanās uz klases biedriem. Īpaši nozīmīgas (*Anova tests*), izņemot vienu mērījumu (par noslēpumu uzticēšanu saviem klases biedriem, kur atšķirības pa vecuma grupām nepastāv), šīs atšķirības ir, salīdzinot 13–16 un 17–20 gadus vecu jauniešu atbildes.

39. tabula. Iekļaušanās skolas vidē (%)

	Nekad	Reti	Vidēji bieži	Bieži	Vienmēr
Es esmu lūdzis palīdzību no saviem klases biedriem	14	45	27	14	1
Starpbrīžus pavadu savu klases biedru pulkā	4	12	14	32	37
Es esmu konfliktējis ar saviem klases biedriem	18	55	15	9	3
Es ar klases biedriem pārrunāju skolas lietas	7	17	25	38	12
Starpbrīžus pavadu vienatnē	54	37	5	3	1
Klases biedri apciemoja mani, kad biju slims	43	31	15	8	3
Klases biedri mani ir apsaukājuši	43	41	9	5	2
Es paļaujos uz saviem klases biedriem	14	28	29	22	6
Es esmu uzticējis savus noslēpumus klases biedriem	33	35	16	13	3

Tāpat vairumā gadījumu pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp zēnu un meiteņu attiecībām ar klases biedriem. Zēni biežāk nekā meitenes ir vai vismaz jūtas atstumtāki no kolektīva – retāk lūdz un saņem palīdzību no klases biedriem, retāk kopā pavada starpbrīžus, retāk pārrunā skolas lietas u.tml. Savukārt zēnus biežāk aizskar un apsaukā citi klases biedri. Pēc dzimuma pazīmes nav būtisku atšķirību tajā, vai un cik bieži jaunieši konfliktē ar saviem klases biedriem un cik lielā mērā uzskata, ka var paļauties uz tiem.

40. tabula. Iekļaušanās skolas vidē saistībā ar skolēnu dzimumu (% un vidējā rādītāju starpība)

	Nekad vai reti		Vidēji bieži		Bieži vai vienmēr		Vid. starpība
	Z	M	Z	M	Z	M	
Es esmu lūdzis palīdzību no saviem klases biedriem	65	52	23	30	12	17	-,269*
Starpbrīžus pavadu savu klases biedru pulkā	19	14	14	14	67	71	-,158*
Es esmu konfliktējis ar saviem klases biedriem	72	74	15	15	13	12	,016
Es ar klases biedriem pārrunāju skolas lietas	30	19	26	24	43	56	-,339*
Starpbrīžus pavadu vienatnē	88	92	6	7	5	1	,042*
Klases biedri apciemoja mani, kad biju slims	79	70	12	17	10	13	-,216*
Klases biedri mani ir apsaukājuši	82	86	10	8	7	7	,133*
Es paļaujos uz saviem klases biedriem	42	41	28	30	30	28	-,013
Es esmu uzticējis savus noslēpumus klases biedriem	71	66	16	16	13	18	-,159*

Piezīme. T-tests, * Sig.<0,01 ** Sig.<0.05

4. Atkarību izraisošo vielu lietošanas ietekmējošie faktori

4.1. JAUNIEŠU PAŠVĒRTĒJUMA, PIEREDZES UN ĢIMENES ATTIECĪBU IETEKME UZ NARKOTIKU PAMĒGINĀŠANU UN LIETOŠANU

4.1.1. Faktoru noteikšana

Tā kā katru no subjektīvajiem un ģimenes attiecību aspektiem raksturo virkne mērījumu, tad, lai turpmākā analizē noteiktu ģimenes un individuālo faktoru ietekmi un saistību ar atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu vai lietošanu, tika veikta faktoranalīze (*Factor Analysis*) aptaujā iekļautajiem skalas (racionāliem) mainīgajiem. Faktoranalīze balstās uz korelāciju analīzi starp mainīgajiem, parādot, kuri mainīgie pēc būtības veido vienu asi. Ar faktoranalīzes palīdzību veiksmīgi var analizēt mainīgo struktūru un samazināt daudzveidību, saglabājot galveno informāciju no izejas mainīgajiem. Faktoranalīzes priekšrocība ir tā, ka tiek parādīts arī atsevišķu mainīgo saistības ciešums ar faktoru, tai skaitā arī tad, ja šī saistība ir negatīva.

Faktoranalīze tika veikta vairākās daļās — vispirms aplūkojot atsevišķus jautājumus, kas saistīti ar personības iezīmēm, pašvērtējumu, jautājumus, kas raksturo normas un to ievērošanu, individuālo pieredzi un uzvedību, un visbeidzot aprēķinot atsevišķus faktorus ģimenes attiecību raksturojumiem. Faktoranalīzes rezultāti atspoguļoti šajā sadaļā.

INDIVIDUĀLIE FAKTORI

Faktoranalīzē, kas raksturo **izjūtas pašam par sevi**, iekļautas 10 pazīmes, faktoru skaita noteikšanai izmantojot metodi, kas izdala faktorus, kuru īpašvērtība (*Eigenvalues*) jeb dispersija kovariācijas matricā ir lielāka par 1. Faktoranalīzes rezultātā (*Kaiser–normalized varimax rotation*) iegūti divi faktori. Šie faktori kopumā izskaidro 56% kopējās variācijas starp aplūkotajiem mainīgajiem. Faktoranalīzes rezultāts liecina, ka, izmantojot piedāvāto mērījumu, iespējams nodalīt vismaz divas jauniešu psiholoģiskās grupas.

- 1) dimensija/faktors — augsts pašapziņas līmenis. Šo uzskatu dimensiju raksturo augsts sevis novērtējums un apmierinātība ar sevi, iekļaujot pārliecību, ka jauniešiem piemīt daudz labu īpašību; spēja visu paveikt vismaz tikpat labi, kā to dara citi; savas vērtības apzināšanās, kā arī pozitīva attieksme pret sevi un apmierinātība ar sevi;
- 2) dimensija/faktors — zems pašapziņas līmenis. Raksturo pazeminātu pašcieņu, iespējams kritisku attieksmi pret sevi un ietver šādu pārliecību: vismaz reizēm jauniešis jūtas nevērtīgs un nekam nederīgs; uzskata sevi par neveiksmīnieku, domā, ka nav daudz ar ko lepoties un vēlētos, lai viņam būtu vairāk pašcieņas.

41. tabula. **Jauniešu priekšstati par sevi – faktoru slodžu matrica**

	Augsts pašapziņas līmenis	Zems pašapziņas līmenis
Uzskatu, ka man ir daudzas labas īpašības	0,805	
Spēju visu darīt tikpat labi kā vairums cilvēku	0,771	
Domāju, ka esmu vērtīgs cilvēks, vismaz līdzvērtīgs citiem	0,758	
Es pret sevi izturos pozitīvi	0,733	
Kopumā esmu ar sevi apmierināts/a	0,711	
Reizēm es patiešām jūtos nevērtīgs/a		0,762
Reizēm domāju, ka nekam nederu		0,738
Vispār sliecos uzskatīt sevi par neveiksminieku		0,721
Domāju, ka man nav daudz ar ko lepoties		0,699
Vēlos, kaut man būtu vairāk pašcieņas		0,673

Normu un likumu ievērošanu raksturoja seši izteikumu pāri. Faktoranalīzes rezultātā tika izdalītas 2 dimensijas jeb faktori, ap kuriem sagrupējas 68% variāciju starp šīm pazīmēm.

- 1) dimensija/faktors – nihilistiska attieksme pret likumu ievērošanu: iekļauj nosacīti egocentriskus raksturojumus, kas norāda uz to, ka indivīds ievēro tikai tos sabiedrībā valdošos noteikumus, kurus vēlas ievērot un neievēro likumus, ja uzskata, ka tie uz viņu neattiecas. Dzīvē vispār ir tikai daži absolūti likumi;
- 2) dimensija/faktors – relativisms. Viss ir tik plūstošs un mainīgs, ka ne uz ko īsti paļauties nevar; ir grūti kaut kam ticēt, jo viss mainās; dzīvē ne par ko nevar būt īsti drošs un faktiski neviens īsti nezina, ko no viņa dzīvē sagaida.

42. tabula. **Normas un likumi – faktoru slodžu matrica**

	Nihilistiska attieksme pret likumu	Relativisms
Es ievēroju tos noteikumus, kurus gribu ievērot	0,843	
Var neievērot likumus, ja uzskati, ka tie uz tevi neattiecas	0,812	
Faktiski dzīvē ir tikai daži absolūti likumi	0,758	
Faktiski neviens nezina, ko no viņa dzīvē gaida		0,834
Dzīvē tu nekad nevari būt ne par ko drošs		0,824
Ir grūti kaut kam ticēt, jo viss mainās		0,726

Faktoranalīzē, kas raksturo **traumatisku individuālo pieredzi**, iekļautas 11 pazīmes, faktoru skaita noteikšanai izmantojot iepriekš aprakstīto metodi. Faktoranalīze, veicot faktoru rotāciju, izdalīja 3 faktorus. Šie faktori kopumā izskaidro 49% kopējās variācijas starp šiem mainīgajiem.

- 1) dimensija/faktors – seksuālas vardarbības pieredze. Šeit iekļaujas seksuālas uzmākšanās pieredze no kāda pieaugušā ārpus ģimenes vai no kāda ģimenes locekļa puses; seksuālas uzmākšanās upura statuss;
- 2) dimensija/faktors – fiziskas vardarbības pieredze ģimenē. Ietver fiziskas vardarbības pieredzi ģimenē – gan liecinieka, gan upura statusā;
- 3) dimensija/faktors – emocionāla pārdzīvojuma/vardarbības pieredze. Iekļauj traumatisku pieredzi emocionālā jomā – attiecību pārtraukšanu ar draugu/draudzeni un drauga atraidījumu; drauga nāvi; nopietnu strīdu ar vecākiem.

43. tabula. **Traumatiska individuālā pieredze – faktoru slodžu matrica**

	1. Seksuālas vardarbības pieredze	2. Fiziskas vardarbības pieredze	3. Emocionāla pārdzīvojuma/vardarbības pieredze
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais, kas nav ģimenes loceklis	0,810		
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos (biju upuris)	0,765		
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais ģimenes loceklis	0,733		
Vecāka vai brāļa/māsas nāve			
Biju fiziskas vardarbības liecinieks savās mājās, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais		0,834	
Tiku iesaistīts fiziskā vardarbībā savās mājās, kurā piedalījās arī kāds pieaugušais		0,812	
Vecāku šķiršanās			
Attiecību pārtraukšana ar draugu/draudzeni			0,765
Nopietns strīds ar vecākiem			0,559
Draugi atraidīja (atstūma)			0,545
Drauga nāve			0,525

ĢIMENES FAKTORI

Iepriekšējā sadaļā tika raksturotas ģimenes attiecības, piesaiste ģimenei un vecāku attieksme pret atkarību izraisošo vielu lietošanu. Atsevišķas atbildes uz jautājumiem dod iespēju raksturot tikai kādu atsevišķu ģimenes attiecību aspektu. Lai kopumā novērtētu, cik lielā mērā ģimenes attiecības, vecāku attieksme un vecāku kontrole ietekmē – kavē vai sekmē psihoaktīvo vielu pamēģināšanu/lietošanu, tika veikta faktoranalīze.

Faktoranalīzē, kas raksturo **attiecības un kontroli vecāku ģimenē**, iekļautas 10 pazīmes. Faktoranalīze rezultējās 4 faktorus, kas kopumā izskaidro 75% no pazīmju variācijām.

- 1) dimensija/faktors – ciešas ģimenes saites un vecāku atbalsts. Dimensija raksturo labas vecāku–bērnu attiecības: iekļauj tādus aspektus kā vecāku mīlestību un rūpes par bērnu emocionālā aspektā, tā arī vecāku sniegtu materiālu atbalstu;
- 2) dimensija/faktors – vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām. Paredz ciešas ģimenes saites un kontroles iespējas. Vecāki ir informēti, kur viņu bērns atrodas un ar ko kopā pavada vakarus; kur un ko dara brīvdienās;
- 3) dimensija/faktors – ciešas draudzības saites/drauga atbalsts. Raksturo ciešas draudzības saites un iekļauj kā emocionālu drauga atbalstu, tā arī sirsnīgu attieksmi un rūpes no drauga puses;
- 4) dimensija/faktors – vecāki uzstāda normas un seko to ievērošanai. Raksturīga izteikta vecāku kontrole pār bērna ārpus skolas pavadīto laiku, brīvā laika aktivitātēm: vecāki ir stingri noteikuši, ko jaunieši drīkst darīt mājās un ārpus mājās.

44. tabula. **Vecāku un draugu atbalsts, vecāku kontrole – faktoru slodžu matrica**

	1. Ciešas ģimenes saites/ vecāku atbalsts	2. Vecāku informētība	3. Ciešas draudzības saites/ drauga atbalsts	4. Vecāki uzstāda normas un seko to ievērošanai
Man ir vienkārši aizņemties naudu no mātes un/vai tēva	0,774			
Māte un/vai tēvs man vienkārši iedod naudu (kā dāvanu)	0,732			
Es saņemu emocionālu atbalstu no mātes un/vai tēva	0,712			
Māte un/vai tēvs izturas sirsnīgi pret mani un rūpējas par mani	0,680			
Vecāki zina, kur es pavadu vakarus		0,883		
Vecāki zina, ar ko es kopā pavadu vakarus		0,880		
Es saņemu emocionālu atbalstu no labākā drauga/draudzenes			0,919	
Labākais draugs/draudzene izturas sirsnīgi pret mani un rūpējas par mani			0,908	
Vecāki stingri nosaka, ko es drīkstu darīt mājās				0,900
Vecāki stingri nosaka, ko es drīkstu darīt ārpus mājās				0,875

Kā jau iepriekš minēts, atkarību izraisošo vielu pamēģināšanā un lietošanā īpaši svarīga loma ir ne tikai vecāku kontrolei, bet arī **vecāku attieksmei pret šo vielu lietošanu**. Fkatoranlīzē tika iekļautas 8 pazīmes, kas raksturo vecāku reakciju un attieksmi pret bērna rīcību. Analīzes rezultātā iegūtie trīs faktori raksturo dažādas vecāku attieksmju grupas.

- 1) faktors/dimensija – vecāku reakcija pret narkotiku lietošanu un piedzeršanos. Iekļauj kā tēva, tā mātes noraidošu, negatīvu reakciju uz ekstazī un marihuānas lietošanu, kā arī piedzeršanos;
- 2) faktors/dimensija – vecāku attieksme pret smēķēšanu. Iekļauj vecāku iecietīgu attieksmi pret smēķēšanu;
- 3) faktors/dimensija – vecāku attieksme pret piedzeršanos – iekļauj divus attieksmes raksturojumus, kas pauž negatīvu attieksmi pret piedzeršanās faktu.

45. tabula. **Vecāku attieksme pret atkarību izraisošo vielu lietošanu – faktoru slodžu matrica**

	1. Reakcija uz narkotiku lietošanu un piedzeršanos	2. Vecāku attieksme pret smēķēšanu	3. Vecāku attieksme pret piedzeršanos
Tēva noliedzoša reakcija pret marihuānas lietošanu	0,827		
Tēva noliedzoša reakcija pret ekstazī lietošanu	0,803		
Mātes noliedzoša reakcija pret marihuānas lietošanu	0,801		
Mātes noliedzoša reakcija pret ekstazī lietošanu	0,793		
Tēva neiecietīga attieksme pret piedzeršanos	0,598		0,564
Mātes toleranta attieksme pret smēķēšanu		0,753	
Tēva toleranta attieksme pret smēķēšanu		0,744	
Mātes neiecietīga attieksme pret piedzeršanos	0,568		0,639

Faktoranalīzē, kas raksturo **jaunieša apmierinātību ar dzīvi kopumā**, tika iegūts tikai viens faktors. Iegūtais faktors kā jauns mainīgais tiks iekļauts turpmākajā analīzē, bet, aplūkojot faktoru slodžu matricu, var secināt, ka visspilgtāk jauniešiem izteikta apmierinātība ar sevi pašu, tad seko ģimenes finansiālā situācija un veselība; attiecības ar vecākiem un visbeidzot arī ar draugiem.

46. tabula. **Apmierinātība ar dažādiem dzīves aspektiem – faktoru slodžu matrica**

	1. Apmierinātība ar dzīvi kopumā
Apmierinātība ar sevi pašu	0,701
Apmierinātība ar ģimenes finansiālo situāciju	0,694
Apmierinātība ar savu veselības stāvokli	0,692
Apmierinātība ar savām attiecībām ar māti	0,619
Apmierinātība ar savām attiecībām ar tēvu	0,586
Apmierinātība ar savām attiecībām ar draugu	0,537

Un visbeidzot faktoranalīze tika veikta **skolas vides raksturojumu** mērījumam. Analīzē tika iekļautas 9 pazīmes, kas raksturo jaunieša iekļaušanos skolas vidē vai atstumtību no tās. Faktoranalīzes rezultātā iegūti divi faktori/ divas dimensijas.

- 1) faktors/dimensija – sociālā iekļaušanās. Ietver apgalvojumus, kas raksturo jaunieša iekļaušanos skolas vidē: palāšanās uz klases biedriem, uzturēšanās klases biedru pulkā, uzticēšanās klases biedriem un aktīva iekļaušanās kolektīvā, pārrunājot skolas lietas. Uzticēšanos raksturo fakts, ka klases biedriem tiek lūgta palīdzība un slimības laikā klases biedri ir apciemojuši respondentu;

2) faktors/dimensija – sociālā izolētība. Norāda uz personas atstumtību no skolas un klases vides: klases biedri apsūkā, respondents konfliktē ar klases biedriem un starpbrīžus bieži pavada vienatnē.

47. tabula. **Iekļaušanās skolas vidē – faktoru slodžu matrica**

	1. Sociālā iekļaušanās	2. Sociālā izolētība
Es paļaujos uz saviem klases biedriem	0,763	
Starpbrīžus pavadu savu klases biedru pulkā	0,712	
Es esmu uzticējies savus noslēpumus klases biedriem	0,696	
Es ar klases biedriem pārrunāju skolas lietas	0,692	
Es esmu lūdzis palīdzību no saviem klases biedriem	0,555	
Klases biedri apciemoja mani, kad biju slim	0,516	
Klases biedri mani ir apsūkājuši		0,798
Es esmu konfliktējis ar saviem klases biedriem		0,701
Starpbrīžus pavadu vienatnē		0,687

4.1.2. Faktoru saistība ar narkotiku pamēģināšanu un lietošanu

Turpmākajā analizē tika pārbaudīta saistība starp iepriekš noteikto faktoru svarīgumu un nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu. Lai izprastu, kuri faktori atkarības vielu lietošanā/ pamēģināšanā ir vissvarīgākie, tika veikta loģistiskās regresijas analīze, **kā atkarīgo mainīgo izvēloties nelegālo atkarību izraisošo vielu – narkotiku pamēģināšanu.**

Kā neatkarīgie mainīgie analizē tika iekļauti:

- faktori, kas raksturo indivīda personību – pašvērtējums;
- faktori, kas raksturo traumatisku individuālo pieredzi;
- faktori, kas raksturo apmierinātību ar dažādiem dzīves aspektiem;
- faktori, kas raksturo attieksmi pret normu un likumu ievērošanu;
- faktori, kas raksturo iekļaušanos skolas vidē un attiecības ar klases biedriem;
- faktori, kas raksturo attiecības ģimenē;
- faktori, kas raksturo vecāku attieksmi pret dažādu atkarību izraisošo vielu lietošanu⁸.

8 Faktoru raksturojumu skat. iepriekšējā sadaļā.

Papildus kā neatkarīgie mainīgie tika iekļauti atsevišķi aprēķināti dihotomi mainīgie: mainīgie, kas raksturo noslieci uz deviantu uzvedību : „iesaiste kautiņos”; „iesaiste nelikumīgās darbībās”; „suicidālas tieksmes” — pašnāvības domas vai pašnāvības mēģinājuma pieredze.

Modelī kā atkarīgais mainīgais tika definēts nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas vai lietošanas fakts dzīves laikā. Tika aprēķināts jauns dihotoms mainīgais, kurā vērtība „1” tika piešķirta katram respondentam, kurš kaut reizi pamēģinājis kādu no nelegālajām atkarību izraisošajām vielām, bet vērtība „0” — visiem pārējiem. Pēc tam tika veikta loģistiskā regresijas analīze, lai noskaidrotu dažādu faktoru ietekmes stiprumu uz nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu. Regresijas rezultāti atspoguļoti 48. tabulā.

Atgādinām, ka narkotiku pamēģināšanu un lietošanu ietekmē ļoti plašs subjektīvu un objektīvu faktoru kopums. Šajā sadaļā aplūkoti tikai vecāku ģimenes un individuālie faktori. Kā liecina regresijas analīzes rezultāti, liela daļa analizē iekļauto faktoru ir statistiski nozīmīgi. Tas nozīmē, ka šie faktori būtiski ietekmē varbūtību, ka jaunieši būs pamēģinājis/vai lietojis kādu no nelegālajām narkotikām.

Aplūkoto faktoru kopā salīdzinoši visspēcīgākā saikne pastāv starp atkarību izraisošo nelegālo vielu pamēģināšanu un dažādām deviantās uzvedības formām. Pastāv lielāka iespējamība, ka jaunieši, kuri ir bijuši fiziski agresīvi, — iesaistījušies kautiņos, tikuši iejaukti kautiņos un iesaistījušies dažādās nelikumīgās darbībās — kaut ko nozagusi vai paņēmuši svešas lietas, ar nolūku bojājuši skolas inventāru u.tml., būs pamēģinājuši vai lietojis kādas narkotikas. Diemžēl analīzes metodes nedod iespēju viennozīmīgi nošķirt cēloņus no sekām, t.i., noskaidrot, vai nosliece uz deviantu uzvedību, temperaments, kas saistīts ar agresīvu rīcību, nosaka arī vēlēšanos vai pat uzdrīkstēšanos pamēģināt/lietot nelegālas vielas, vai otrādi — vielu lietošanas rezultātā jaunieši kļūst agresīvi un iesaistās nelikumīgās darbībās, un narkotiku lietošanas vide nosaka šādu uzvedības modeli.

Lielākam nelegālo narkotiku pamēģināšanas un lietošanas riskam pakļauti jaunieši, kuri paši tendēti domāt par pašnāvību/ ir mēģinājuši izdarīt pašnāvību vai saskārušies ar pašnāvības mēģinājumiem un gadījumiem tuvinieku, draugu vidū. Neapšaubāmi jaunieša paša tendence domāt par pašnāvību vai mēģinājums to izdarīt savukārt cieši saistīts gan ar personības iezīmēm, rakstura īpašībām, gan ar dažāda rakstura traumatisku dzīves pieredzi, kuri paši par sevi ir faktori, kas palielina narkotiku lietošanas risku. Tomēr, izmantojot šajā pētījumā pieejamos datus, jāsecina, ka pašnāvības domas, mēģinājumu un citu tuvu cilvēku izdarīto pašnāvību fakts ir pieredze, kas veicina narkotisko vielu pamēģināšanu/lietošanu.

Cits traumatiskas dzīves pieredzes aspekts, kas ietekmē narkotisko vielu pamēģināšanu, ir spēcīgs emocionāls pārdzīvojums/emocionāla vardarbība — nopietns strīds ar vecākiem, attiecību pārtraukšana ar draugu/draudzeni, drauga atraidījums vai nāve.

Pētījuma dati apstiprina faktu, ka subjektīvo faktoru kopumā ļoti liela nozīme ir vecāku ģimenei un vecāku attieksmei pret savu bērnu, jo īpaši attieksmei pret atkarību izraisošo vielu lietošanu un saprātīgai bērna uzvedības kontrolei. Iespējamību, ka jaunieši pamēģinās vai lietojis nelegālās narkotikas, būtiski ietekmē vecāku reakcija uz narkotiku lietošanu vai piedzeršanos. Jo tolerantāk vecāki attiecas pret piedzeršanos, marihuānas vai ekstāzi lietošanu, jo lielāka iespējamība, ka jaunieši atļausies pamēģināt vai lietojis narkotikas. Mazāk nozīmīgs, tomēr būtisks faktors ir arī vecāku toleranta attieksme pret bērna smēķēšanu.

Iespējamību, ka jaunieši pamēģinās/lietojis narkotikas, mazīna ciešas ģimenes attiecības, savstarpēja uzticēšanās, kas atspoguļojas vecāku informētībā par bērna brīvā laika gaitām un draugiem, ar kuriem kopā tiek pavadīts brīvais laiks.

Mazāks risks narkotiku pamēģināšanai un lietošanai ir jauniešiem, kuri paši ar sevi un dzīvi kopumā (veselību, attiecībām ar vecākiem un draugiem, ģimenes finansiālo situāciju) ir apmierināti. Iespējams, ar to saistīts arī pašvērtējuma faktors. Jauniešiem, kuri ir „sevi jau atraduši”, kuriem ir ar ko lepoties, kuri uzskata sevi par vērtīgu vai vismaz līdzvērtīgu cilvēku citiem u.tml., ir mazāks risks iekļūt to grupā, kas pamēģina vai lieto narkotikas. Savukārt pastāv daudz lielāka iespējamība, ka jaunieši, kuri sliecas uzskatīt sevi par neveiksminiekiem, uzskata, ka nekam neder u.tml. — jaunieši ar

zemu pašcieņu pamēģinās vai lieto narkotikas. Ar minēto saistīts arī cits faktors – sociālā izolētība skolas vidē. Iespējams, ka atstumtība – klases biedru apsūkšanās, konflikti ar tiem, sociālā izolētība, arī nosaka iepriekš minēto zemo pašvērtējumu, un vienlaikus iespējams, ka noteiktas rakstura īpašības un temperaments ir pamatā tam, ka indivīds netiek pieņemts vienaudžu kolektīvā. Jebkurā gadījumā sociālā izolētība vai ar to bieži saistītā nepieciešamība piemēroties, pakļauties vienaudžu spiedienam, lai „neatšķirtos” no grupas, ir faktors, kas palielina narkotiku lietošanas iespējamību.

48. tabula. **Faktoru saistība ar narkotiku pamēģināšanu/lietošanu**

	B	Exp(B)	Sig.
<i>Faktori, kuriem ir nozīmīga ietekme uz narkotiku pamēģināšanu (Sig. < 0.05)</i>			
Emocionāla pārdzīvojuma/vardarbības pieredze	0,170	1,185	0,000
Sociālā izolētība	-0,213	0,809	0,000
Vecāku reakcija uz narkotiku lietošanu un piederēšanos	0,207	1,229	0,000
Vecāku attieksme pret smēķēšanu	-0,330	0,719	0,000
Vecāku attieksme pret piederēšanos	0,208	1,232	0,000
Vecāku informētība par bērna gaitām	0,196	1,216	0,000
Ciešas draudzības saites ar draugu/draudzeni	-0,114	0,892	0,008
Apmierinātība ar dzīvi kopumā	0,184	1,202	0,000
Augsts pašapziņas līmenis	-0,121	0,886	0,009
Zems pašapziņas līmenis	0,108	1,114	0,011
Nihilistiska attieksme pret likumu	-0,128	0,880	0,002
Iesaiste nelikumīgās darbībās	0,588	1,800	0,000
Iesaiste kautiņos	0,573	1,774	0,000
Suicidālas tieksmes	0,364	1,439	0,000
<i>Faktori, kuri nav saistīti ar narkotiku pamēģināšanu/lietošanu (Sig. dispersiju analizē >0.05)</i>			
Seksuālas vardarbības pieredze			0,255
Fiziskas vardarbības pieredze			0,853
Sociālā iekļaušanās			0,205
Ciešas ģimenes saites/vecāku atbalsts			0,316
Vecāki uzstāda normas un seko to ievērošanai			0,262
Relatīvisms attieksmē pret likumu			0,879

4.2. ALKŪHOLA LIETOŠANAS PARADUMUS IETEKMĒJOŠIE FAKTORI

Dažādu faktoru ietekme uz alkohola lietošanas paradumiem tika izpētīta, izmantojot struktūrvienādojumu un apstiprinošās faktoranalīzes (*Confirmatory Factor Analysis*) metodes. Tika izmantota statistikas programmas MPLus (v. 3.0) un Stata (v.9.2). Pazīmes, kas potenciāli ir saistītas ar atkarības vielu lietošanu, tika sagrupētas vairākās grupās. Grupās, kurās varēja izvirzīt hipotēzi, ka visas tajā ietilpstošās pazīmes ir viena vai vairāku kopīgu latentu (nenovērojamu) faktoru novērojamās izpausmes, šī hipotēze tika pārbaudīta ar apstiprinošās faktoranalīzes metodi, un tika konstruēti latentu faktoru mērījumi. Piemērs šādai situācijai ir pazīmju grupa, kura satur respondentu atbildes uz jautājumiem par viņu pašvērtējumu un pašsajūtu. Šajā grupā visas pazīmes var uztvert kā trīs latentu faktoru – zema pašvērtējuma, nedrošības sajūtas un depresijas – izpausmes. Respondentu atbildes uz jautājumiem ļauj netieši izmērīt minētās tieši neizmērāmās, latentās dimensijas.

Apskatītās faktoru grupas alkohola lietošanai ir šādas:

- Alkoholisko dzērienu lietošanas motivācija. Šajā pazīmju grupā, atbilstoši iepriekš veiktiem pētījumiem ASV un Šveicē (Kuntsche et al., *European Addiction Research* 2006; 12:161-168), tika izvirzīta hipotēze, ka dzeršanas motivācijā ir izdalāmas četras dimensijas: hedonisms jeb patīkamu izjūtu meklējumi (*enhancement*), socializācija (*social*), konformisms (*conformism*) un problēmu risināšana (*coping*). Šī hipotēze tika pārbaudīta arī šajā pētījumā. Tika novēroti šādi modeļa atbilstības rādītāji: CFI 0.965; NNFI/TLI 0.945; RMSEA 0.041; SRMR 0.049. (Pieņemtie kritēriji labai atbilstībai ir CFI, NNFI ≥ 0.9 ; RMSEA, SRMR ≤ 0.08 (adekvāti) un RMSEA, SRMR ≤ 0.05 (labi).) Šie novērojumi apstiprina ārzemju pētnieku novērojumus un pierāda, ka alkoholisko dzērienu lietošanas motivācijas struktūrā novērojama liela starpkultūru līdzība.

- Alkoholisko dzērienu lietošanas sagaidāmās sekas (divi latentie faktori: pozitīvas sekas un negatīvas sekas) un alkoholisko dzērienu lietošanas risks (viens latents faktors).
- Jauniešu pašvērtējums un psiholoģiskais raksturojums:
 - Psiholoģiskā labklājība: pieci latentie faktori: pašapziņa, bezvērtības izjūtas, depresija, suicidālas tieksmes.
 - Nosliece uz deviantu uzvedību (vardarbība, noziedzība, problēmas ar policiju).
 - Uzskats, ka likumi nav jāievēro.
- Traumējoša dzīves pieredze (vardarbība ģimenē, vecāku šķiršanās, tuva cilvēka nāve, seksuāla izmantošana u.c.).
- Ģimenes attiecības un raksturojums:
 - Vecāku informētība par respondenta gaitām.
 - Vecāku attieksme pret alkohola lietošanu.
- Ar alkohola lietošanu saistītie ārējie faktori:
 - Alkoholisko dzērienu pieejamība respondentam (pašvērtējums).
 - Draugu un brāļu un māsu alkohola lietošanas paradumi.
- Demogrāfiskās pazīmes: dzimums, vecums, mācību valoda, urbanizācijas pakāpe, ģimenes tips, vecāku izglītība un ģimenes ienākumu līmenis (respondenta vērtējumā).

4.2.1. Alkohola lietošanas motivācija

Pētījumā tika aplūkoti skolēnu subjektīvie priekšstati par alkohola iedarbību, kas pamatā nosaka alkohola lietošanas motivāciju. Var secināt, ka skolēniem alkohola iedarbība saistās, pirmkārt, jau ar labi pavadītu laiku: 76% uzskata, ka, iedzerot alkoholu, labi pavadīs laiku (*skat. 34. attēlu*). Izplatīts ir arī priekšstats par alkohola pozitīvo ietekmi uz attiecību veidošanu:

- 69% tic, ka tas palīdz atslābināties un
- 57% uzskata, ka, iedzerot alkoholu, kļūst draudzīgāki un atsaucīgāki.

Tomēr vienlaikus lielākā daļa skolēnu apzinās alkohola radīto risku veselībai, t.i., pieļauj, ka alkohola lietošana kaitē veselībai (62%), un uzskata, ka tai sekos paģiras (51%).

53% skolēnu alkohola iedzeršanā saskata iespēju aizmirst savas problēmas, turpretī 49% raizējas, ka alkohola ietekmē izdarīs to, ko vēlāk nožēlos. Viedoklis nav viennozīmīgs attiecībā uz to, kādu fizisko reakciju izraisa alkohola lietošana – vai tā liek justies fiziski slikti: daļa (43%) skolēnu uzskata, ka no alkohola lietošanas būs nelabi, savukārt daļa (34%) to noliedz. Vērtējot to, vai, iedzerot alkoholu, var justies laimīgs, trešdaļa skolēnu nav varējuši atbildēt. Tas liecina, ka šīs nav emocijas, kas skolēniem visvairāk saistās ar alkohola lietošanu. Tikai neliela daļa (28%) skolēnu uzskata, ka, iedzerot alkoholu, var rasties problēmas ar policiju. Skolēni ir maz informēti par alkohola atkarības risku. Viedoklim, ka var izveidoties atkarība (nespēs pārtraukt dzert), piekrīt tikai 17% skolēnu, savukārt 47% ir pārliecināti, ka tā nevar notikt, un 18% domā, ka tas ir tikpat kā neiespējami.

Informācijas pieejamība un apkārtējās sabiedrības attieksme pret alkohola lietošanu dažādās apdzīvotajās vietās atšķiras, tādēļ atšķiras arī skolēnu viedokļi. Rīgā retāk kā citās apdzīvotajās vietās skolēni saskata riskus, kas saistīti ar alkohola lietošanu – nepatīkšanas ar policiju, kaitējumu veselībai, grūtības pārtraukt dzert, rīcību, ko vēlāk nožēlos, sliktu pašsajūtu un nelabumu un paģiras. Citās lielajās pilsētās viedokļi ir līdzīgi kā Rīgā: skolēni biežāk sagaida, ka, iedzerot alkoholu, justies atslābinājušies un laimīgi, aizmirsīs problēmas (kas gan nav raksturīgi skolēniem Rīgā), kļūs atsaucīgāki un draudzīgāki un labi pavadīs laiku, bet reti sagaida problēmas ar policiju, veselības problēmas, paģiras un nelabumu. Citās pilsētās un rajonu centros, turpretī, priekšstati ir mazāk pozitīvi un jaunieši biežāk saskata arī alkohola lietošanas negatīvās puses. Īpaši atšķiras skolēnu viedokļi pagastos:

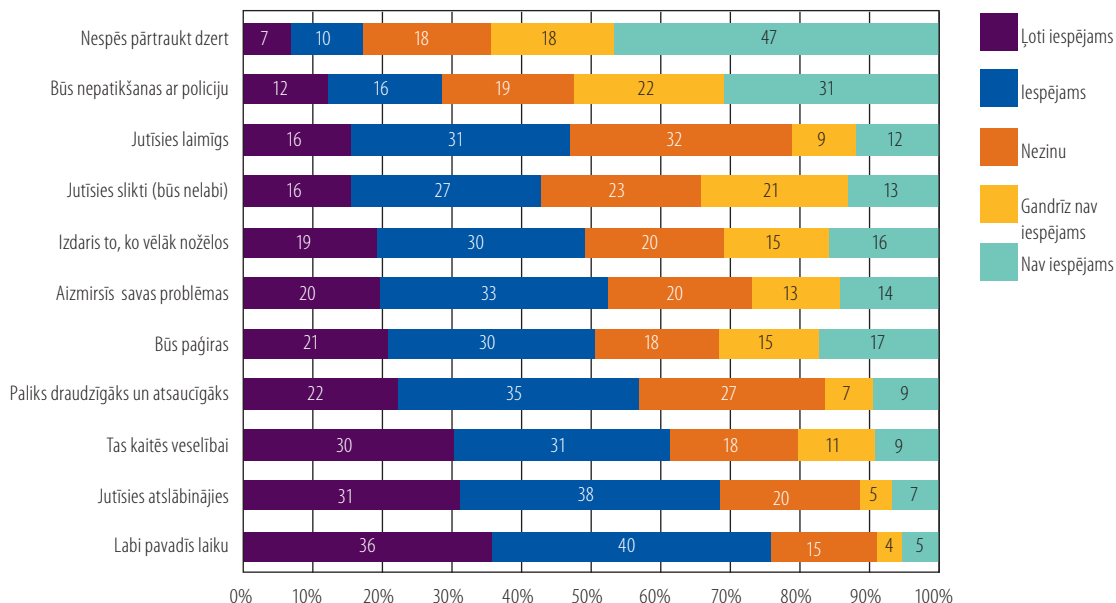
- retāk kā citi viņi pieļauj, ka, iedzerot alkoholu, justies atslābinājušies un draudzīgi un labi pavadīs laiku,
- retāk kā lielajās pilsētās un Rīgā viņi cer, ka alkohols tiks justies laimīgiem, bet
- biežāk sagaida veselības problēmas, grūtības pārtraukt dzert, sliktu pašsajūtu (nelabumu), iespēju, ka izdarīs ko tādu, ko vēlāk nožēlos, un

problēmas ar policiju (papildus, problēmas ar policiju sagaida arī skolēni mazpilsētās).

Interesanti, ka vienīgais „pozitīvais” efekts, ko skolēni pagastos saista ar alkohola iedzeršanu biežāk nekā citās apdzīvotās vietās, ir tas, ka alkohola lietošana sniedz iespēju aizmirst savas problēmas. Šī analīze parāda, ka apkārtējā vide veido skolēnu priekšstatus atbilstoši tam, ko viņi novēro sev apkārt. Ja skolēni redz, ka citi dzer, lai aizmirstu problēmas, arī viņiem būs tendence saskatīt alkohola lietošanā tieši šādu iespēju. Ja viņi ikdienā redz alkohola izraisītās problēmas apkārtējā sabiedrībā, viņiem būs labāka izpratne par alkohola lietošanas negatīvajām sekām. Iespējams, ar to skaidrojama salīdzinoši lielākās alkohola iegūšanas grūtības un mazāka alkohola lietošanas izplatība starp skolēniem pagastos un mazpilsētās.

34. attēls. **Priekšstati par alkohola iedarbību skolēnu vidū (%)**

Latviešu un krievu plūsmas skolās gan alkohola pamēģināšanas vecums, gan tā lietošanas biežums būtiski atšķiras. Kā liecina pētījums, arī tas saistīts ar priekšstatiem par alkohola iedarbības ietekmi. Lai gan abu plūsmu skolēni visvairāk sagaida, ka, iedzerot alkoholu, jutīsies atslābinājušies, latviešu plūsmas skolēni biežāk saskata gan pozitīvās alkohola iedarbības puses, gan arī atzīst ar to saistītās problēmas un risku. Tāpat arī zēni biežāk kā meitenes saskata alkohola iedarbības priekšrocības (iespēju atslābināties, aizmirst problēmas un justies laimīgākam), un vienlaikus biežāk atzīst arī potenciālo risku iekulties nepatīkšanās ar policiju, piedzīvot paģiras un grūtības pārtraukt dzert. Iespējams, viņiem vieglāk sniegt vērtējumu, jo pašiem ir lielāka alkohola lietošanas pieredze.

Analīze liecina, ka priekšstati par alkohola iedarbību par 11% izskaidro to, cik apreibis bija skolēns pēdējā iedarbības reizē, un par 14% to, cik reizi pēdējā mēneša laikā tika izdertas vismaz 5 alkohola devas. Galvenais motīvs, kas liek jauniešiem dzert vairāk, ir cerība labi pavadīt laiku (*skat. 49. tabulu*). Tāpat viņi cer tādējādi justies atslābinājušies un laimīgi. Galvenais, kas attur no lielākas apreibināšanās ar alkoholu, ir bažas, ka jutīsies fiziski slikti (nelabi). Ņemot vērā, ka jauniešiem ir ļoti svarīgi saglabāt savu statusu grupā, nelabums un vemšana var tikt saskatīti kā potenciāla „izgāšanās” savas grupas acīs. Iespēja piedzīvot paģiras, nespēt pārtraukt dzert un izdarīt ko tādu, ko vēlāk nožēlos, neattur lietot alkoholu vairāk – šādas sekas labāk apzinās tie, kuri to jau ir piedzīvojuši.

49. tabula. Priekšstatu par alkohola iedarbību ietekme uz apreibšanas pakāpi pēdējā iedzeršanas reizē

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	B		
(Constant)	5.54	0.10		54.44	0.00
Labi pavadīs laiku	-0.22	0.03	-0.09	-7.15	0.00
Būs paģiras	-0.21	0.02	-0.12	-9.85	0.00
Jutīsies laimīgs	-0.17	0.03	-0.08	-6.49	0.00
Jutīsies atslābinājies	-0.15	0.03	-0.07	-5.91	0.00
Nespēs pārtraukt dzert	-0.15	0.02	-0.08	-7.05	0.00
Aizmirsīs savas problēmas	-0.09	0.02	-0.05	-4.05	0.00
Izdarīs to, ko vēlāk nožēlos	-0.09	0.02	-0.05	-4.09	0.00
Paliks draudzīgāks un atsaucīgāks	-0.01	0.03	-0.01	-0.52	0.60
Būs nepatīkšanas ar policiju	-0.01	0.02	0.00	-0.32	0.75
Tas kaitēs veselībai	0.02	0.02	0.01	0.87	0.38
Jutīsies slikti (būs nelabi)	0.15	0.02	0.08	6.80	0.00

Atkarīgais mainīgais: cik apreibis bija pēdējā alkohola lietošanas reizē.

Piezīme: tabulā attēlots regresiju analīzes rezultāts.

Analizējot, kādi priekšstati liek jauniešiem dzert biežāk, var secināt, ka kopumā priekšstati par alkohola ietekmi alkohola lietošanas biežumu pēdējā mēneša laikā nosaka par 14%. Arī šajā gadījumā vissvarīgākais, kas liek skolēniem dzert biežāk, ir priekšstats, ka alkohola iedzeršana ļaus labi pavadīt laiku (*skat. 50. tabulu*). No biežākas lietošanas attur bažas, ka jutīsies slikti (būs nelabi), kā arī priekšstats, ka alkohola iedzeršana var kaitēt veselībai.

Tie, kuri savas dzīves laikā nekad nav dzēruši vai tikpat kā nav dzēruši, retāk saskata ko pozitīvu alkohola dzeršanā – retāk uzskata, ka tas palīdz atslābināties, liek aizmirst problēmas un justies laimīgam, kļūt draudzīgākam un labi pavadīt laiku, bet biežāk baidās, ka iedzeršana var novest pie nepatīkšanām ar policiju, grūtībām pārtraukt dzeršanu, paģirām un nelabuma. Iespējams, šie negatīvie priekšstati jeb pozitīvo priekšstatu trūkums zināmā mērā attur viņus no alkohola dzeršanas.

Vispozitīvākais priekšstats par alkohola lietošanu ir tiem, kuri savas dzīves laikā alkoholu lietojuši 20–39 reizes. Viņi saskata visdažādākās iedzeršanas priekšrocības un biežāk kā citi noraida jebkārus riskus, tai skaitā, veselībai. Vienīgie riski, kurus viņi atzīst biežāk kā tie, kuri alkoholu lietojuši mazāk, ir paģiras un risks izdarīt ko tādu, ko vēlāk nožēlos. Kā jau minēts, šos riskus vairāk apzinās tie skolēni, kas paši to piedzīvojuši.

50. tabula. Priekšstatu par alkohola iedarbību ietekme uz alkohola lietošanas biežumu pēdējo 30 dienu laikā

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	B		
(Constant)	3.45	0.06		61.50	0.00
Labi pavadis laiku	-0.25	0.02	-0.18	-14.69	0.00
Būs paģiras	-0.15	0.01	-0.14	-12.06	0.00
Jutīsies atslābinājies	-0.11	0.01	-0.09	-7.67	0.00
Jutīsies laimīgs	-0.07	0.02	-0.06	-4.48	0.00
Nespēs pārtraukt dzert	-0.05	0.01	-0.04	-3.88	0.00
Izdarīs to, ko vēlāk nožēlos	-0.04	0.01	-0.04	-3.21	0.00
Aizmirsīs savas problēmas	-0.04	0.01	-0.04	-2.92	0.00
Paliks draudzīgāks un atsaucīgāks	0.00	0.01	0.00	0.19	0.85
Būs nepatīkšanas ar policiju	0.01	0.01	0.01	1.00	0.32
Tas kaitēs veselībai	0.08	0.01	0.07	6.35	0.00
Jutīsies slikti (būs nelabi)	0.16	0.01	0.15	12.70	0.00

Atkarīgais mainīgais: alkohola lietošanas biežums pēdējo 30 dienu laikā.

Skolēni, kuri dzēruši alkoholu 40 vai vairāk reizes sava mūža laikā, mēdz būt pat skeptiskāki par tiem, kuri alkoholu lietojuši 29–39 reizes. Lai gan viņi vēl biežāk norāda uz visām alkohola lietošanas priekšrocībām, tomēr biežāk arī atzīst dažādus riskus, kas saistīti ar iedzeršanu. Piemēram, viņi vēl biežāk nekā tie, kuri alkoholu lietojuši 20–39 reizes, atzīst, ka alkohola lietošana var novest pie rīcības, ko vēlāk nožēlo, un nepatīkšanām ar policiju, tā var izraisīt paģiras, kaitēt veselībai un novest pie grūtībām pārstāt dzert.

Skolēni līdz 18 gadu vecumam alkoholu ir lietojuši mazāk nekā skolēni 18 un vairāk gadu vecumā un biežāk saskata dažādus riskus alkohola iedzeršanā, noraidot iespējamo pozitīvo ietekmi. Īpaši negatīvi priekšstati par alkohola iedzeršanu ir bērniem 13–14 gadu vecumā. 39% no viņiem ir pārliecināti un 27% pieļauj, ka alkohola iedzeršana var kaitēt viņu veselībai, 26% ir pārliecināti un 22% pieļauj, ka alkohola lietošana var likt justies slikti (būs nelabi). Pieaugot vecumam, priekšstati par alkohola lietošanu kļūst pozitīvāki: arvien vairāk tiek saskatītas dažādas alkohola iedzeršanas priekšrocības (*skat. 51. tabulu*). Gadiem ejot, skolēni daudz biežāk saskata iedzeršanā iespēju atslābināties, palikt draudzīgākam un labi pavadīt laiku.

Mazinās arī bažas par dažādām problēmām iedzeršanas rezultātā, īpaši – iespējamām nepatīkšanām ar policiju. Vienīgi paģiras vecāki skolēni apzinās kā risku vairāk nekā jaunāki skolēni. Iespējams, viedokļi mainās ne vien personīgās dzeršanas pieredzes rezultātā, bet arī vienaudžu grupas ietekmē. Psihologi ir secinājuši, ka, jauniešiem pieaugot, arvien mazāk kā autoritāte tiek uztverti vecāki un arvien svarīgāka kļūst vienaudžu grupa un tajā valdošās normas un attieksmes. Ja vienaudžu grupā alkohola lietošana kļūst par normu, risks, ka tiks lietots alkohols, pieaug.

51. tabula. **Priekšstati par alkohola iedarbību dažādās vecuma grupās (%)**

	13–14 gadi	15–16 gadi	17–18 gadi	19–20 gadi
Jutiesies atslābinājies	2,6	2,3	2,0	1,9
Būs nepatīkšanas ar policiju	3,1	3,2	3,5	3,9
Tas kaitēs veselībai	2,3	2,3	2,4	2,4
Jutiesies laimīgs	2,9	2,7	2,6	2,6
Aizmirsīs savas problēmas	2,8	2,7	2,7	2,7
Nespēs pārtraukt dzert	3,6	3,8	3,9	4,0
Būs paģiras	2,9	2,8	2,8	2,7
Paliks draudzīgāks un atsaucīgāks	2,8	2,6	2,4	2,3
Izdarīs to, ko vēlāk nožēlos	2,7	2,8	2,8	2,8
Labi pavadīs laiku	2,5	2,1	1,9	1,8
Jutiesies slikti (būs nelabi)	2,7	2,8	3,0	3,0

Piezīme: tabulā attēlots vidējais vērtējums skalā no 1 (ļoti iespējams) līdz 5 (nav iespējams).

Skolēniem tika uzdoti arī jautājumi par to, kā viņi paši uzskata, kādu iemeslu dēļ viņi pēdējo 12 mēnešu laikā dzēruši alkoholiskos dzērienus. Visbiežāk minēta iekšēja, pozitīva motivācija – alkohols lietots, jo tas palīdz izklaidēties, padara pasākumus jautrākus, uzlabo pasākumu gaisotni, to lieto, lai nosvinētu īpašus notikumus, kā arī alkohola izraisīto izjūtu dēļ, lai uzlabotu garastāvokli (*skat. 52. tabulu*).

Lai uzlabotu rezultātu uzskatāmību alkohola lietošanas motivācijai, tika veikta faktoranalīze. Veicot rotāciju (*Rotated Varimax*) piecās iterācijās, tika izdalīti četri faktori jeb alkohola lietošanas motivācijas dimensijas, kas kopumā izskaidro 71% variācijas iegūtajos datos (*skat. 1. tabulu pielikumā*):

- 1. alkohola lietošanas motivācijas dimensija – **„Jautriba, patīkamas emocijas” jeb „Hedonisms”** raksturo iekšēju, pozitīvi iedrošinošu motivāciju (dzeršanu, lai radītu labu noskaņojumu);
- 2. alkohola lietošanas motivācijas dimensija – **„Vēlme patikt citiem” jeb „Socializācija”** raksturo ārēji motivētu, pozitīvi iedrošinošu motivāciju (dzeršanu, lai iekļautos grupā, gūtu sociālu labumu);
- 3. alkohola lietošanas motivācijas dimensija – **„Pārdzīvojumu, problēmu aizmirstāna” jeb „Problēmrisināšana”** raksturo iekšēju, negatīvi mudinošu motivāciju (dzeršana, lai mazinātu nepatīkamas emocijas, izjūtas);
- 4. alkohola lietošanas motivācijas dimensija – **„Draugu spiediens” jeb „Konformisms”** raksturo ārēju, negatīvi mudinošu motivāciju (dzeršana, lai izvairītos no sociālā atraidījuma).

52. tabula. **Alkohola lietošanas motivācija skolēnu vidū (%)**

	Nekad	Gandrīz nekad	Dažreiz	Aptuveni pusē gadījumā	Vairākumā gadījumā	Gandrīz vienmēr
Lai nosvinētu īpašu notikumu	26	8	26	15	15	11
Tas palīdz izklaidēties	27	11	31	11	13	7
Jo tas padara pasākumus jautrākus	34	11	28	10	10	7
Patika (dzēriena izraisītās) izjūtas	36	14	30	8	8	4
Tas uzlabo pasākumu un svinību gaisotni	37	12	27	10	9	5
Lai uzlabotu garastāvokli	39	14	30	8	6	3
Jo tas ir jautri	39	14	25	9	8	5
Lai būtu sabiedriskāks	44	16	26	6	5	2
Tas sniedz patīkamas izjūtas	44	15	25	8	6	3
Jo tas ir aizraujoši	47	18	23	6	4	3
Lai aizmirstu pārdzīvojumus	49	17	24	5	3	2
Lai aizmirstu savas problēmas	52	15	21	5	4	3
Jo tas palīdz, kad jūties nomācts vai nervozs	53	16	22	4	3	2
Lai justos pašpārliecināts	55	17	19	5	3	2
Lai iekļautos grupā	61	16	15	4	3	1
Lai sajustu kaifu	64	15	14	3	3	2
Draugi piespieda iedzert	69	18	10	2	1	1
Lai nejustos neievērots	70	14	11	2	2	1
Lai patiktu citiem	71	14	10	2	2	1
Lai citi nesmiētos par to, ka tu nedzer	76	11	9	2	1	1

Kā jau minēts, viennozīmīgi visbiežākais alkohola lietošanas iemesls ir jautrība, patīkamas izjūtas, t.i., pozitīva iekšējā motivācija. Tas nozīmē, ka jaunieši pārsvarā dzer sava prieka pēc. Otrs biežākais iemesls ir ārēja pozitīva motivācija – vēlme iepatīkties citiem un iekļauties grupā. Negatīva alkohola lietošanas motivācija – problēmu un pārdzīvojumu aizmiršana vai draugu spiediens, skolēniem raksturīga mazāk.

Minētās alkohola lietošanas motivācijas dimensijas jeb faktori par 18% izskaidro atšķirības tajā, cik bieži jaunieši lietojuši alkoholu vai izdzēruši 5 vai vairāk alkohola devas pēdējo 30 dienu laikā. Vislielākā ietekme ir vēlmei gūt jautrību un patīkamas emocijas – šī faktora nozīme ir gandrīz divas reizes lielāka nekā jebkura cita faktora nozīme. Otrs svarīgākais iemesls, kas liek dzert un piedzerties biežāk, ir vēlme aizmirst problēmas un pārdzīvojumus.

Aprēķinātie alkohola lietošanas faktori par 13% izskaidro to, cik lielā mērā skolēns apreibinājies pēdējā alkohola lietošanas reizē. Vislielākā ietekme (vismaz divreiz lielāka nekā citiem faktoriem) arī šajā gadījumā ir vēlmei gūt patīkamas izjūtas, radīt jautrību. Tomēr dzert vairāk var pamudināt arī negatīvā motivācija – gan vēlme aizmirst problēmas, gan draugu spiediens.

Latviešu plūsmas skolēni kopumā saskata daudz vairāk iemeslu, lai dzertu, nekā krievu plūsmas skolēni. Viņus dzert mudina gan vēlme radīt jautrību, gan iepatīkties citiem grupā un netikt atraidītiem. Jaunieši 18 vai vairāk gadu vecumā biežāk dzer sava prieka un jautrības pēc vai lai aizmirstu problēmas, savukārt jaunieši līdz 18 gadu vecumam – vēloties iepatīkties citiem un draugu spiediena rezultātā.

Rīgā, lielajās pilsētās un rajonu centros visbiežāk dzer sava prieka pēc – lai radītu jautrību un uzlabotu noskaņojumu, savukārt pagastos un mazpilsētās biežāk dzer sociālu iemeslu dēļ – lai iekļautos grupā. Interesanti, ka pagastos biežāk dzer, lai aizmirstu problēmas (*skat. 53. tabulu*). Kā jau minēts, problēmu aizmiršana ir viena no iedzeršanas priekšrocībām, kuru īpaši akcentē skolēni laukos.

53. tabula. **Alkohola lietošanas motivācija dažādās apdzīvotās vietās**

	Rīga	Lielās pilsētas	Rajonu centri	Citas pilsētas	Pagasti
Jautrība, patīkamas izjūtas	0.07	0.08	0.05	-0.11	-0.15
Vēlme patīkt citiem	-0.08	0.02	-0.07	0.11	0.09
Pārdzīvojumu, problēmu aizmiršana	-0.08	0.03	0.02	0.01	0.05
Draugu spiediens	-0.01	-0.01	-0.03	0.05	0.02

Piezīme: attēlotas vidējās faktoru vērtības.

Meitenes biežāk dzer iekšējas motivācijas vadītas – lai rosinātu jautrību vai aizmirstu problēmas, savukārt zēni – ārējas, sociāli stimulētas motivācijas vadīti – lai iepatīktos citiem, kā arī draugu spiediena rezultātā. Tas liecina, ka tieši zēni visvairāk saskaras ar grupas spiedienu attiecībā uz alkohola lietošanu, un tas ir viens no būtiskākajiem iemesliem, kas var veicināt alkohola lietošanas izplatību zēnu vidū.

4.2.2. Demogrāfisko pazīmju ietekme uz alkohola lietošanas paradumiem

Demogrāfisko pazīmju ietekme uz alkohola lietošanas paradumiem aplūkota pārskata 2.2. sadaļā. 54. tabulā sniegts rezultātu kopsavilkums, kas izmantots turpmākā alkohola lietošanas ietekmējošo faktoru analīzes modelī.

54. tabula. Demogrāfisko pazīmju ietekme uz alkohola lietošanas paradumiem

	Alkohola lietošanas biežums	Alkohola lietošanas daudzums	5 un vairāk alkohola devu lietošana vienā iedzeršanas reizē	Piedzeršanās
Vīrietis	+	+	+	+
Latvietis	+	+	+	+
Vecums	+	+	+	+
Urbanizācijas līmenis	+	+	0	0
Dzīvo ar abiem vecākiem				
Viens no vecākiem + audžutēvs/ audžumāte	0	0	+	+
Viens no vecākiem	0	0	0	0
Cits ģimenes tips	(+)	0	+	+
Vecāku izglītība	0	0	0	-
Ienākumi	+	(+)	+	+
N	8739	8290	8729	8333

+ vai -: $p < 0.05$; (+): $p < 0.1$; 0: $p > 0.1$ (pazīmei nav nozīmīgas ietekmes uz alkohola lietošanas paradumiem).

Kā redzams, zēni dzer biežāk un vairāk nekā meitenes; latviešu plūsmas skolēni dzer biežāk nekā krievu; vecāki skolēni biežāk nekā jaunāki; „nepilnās” ģimenēs augošie caurmērā biežāk nekā tie, kas dzīvo ar abiem vecākiem. Lielpilsētās dzīvojošie alkoholu lieto biežāk nekā laucinieki un mazpilsētu iemītnieki, bet piedzeršanās biežums nav atkarīgs no urbanizācijas pakāpes. Augstāks vecāku izglītības līmenis samazina bērnu piedzeršanās risku. Augstāks ģimenes ienākumu līmenis (ģimenes materiālais stāvoklis) palielina alkohola lietošanas risku.

4.2.3. Jauniešu pašvērtējuma, pieredzes un ģimenes attiecību ietekme uz pārmērīgu alkohola lietošanu

Lai noskaidrotu 4.1.1. sadaļā aplūkoto faktoru saistību un ietekmi uz alkohola lietošanu, līdzīgi, kā aprēķinot narkotiku lietošanu ietekmējošos faktorus, tika izmantots loģistiskās regresijas modelis, kā atkarīgo mainīgo izmantojot aprēķinātu dihotomu mainīgo – **alkohola lietošana līdz noteiktai reibuma pakāpei** (ar „1” apzīmējot piederību grupai, kas kaut reizi apreibuši no alkoholiskajiem dzērieniem tā, ka ejot streipuļojuši, vemuši, neatceras notikumus). Šajā gadījumā nebija jēgpilni izvēlēties alkohola lietošanas rādītāju dzīves vai pēdējā gada laikā, jo alkoholiskos dzērienu dzīves laikā lietojuši gandrīz visi aptaujātie jaunieši. Tādēļ alkohola pārmērīga lietošana, kas novedusi pie pieredzes, uzskatāma par labāku rādītāju faktoru ietekmes noteikšanai. Kā neatkarīgie mainīgie tika iekļauti 4.1.1. sadaļā aprēķinātie faktormainīgie un atsevišķi individuālās pieredzes dihotomi mainīgie.

55. tabulā atspoguļoti loģistiskās regresijas rezultāti. No analizē iekļautajiem faktoriem statistiski nozīmīga ietekme uz alkohola pārmērīgu lietošanu, ko raksturo pieredzes, ir 13 faktoriem.

55. tabula. **Faktoru saistība ar alkohola pārmērīgu lietošanu (pieredzes)**

	B	Exp(B)	Sig.
Faktori, kuriem ir nozīmīga ietekme uz pārmērīgu alkohola lietošanu – pieredzes (Sig. < 0.05)			
Emocionālais pārdzīvojums/ vardarbības pieredze	-,249	,780	,000
Sociālā iekļaušanās	-,136	,873	,000
Sociālā izolētība	,194	1,214	,000
Vecāku reakcija pret narkotiku lietošanu un pieredzes	,092	1,097	,017
Vecāku attieksme pret smēķēšanu	,324	1,382	,000
Vecāku attieksme pret pieredzes	-,445	,641	,000
Vecāku informētība	-,314	,730	,000
Ciešas draudzības saites/drauga atbalsts	,133	1,143	,000
Vecāki uzstāda normas un seko to ieviešanai	-,075	,928	,049
Apmierinātība ar dzīvi kopumā	-,208	,812	,000
Nihilistiska attieksme pret likumu	,141	1,151	,000
Iesaiste nelikumīgās darbībās	-,712	,491	,000
Iesaiste kautiņos	-,317	,728	,000

Viens no spēcīgākajiem faktoriem ir sociālā izolētība. Pirmkārt, iespējams, ka atstumtības sajūta, klases biedru negatīva izturēšanās ir būtisks iemesls, lai kādu reizi „piedzertos”. Otrkārt, sociāli nepieņemts jauniešs tiecas pielāgoties vienaudžu grupai, kļūst par savējo, pārvarēt mazvērtības kompleksus, lietojot alkoholu tāpat un vēl vairāk kā citi – līdz pieredzes stadijai. Alkohols kopumā un arī pārmērīgās devās ļoti bieži tiek lietots, tikai lai izpatiktu draugiem un pielāgotos grupai, lai nekļūtu par „balto zvīrbuli”.

Otra spēcīgu faktoru grupa ir vecāku attieksme pret atkarību izraisošo vielu lietošanu. Iespēja, ka jaunieši lieto alkoholu, piedzēries, ir daudz lielāka, ja vecākiem ir bijusi iecietīga attieksme gan pret smēķēšanu, gan pret pašu piedzeršanās faktu. Piedzeršanās iespējamība saistīta arī ar attiecībām ģimenē – ar vecāku informētību par bērna brīvā laika gaitām un draugiem, ar kuriem šis laiks tiek pavadīts kopā.

Līdzīgi kā narkotiku pamēģināšanas un lietošanas gadījumā, iespējamību, ka jaunieši būs piedzēries, ietekmē emocionāla pārdzīvojuma/vardarbības pieredze. Interesanti atzīmēt, ka tieši negatīva emocionāla pārdzīvojuma fakts, nevis seksuālas vai fiziskas vardarbības pieredze, ietekmē alkohola pārmērīgu lietošanu. Iespējams, ka tā ir spontāna reakcija uz emocionālu pārdzīvojumu – strīdu, drauga pamešanu u.tml., kas seko notikumam un tādējādi ir vienreizējas rīcības akts. Alkohols tiek lietots, lai aizmirstu problēmas un pārvarētu sliktu noskaņojumu.

Tāpat kā narkotiku lietošanas gadījumā, arī piedzeršanās iespējamība ir lielāka to jauniešu vidū, kam piemīt zināma nosliece uz deviantu uzvedību – jaunieši bijuši iesaistīti nelikumīgās darbībās, bijuši agresīvi – iesaistījušies kautiņos u.tml. Arī šajā gadījumā nav iespējas nošķirt cēloņus no sekām. Iespējams, tieši pārmērīga alkohola lietošana daudzos gadījumos ir izraisījusi agresīvu rīcību.

4.2.4. Endogēno faktoru ietekme uz alkohola lietošanas paradumiem

Lielākā daļa apskatāmo faktoru, izņemot demogrāfiskos, atrodas sarežģītā savstarpējā mijiedarbībā, tāpēc katra atsevišķā faktora ietekmes novērtēšanai un šīs ietekmes mehānisma izprašanai nepieciešama kompleksa pieeja. Standarta viena un pat vairāku mainīgo regresijas metodes, ko izmanto gadījumos, kad strikti iespējams izšķirt endogēnos un eksogēnos mainīgos, nespēj adekvāti aprakstīt atkarības vielu lietošanu ietekmējošo faktoru darbību. Šajā sadaļā analizēta endogēno (savstarpējā mijiedarbībā esošo) faktoru ietekme uz alkohola lietošanu. Kā atkarīgais mainīgais izmantots reižu skaits pēdējā mēneša laikā, kad respondenti izdzēruši vairāk par piecām alkohola devām vienā iedzeršanas reizē. Šī atkarīgā pazīme izvēlēta, jo tā norāda uz potenciāli problemātiskiem dzeršanas paradumiem.

Šeit izmantota divpakāpju analīze. Vispirms aprēķināta virkne atsevišķu OLS regresijas vienādojumu, kuros katrā kā izskaidrojošie mainīgie iekļauti visi demogrāfiskie (neapšaubāmi eksogēnie, t.i., ārpus modeļa noteiktie) mainīgie, kā arī tieši viens endogēnais mainīgais. Šie vienādojumi ļauj aptuveni novērtēt katra endogēnā mainīgā kopējo ietekmi (gan tiešo, gan pastarpināto), turot konstantus demogrāfiskos mainīgos. Rezultāti atspoguļoti 2. tabulas pielikumā pirmajā ailē. (Šo rezultātu analīzi skat. turpmāk.)

Lepriekšējā rindkopā aprakstītā analīzes pirmā pakāpe ļauj tikai aptuveni novērtēt endogēno pazīmju ietekmi; tā neļauj izprast šīs ietekmes darbības mehānismu, kā arī neļauj nošķirt tiešu no pastarpinātas ietekmes (vai pat „viltus ietekmes”, kad kāds faktors šķiet nozīmīgs tikai tāpēc, ka tas ir cieši saistīts ar kādu citu faktoru, kas patiešām ir nozīmīgs). Lai dziļāk izprastu mehānismus, kas ietekmē atkarības vielu lietošanu skolēnu vidū, otrajā analīzes pakāpē aprēķinātas struktūrvienādojumu sistēmas. Modeļi tika aprēķināti programmā Mplus 3.0 ar maksimālās ticamības metodi, izmantojot robustus standartklāžu novērtējumus un ieviešot korekcijas klāsterizācijas radītājam novirzēm no neatkarīgiem nejaušiem novērojumiem.

Interpretējot šos rezultātus, jāņem vērā, ka novērotās līdzdispersijas struktūras pašas par sevi nav identificējamās, tas ir, bez papildu pieņēmumiem nav iespējams viennozīmīgi noteikt pazīmju savstarpējo mijiedarbību. Līdz ar to ir nepieciešams izdarīt *a priori* pieņēmumus par pazīmju savstarpējās mijiedarbības mehānismu, balstoties uz teorētiskiem un loģiskiem apsvērumiem. Iegūtie rezultāti sniedz apstiprinājumu, ka izvirzītās hipotēzes nav pretrunā ar novērojumiem un tāpēc ir uzskatāmas par ticamu realitātes aprakstu. Tie tomēr neizlīdz iespēju, ka eksistē alternatīvi izskaidrojumi, kas arī ir savietojami ar pieejamo informāciju.

Izstrādātā modeļa pamatā ir četras iepriekšminētās dzeršanas motivācijas dimensijas: hedonistiskā, sociālā, konformistiskā un problēmrīsinošā. Visi eksogēnie (ārpus modeļa noteiktie, šajā gadījumā demogrāfiskie) un endogēnie (modeļa ietvaros noteiktie, ar atkarīgo mainīgo savstarpējā mijiedarbībā esošie) mainīgie var ietekmēt atkarīgo mainīgo (atkarības vielu lietošanu) gan tieši, gan pastarpināti – ietekmējot vienu vai vairākas motivācijas dimensijas, kā arī ietekmējot citus endogēnos mainīgos. Modeļa identifikācija tiek nodrošināta, izslēdzot vairākus mainīgos no atsevišķiem vienādojumiem, kuros to iekļaušanai nav teorētiska vai loģiska pamata (piem., nav pamata iekļaut draugu dzeršanas paradumus vienādojumā, kas nosaka individuāli hedonistisko dzeršanas motivāciju). Modeļa tālākās izstrādes procesā no vienādojumiem tiek arī izslēgti mainīgie, kuru statistiskā nozīmība ir daudz zemāka par tradicionālajiem nozīmības līmeņiem. Mainīgie uz nozīmības robežas tiek saglabāti.

Pazīmju tiešā ietekme un ietekme uz motivācijas dimensijām atspoguļotas 2. tabulā pielikumā; pazīmju ietekme uz citiem endogēniem faktoriem parādīta 3. tabulā pielikumā. Abās tabulās rindiņas atbilst izskaidrojošajiem („neatkarīgajiem”) mainīgajiem vienādojumiem, bet kolonnas atbilst atkarīgajiem mainīgajiem. Abās tabulās uzrādīti tikai koeficienti ar nozīmības līmeni $p < 0.10$. Ar pelēku fona krāsu norādīti mainīgie, kas attiecīgajā vienādojumā nav iekļauti.

4.2.5. Faktoru saistība ar pārmērīgu alkohola lietošanu

Hedonistiskā un problēmrīsināšanas dzeršanas motivācijas palielina risku lietot alkoholu lielos daudzumos, kamēr konformistiskajai un socializācijas motivācijai nav būtiskas ietekmes uz krietnas iedzeršanas biežumu. Šis novērojums apstiprina arī citās valstīs iegūtos rezultātus.

Respondentiem, kas sagaida, ka dzeršana dos pozitīvas sekas, ir augstāka visu veidu dzeršanas motivācija, bet tiem, kas sagaida negatīvas sekas, visu veidu dzeršanas motivācija ir zemāka. Dzeršanas riska vērtējumam ir tieša ietekme uz dzeršanas biežumu: jo augstāks riska vērtējums, jo zemāks biežas iedzeršanas risks. Šī ietekme ir tieša: riska vērtējumam nav ietekmes ne uz vienu no dzeršanas motivācijas dimensijām.

Zems pašvērtējums, depresija, nedrošība un suicidālas tieksmes ir faktori, kas kopumā ir saistīti ar paaugstinātu risku lietot alkoholu lielos daudzumos. Šo faktoru darbības mehānismi ir sarežģīti. Depresija paaugstina visus dzeršanas motivācijas aspektus, kā arī ir saistīta ar paaugstinātu risku izvēlēties draugus, kuri piedzeras. Zems pašvērtējums paaugstina konformistisko dzeršanas motivāciju, bet pazemina sociālo un hedonistisko. Suicidālas tieksmes ir saistītas ar augstāko konformistisko un problēmrīsināšanas dzeršanas motivāciju, kā arī palielina risku izvēlēties draugus, kas lieto alkoholu lielos daudzumos. Visi faktori šajā grupā ir saistīti ar paaugstinātu deviances risku un ar pazeminātu pakļāvību likumiem.

Nosliece uz deviantu uzvedību un nepakļāvība likumiem ir saistītas ar būtiski paaugstinātu alkohola lietošanas risku. Šo faktoru ietekme ir gan tieša, gan pastarpināta caur ietekmi uz visām alkohola lietošanas motivācijas dimensijām.

Traumējoša dzīves pieredze paaugstina alkohola lietošanas risku. Šī ietekme ir gan tieša, gan pastarpināta psiholoģiskās ietekmes ceļā: traumējoša dzīves pieredze būtiski pazemina pašvērtējumu un palielina depresijas, suicidālo tieksmju un deviantas uzvedības risku.

Alkohola pieejamība būtiski palielina alkohola lietošanas risku. Šī ietekme ir tieša un nepastarpināta. Interesanti, ka augstāks alkohola pieejamības vērtējums ir saistīts ar zemāku konformistisko un problēmrīsināšanas dzeršanas motivāciju.

Brāļu un māsu, kā arī draugu dzeršanas paradumiem ir būtiska ietekme uz respondenta dzeršanas paradumiem. Šī ietekme ir galvenokārt tieša. Interesanti, ka tas, ka respondentam ir brāļi un māsas vai draugi, kas piedzeras, paaugstina gan pozitīvo, gan negatīvo dzeršanas seku uztveri, bet samazina būtisko risku uztveri. Vecākie brāļi un māsas, kas lieto alkoholu, būtiski paaugstina alkohola pieejamību respondentiem.

Vecāku kontrolei ir būtiska ietekme: respondentiem, kuru vecāki ir informēti par viņu gaitām, kā arī tiem, kuru vecākiem ir noliedzīga attieksme pret alkohola lietošanu, ir būtiski zemāks alkohola lietošanas risks. Šo faktoru ietekmē ir vairākšķautņaina: tie samazina alkohola lietošanas risku tieši, kā arī samazinot konformistisko un sociālo lietošanas motivāciju un samazinot varbūtību, ka respondents izvēlies draugus iedzērājus.

Lielākā daļa demogrāfisko faktoru ietekmē alkohola lietošanu gan tieši, gan ietekmējot endogēnos faktorus. Šie mehānismi shematiski ir attēloti zemāk.

*: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$; ***: $p < 0,005$; atspoguļoti tikai tie mehānismi, kuriem $p < 0,1$

5. Secinājumi

Tabaka

Smēķēšana mūsdienās ir kļuvusi par ļoti būtisku problēmu jauniešu vidū: atbilstoši 2007. gadā veiktā pētījuma datiem, dzīves laikā smēķēt pamēģinājušas vairāk nekā divas trešdaļas Latvijas skolēnu. Zēnu un jauno vīriešu vidū smēķēt pamēģinātāju īpatsvars ir par 6–11 procentiem augstāks salīdzinājumā ar tā paša vecuma meiteņu vidū novēroto.

Tikai 57% skolēnu pēdējā mēneša laikā nav izsmēķējuši nevienu cigareti, savukārt 31% skolēnu smēķē regulāri. Par regulāriem smēķētājiem uzskatāmi 13% 13–14 gadu veco skolēnu, 25% 15–16 gadu veco skolēnu, 38% 17–18 gadu veco jauniešu un 40% jauniešu vecumā no 19–20 gadiem. Fakts, ka aptuveni divas piektdaļas skolēnu skolu beidz kā regulāri smēķētāji, liecina par vecāku un skolas bezspēcību cīņā ar smēķēšanas izplatību jauniešu vidū. Tās ir arī sekas nepietiekamam profilaktiskam darbam skolēnu smēķēšanas izplatības ierobežošanā un tam, ka pirmā tabakas uzraudzības valsts programma valstī tika ieviesta tikai 2006. gadā. Ņemot vērā, ka gandrīz katrs ceturtais skolēns, kuram ir smēķēšanas pieredze, pirmo cigareti izsmēķē jau 9 gadu vecumā vai agrāk, profilaktiskais darbs par smēķēšanas kaitīgumu un izraisītajiem riskiem skolēnu grupā jāuzsāk jau sākumskolā.

Agrīnai smēķēšanas profilaksei un smēķēšanas uzsākšanas vecumam svarīgi pievērst uzmanību vēl jo vairāk tādēļ, ka atbilstoši pētījuma rezultātiem skolēni, kuri ir 18 gadu veci vai vecāki, bet uzsākuši smēķēt vēl nesasnējuši 15 gadu vecumu, šobrīd biežāk smēķē regulāri un izsmēķē nozīmīgi vairāk cigarešu nekā tie, kuri uzsākuši smēķēt 15 gadu vecumā vai vēlāk.

Lielā smēķēšanas izplatība skolēnu vidū saistīta ne vien ar nepietiekamu jauniešu izpratni par smēķēšanas kaitīgumu, bet arī ar to, ka normatīvajos aktos noteiktais aizliegums pārdot cigaretes jauniešiem, kas vēl nav sasnieguši 18 gadu vecumu, praksē netiek īstenots pietiekami efektīvi. 41% nepilngadīgo skolēnu uzskata, ka, ja vien būtu vajadzība, cigaretes viņiem iegūt būtu ļoti viegli; bet 34% skolēnu tas būtu diezgan viegli. Taču, salīdzinot 2007. gadā veiktā pētījuma rezultātus ar 2003. gadā veiktā pētījuma datiem, jāuzsver, ka būtiski (par 15%) samazinājies to skolēnu skaits, kuri uzskata, ka cigaretes ir ļoti viegli pieejamas. Šādām izmaiņām pamatā varētu būt: 1) pieaugošā cigarešu cena, kas kopš 2003. gada gandrīz dubultojusies, 2) nedaudz stingrāka kontrole no veikalu pārdevēju puses (īpaši attiecībā uz jaunāko klašu skolēniem) vai arī 3) iespējamā sabiedrības locekļu atbildības pastiprināšanās, kad gadās vecākie atsakās iegādāties cigaretes nepilngadīgiem.

Salīdzinot 2007. gada pētījuma datus ar 2003. gadā veiktās skolēnu aptaujas datiem, secināms, ka vislielākais smēķēt pamēģinājušo pieaugums bijis 13–14 gadu veco skolēnu vidū – no 60% 2003. gadā uz 69% 2007. gadā, turklāt izteiktākas atšķirības vērojamas smēķēt pamēģinājušo 13–14 gadu veco meiteņu vidū (50% 2003. gadā salīdzinājumā ar 63% 2007. gadā). Pārējās vecuma grupās atšķirības nav tik izteiktas. Taču, salīdzinot ESPAD kohortas rezultātus kopš pirmā pētījuma veikšanas 1995. gadā, smēķēt pamēģinājušo meiteņu īpatsvars laika periodā pieaudzis par 13%, turpretim smēķēt pamēģinājušo zēnu grupā vērojama zināma stabilitāte (83–85 procentu robežās). Šādas tendences smēķēšanas pamēģināšanā ir saskaņā arī ar citās Eiropas valstīs novēroto.

Visbūtiskākās izmaiņas to jauniešu vidū, kuri smēķējuši 40 un vairāk reizi dzīves laikā, salīdzinājumā ar 2003. gada pētījuma datiem vērojamas 13–14 gadu veco skolēnu grupā – šis rādītājs minētajā vecuma grupā ir pieaudzis 1,6 reizes (10% 2003. gadā salīdzinājumā ar 16% 2007. gadā).

Tāpat salīdzinājumā ar 2003. gadā veikto pētījumu novērojams būtisks regulāro smēķētāju pieaugums 13–14 gadu veco skolēnu vidū, taču pozitīva tendence ir regulāro smēķētāju īpatsvara samazināšanās 19–20 gadu veco jauniešu kopā.

Atbilstoši smēķēšanas epidēmijas attīstībai Latvijā, uzskatāms, ka 15–16 gadu veco zēnu grupā smēķēšanas pamēģināšanas rādītājs valstī sasniedzis augstāko punktu un tuvāko gadu laikā iespējama tā samazināšanās, savukārt meiteņu vidū nākotnē iespējams arī neliels pieaugums. Jāatzīmē, ka turpmākā smēķēšanas epidēmijas attīstība Latvijā atkarīga ne tikai no globālās smēķēšanas izplatības tendencēm, bet lielā mērā arī no pretsmēķēšanas aktivitātēm valstī, tai skaitā, no tabakas izstrādājumu cenu politikas, stingrākiem kontroles pasākumiem tirdzniecības vietās (ieviešot bargākus sodus tirgotājiem līdz pat licences zaudēšanai), kā arī profilaktiskām aktivitātēm skolēnu vidū.

Alkohols

Rādītāji par alkohola lietošanu dzīves laikā, pēdējo 12 mēnešu laikā un pēdējo 30 dienu laikā ir grūti skaidrojami un viennozīmīgi nenorāda uz iespējamām ar alkohola lietošanu saistītām problēmām nākotnē, taču kopumā tie liecina par pieaugošu alkohola patēriņu visās vecuma grupās.

Tikai četri procenti aptaujāto skolēnu dzīves laikā ne reizi nav lietojuši kādu alkoholisko dzērienu; pēdējo 12 mēnešu laikā un pēdējo 30 dienu laikā alkoholiskos dzērienus ne reizi nav lietojuši attiecīgi 11 un 30 procenti skolēnu.

Salīdzinot 2003. un 2007. gadā veikto pētījumu rezultātus, secināms, ka ievērojami ir pieaudzis to skolēnu īpatsvars, kuri lietojuši alkoholiskos dzērienus vairāk nekā 40 reizes dzīves laikā. Šāda informācija ir satraucošs rādītājs, kas norāda, ka alkohola ierobežošanas un profilakses aktivitātes pēdējo četru gadu laikā nav spējušas ierobežot alkohola lietošanas izplatību jauniešu vidū.

Veiktā datu analīze norāda uz izteiktāku alkohola lietošanas pieaugumu meiteņu vidū salīdzinājumā ar zēnu vidū novēroto. Šie dati ir saskaņā ar pasaulē konstatētām tendencēm un tiek skaidroti, ka, mazinoties dzimuma sociālo lomu atšķirībām, mazinās arī atšķirības vīriešu un sieviešu sociālā uzvedībā, tai skaitā, alkohola lietošanas paradumos. 2007. gadā publicētajā rakstā arī pētnieki Latvijā norādījuši uz dzimumatšķirību mazināšanos 15–16 gadu veco skolēnu alkohola lietošanas paradumos un skaidrojuši to ar izmaiņām sabiedrības makro līmeņa indikatoros.

Salīdzinot ESPAD kohortas datus, secināms, ka to skolēnu īpatsvars, kuri alkoholu pēdējo 30 dienu laikā lietojuši 10 un vairāk reizi, kopš pirmā pētījuma veikšanas 1995. gadā ir četrkārtšojies (!) – no 2% 1995. gadā līdz 8% 2007. gadā. Tāpat satraucošs ir rādītājs attiecībā uz riskantu alkohola lietošanu, kad vienā iedzeršanas reizē tiek izdzertas piecas vai vairākas alkohola devas. To skolēnu īpatsvars, kuri alkoholu pēdējā mēneša laikā dzēruši ar mēru, samazinājies no 70% 1995. gadā līdz 39% 2003. gadā un 29% 2007. gadā.

Skolēnu vidū populārākais alkoholisko dzērienu veids ir alus. Pēdējā mēneša laikā to dzērusi puse (51%) skolēnu. Šim alkoholisko dzērienu veidam raksturīgi, ka skolēni to mēdz dzert bieži – 9% to dzēruši vismaz katru trešo dienu pēdējā mēneša laikā. Līdzīgs skaits skolēnu (39–42%) pēdējā mēneša laikā dzēruši sidru, alkoholiskos kokteiļus vai stipros alkoholiskos dzērienus, savukārt vīna dzeršana skolēnu vidū ir mazāk izplatīta. Salīdzinot pētījuma rezultātus par atsevišķu alkoholisko dzērienu lietošanu pēdējo 30 dienu laikā ESPAD kohortā, vērojams, ka kopš 2003. gada par 8% samazinājies to skolēnu skaits, kuri pēdējā mēneša laikā ir dzēruši alu, par 11% samazinājies vīnu lietojušo, bet par 4% palielinājies stipro alkoholisko dzērienu lietotāju skaits. Tā kā sidrs un gatavie alkoholiskie kokteiļi Latvijā tirdzniecībā ir salīdzinoši nesen un jautājumi par šo dzērienu lietošanas biežumu pēdējā mēneša laikā aptaujas anketā iekļauti tikai 2007. gada pētījumā, nav iespējams salīdzināt šo dzērienu veidu lietošanas reižu skaitu pēdējo 30 dienu laikā un noteikt, cik lielā mērā izmaiņas alus, vīna vai stipro alkoholisko dzērienu lietotāju īpatsvarā ietekmējusi sidra vai gatavo alkoholisko kokteiļu lietošana.

Alkoholisko dzērienu iegūšana skolēniem visbiežāk nesagādā lielas grūtības. Visvieglāk pieejams ir alus vai sidrs, nedaudz grūtāk – vīns un visgrūtāk – stiprie alkoholiskie dzērieni. Šādas situācijas iemesli nav meklējami likumdošanas atšķirībās, bet gan bieži vien maldīgajā priekšstatā, ka

„stiprie” alkoholiskie dzērieni ir potenciāli kaitīgāki nekā citi. Iespējams, ka pieaugušie, no kuriem jaunieši iegūst alkoholu, ir piesardzīgāki attiecībā uz stipro alkoholisko dzērienu piedāvāšanu/pārdošanu jauniešiem un pielaidīgāki attiecībā pret citiem alkohola veidiem.

Analizējot alkohola lietošanas iemeslus, pētījumā ar faktoranalīzes palīdzību tika aprēķinātas četras dažādas alkohola lietošanas motivācijas dimensijas, kas raksturīgas jauniešiem:

- hedonisms jeb alkohola lietošana, lai gūtu patīkamas emocijas un būtu jautri;
- socializācija jeb alkohola lietošana, lai iekļautos grupā;
- konformisms jeb alkohola lietošana draugu spiediena rezultātā;
- problēmrisināšana jeb alkohola lietošana, lai mazinātu nepatīkamas emocijas.

Nemot vērā, ka pēdējo gadu laikā būtiski palielinājies alkohola lietošanas apjoms un biežums skolēnu vidū, pētījumā ar OLS regresijas vienādojumu un struktūrvienādojumu sistēmas palīdzību tika noteikti tie psiholoģiskie, sociālie un demogrāfiskie faktori, kas nozīmīgi ietekmē riskantas alkohola lietošanas paradumus. Veicot analīzi, secināts, ka pārmērīgas alkohola lietošanas risku palielina tas, ja alkohols tiek lietots kā līdzeklis problēmu risināšanai, nepatīkamu izjūtu, depresijas un suicidālu tieksmju mazināšanai. Šāds alkohola lietošanas modelis biežāk raksturīgs jauniešiem ar traumējošu dzīves pieredzi – visbiežāk pārciestu emocionālo vardarbību ģimenē vai vienaudžu vidū, kā arī skolēniem ar noslieci uz deviantu uzvedību.

Tāpat pārmērīgas alkohola lietošanas riskam pakļauti jaunieši, kuri lieto alkoholu patīkamu emociju un jautrības gūšanai. Arī šis alkohola lietošanas modelis tiek izmantots kā līdzeklis depresijas mazināšanai un biežāk raksturīgs jauniešiem ar noslieci uz deviantu uzvedību, kā arī gados jaunākiem skolēniem.

Nemot vērā pieaugošo alkohola lietošanas izplatību visos alkohola lietošanu raksturojošos indikatoros, kā arī riskantas alkohola lietošanas motivāciju un ietekmējošos faktorus, svarīgi vērst uzmanību šādiem rīcībpolitikas virzieniem, kas tieši vai pastarpināti saistīti ar alkohola patēriņa mazināšanu skolēnu vidū:

- Pirmkārt, tā ir Alkohola patēriņa mazināšanas un alkoholisma ierobežošanas programma 2009.–2012. gadam. Tā kā alkohola ražotāji pēdējo gadu laikā ir laiduši tirzniecībā plašu klāstu alkoholisko dzērienu (sidrs un alkoholiskie kokteiļi), kas vērsti tieši uz jauniešu mērķauditoriju, ir tiem saistoši/atraktīvi un šķietami nekaitīgi, tad, lai mazinātu alkohola patēriņu un riskantu alkohola lietošanu skolēnu vidū, nepieciešami papildus pasākumi alkoholisko dzērienu reklamēšanas ierobežojumiem jauniešu masu izklaides pasākumos un koncertos. Šādas aktivitātes kalpotu par pamatu citam programmā nepieciešamam aktivitāšu kopumam – sabiedriskās domas veidošanai par to, ka alkoholisko dzērienu veidi, tieši tāpat kā nelegālās atkarību izraisošās vielas, netiek dalīti veselībai kaitīgos un nekaitīgos.

Vēl viens aktivitāšu kopums, kam pastiprināti jāvērst uzmanība alkohola patēriņa mazināšanā, ir selektīvā profilakse skolēnu vidū. Tas galvenokārt saistīts ar vispārīzglītojošo skolu un profesionālo mācību iestāžu pedagogu izglītošanu jautājumos par atkarību izraisošām vielām, kā arī satura ziņā skolēnu vidū akceptējama izglītojoša kursa izstrāde par riskantas alkohola lietošanas fizisko un sociālo kaitējumu pasniegšanai audzināšanas stundu ietvaros. Tā kā skolēni ir atvērti pret dažādiem interaktīviem risinājumiem informācijas ieguvē, tad, pārņemot labās prakses piemērus, kas īstenoti narkotiku pieprasījuma mazināšanai, kā papildus atraktīvs informācijas pasniegšanas veids par riskantas alkohola lietošanas radīto fizisko un sociālo kaitējumu varētu būt īsfilma vai multiplikācijas filma, kā arī pasaulē plaši izmantotās, taču Latvijā nepietiekami novērtētās interneta sniegtās iespējas profilakses pasākumu veikšanā bērnu un jauniešu vidū.

- Otrkārt, tā ir valsts politika garīgās veselības jomā. Tā kā pētījums ir apstiprinājis to, ka riskanta alkohola lietošana skolēnu vidū vistiešāk ir saistīta ar psiholoģiskām problēmām, kuras jaunieši savādāk neprot risināt, tad, aktualizējoties garīgās veselības politikai valstī, jāvērs uzmanība uz skolēnu mērķauditoriju orientēta aktivitāšu kopuma iekļaušanai pamatnostādņu „Iedzīvotāju garīgās veselības uzlabošana 2009.–2014. gadā” īstenošanas plānā. Aktivitātes galvenokārt saistāmas ar skolu pedagogu izglītošanu skolēnu garīgās veselības problēmu identificēšanā un apmācību darbā ar riska grupas skolēniem. Ņemot vērā to, ka gandrīz trešdaļa jauniešu dzīves laikā ir domājuši par pašnāvību un 12% to ir mēģinājuši izdarīt, nepieciešams papildus izpēti darbs skolēnu garīgās veselības jomā problēmu apzināšanai un rīcības plāna izstrādei, tādējādi arī mazinot riskantas alkohola lietošanas izplatību skolēnu vidū.

Narkotiskās vielas

22% skolēnu savas dzīves laikā jau vismaz vienu reizi ir lietojuši marihuānu vai hašišu, turklāt 11% to lietojuši vairāk nekā divas reizes. Pēdējā gada laikā marihuānu vai hašišu lietojuši 14% skolēnu, bet pēdējā mēneša laikā — 5% skolēnu.

Ja līdz 14 gadu vecumam marihuānu pamēģinājuši tikai 6% skolēnu, tad pēc 14 gadu vecuma sasniegšanas strauji pieaug marihuānas lietošana skolēnu vidū: līdz pat 19 gadu vecuma sasniegšanai marihuānu pamēģinājušo skolēnu skaits aug vidēji par 6% gadā. Sasniedzot 19 gadu vecumu, jau vairāk nekā trešdaļa skolēnu ir pamēģinājuši marihuānu vai hašišu.

Kopumā 45% skolēnu ir saskārušies ar iespēju pamēģināt marihuānu: puse to pamēģinājuši, bet otra puse — atteikušies. Salīdzinot situāciju latviešu un krievu plūsmas skolēnu vidū, var secināt, ka krievu plūsmas skolēni (52%) biežāk nekā latviešu plūsmas skolēni (43%) saskārušies ar iespēju pamēģināt marihuānu, tādēļ arī marihuānu pamēģinājušo skaits krievu plūsmas skolēnu vidū ir lielāks.

Jo lielāka ir apdzīvotās vietas urbanizācijas pakāpe, jo lielāks risks, ka jaunieši pamēģinās marihuānu. Viegļā šīs vielas pieejamība ir viens no iemesliem, kādēļ lielajās pilsētās, īpaši Rīgā, marihuānas lietošana skolēnu vidū ir vairāk izplatīta.

Lai gan marihuānu viennozīmīgi var uzskatīt par vielu, kuru izmēģinājuši un lieto visvairāk skolēnu, 7% skolēnu pamēģinājuši arī amfetamīnus vai ekstazī, 4% skolēnu pamēģinājuši LSD vai kādu citu halucinogēnu, 4% pamēģinājuši trankvilizatorus vai sedatīvos līdzekļus (bez ārsta receptes) un 3% — maģiskās sēnes.

Dažādās apdzīvotajās vietās atšķiras arī apreibināšanās veidi, kam skolēni dod priekšroku. Amfetamīnus un ekstazī skolēni Rīgā un lielajās pilsētās pamēģinājuši nozīmīgi biežāk nekā skolēni citviet. Savukārt mazpilsētās un pagastos biežāk nekā Rīgā un lielajās pilsētās skolēni pamēģinājuši inhalantus — ostījuši līmi. Inhalantus nozīmīgi biežāk lietojuši skolēni 13–16 gadu vecumā, turklāt, pieaugot vecumam, šo apreibinošo vielu pamēģinājušo skolēnu skaits samazinās. Tātad šāds apreibināšanās veids vairāk raksturīgs jaunākiem skolēniem, un ar to izskaidrojama salīdzinoši lielā „legālo” narkotisko vielu izplatība jaunākajās skolēnu grupās. Tādējādi var secināt, ka nākotnē nepieciešams vairāk pievērst uzmanību ne tikai nelegālajām narkotikām (amfetamīniem, LSD u.tml.), bet arī dažādiem netipiskiem apreibināšanās veidiem (trankvilizatori, alkohols ar tabletēm, inhalanti). Ņemot to vērā, pastāv risks nepietiekami novērtēt atkarību izraisošo vielu izplatību ārpus lielajām pilsētām un jo īpaši gados jaunāko skolēnu vidū.

Ar faktoranalīzes un loģiskās regresijas analīzes metodes palīdzību aprēķinātā nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanas saistība ar skolēnu personības psiholoģiskām īpatnībām, attiecībām ģimenē un subjektīvo dzīves kvalitātes vērtējumu uzrāda, ka lielāka iespējamība pamēģināt/ lietot narkotiskās vielas ir jauniešiem, kuriem:

- ir tendence uz deviantu rīcību, t.i.,
 - a) bijuši iesaistīti nelikumīgās darbībās — kaut ko nozaguši vai paņēmuši svešas lietas, ar nolūku bojājuši skolas inventāru u.tml.;

- b) bijuši fiziski agresīvi — iesaistījušies kausiņos vai tikuši iejaukti kausiņos;
- pastāv suicidālas tieksmes:
- a) paši tendēti domāt par pašnāvību/ ir mēģinājuši izdarīt pašnāvību;
- b) saskārušies ar pašnāvības mēģinājumiem un gadījumiem tuvinieku, draugu vidū;
- vecāki toleranti izturas pret atkarību izraisošo vielu lietošanu:
- a) iecietīgi reaģē uz bērnu pārmērīgu alkohola lietošanu un piedzeršanos;
- b) jauniešu vērtējumā varētu būt iecietīgi attiecībā uz marihuānas vai ekstazī lietošanu, kā arī uz piedzeršanos;
- vecāki nav informēti un neinteresējas par bērna gaitām;
 - pārcietuši spēcīgu emocionālu pārdzīvojumu — nopietnu strīdu ar vecākiem, attiecību pārtraukšanu ar draugu/draudzeni, drauga atraidījumu vai nāvi;
 - nav apmierināti ar dzīvi — ar sevi, savu veselību, attiecībām ar līdzcilvēkiem, ģimenes finansiālo situāciju;
 - jūtas sociāli izolēti skolas vidē — ar skolas biedriem nekomunicē, ir konfliktējuši ar skolas biedriem vai arī skolas biedri ir apsūkājuši.

Pielikums

1. tabula. Alkohola lietošanas motivācijas dimensijas – faktoru grupējums

	Jautrība, patikamas izjūtas	Vēlme patikt citiem	Pārdzīvojumu, problēmu aizmiršana	Draugu spiediens
Lai aizmirstu savas problēmas			0.81	
Lai aizmirstu pārdzīvojumus			0.80	
Lai patiktu citiem		0.84		
Lai nejustos neievērots		0.81		
Lai citi nesmiētos par to, ka nedzeru		0.73		0.37
Draugi piespieda iedzert		0.38		0.74
Tas padara pasākumus jautrākus	0.83			
Tas palīdz izklaidēties	0.82			
Tas uzlabo pasākumu un svinību gaisotni	0.81			
Tas ir jautri	0.80			
Tas sniedz patikamas izjūtas	0.76			
Patika (dzēriena izraisītās) izjūtas	0.75			0.31
Lai nosvinētu īpašu notikumu	0.73			
Tas ir aizraujoši	0.66			0.39
Lai uzlabotu garastāvokli	0.61		0.51	
Lai būtu sabiedriskāks	0.59	0.38		
Lai sajustu kaifu	0.50	0.40		0.32
Lai justos pašpārliecināts	0.46	0.60		
Tas palīdz, kad jūties nomāks vai nervozs	0.33		0.72	
Lai iekļautos grupā	0.32	0.74		

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
Rotation converged in 5 iterations.

2. tabula. Pazīmju saistība ar pārmērīgu alkohola lietošanu un alkohola lietošanas motivāciju

Pazīme	Kopējā ietekme	Tiešā ietekme	Hedonistiskā motivācija	Socializācijas motivācija	Konformistiskā motivācija	Problēmrisinošā motivācija
Vīrietis	.855***	0.539***			0.121***	0.080**
Latvietis	.243***		0.078*	0.131**		
Vecums	.258***	0.070*	-0.049***		-0.020***	
Urbanizācija		0.089*	-0.045	-0.072*	-0.043***	-0.078***
Abi vecāki	-0.121*					
Vecāku izglītība		-0.076			0.017*	
Ieņēmumi	0.130***					
Hedonistiskā dzeršanas motivācija	0.899***	0.163				
Socializācijas dzeršanas motivācija	0.726***					
Konformistiskā dzeršanas motivācija	1.338***					
Problēmrisinošā motivācija	1.052***	0.547***				
Sagaida pozitīvas dzeršanas sekas	1.088***		1.917***	2.361***	0.625***	1.407***
Sagaida negatīvas dzeršanas sekas	0.380***		-0.247***	-0.356***	-0.059***	-0.166***
Dzeršanas riska novērtējums	-0.797***	-0.614***				
Augsta pašapziņa						-0.036
Zems pašvērtējums	0.283***	-0.231*	-0.129***	-0.179***	0.067***	
Depresija	0.863***	-0.543*	0.558***	0.764***	0.188***	0.652***
Nedrošība	0.556***		-0.066*	-0.056*	-0.023	
Suicidālas tieksmes	1.186***				0.087*	0.146***
Deviances noslieces	2.642***	1.040**	0.422***	0.305*	0.245***	0.236*
Uzskats: likumi nav jāievēro	0.694***	0.177*	0.149***	0.092**	0.053***	0.064***
Traumējoša pieredze	0.321***	0.153***				
Alkohola pieejamība	0.770***	0.374***			-0.065***	-0.055***
Brāļi/ māsas piedzeras	0.835***	0.361**			-0.042*	
Draugi piedzeras	0.637***	0.361***		-0.032*	-0.031**	-0.052***
Vecāki ir informēti par respondenta gaitām	-0.487***	-0.116			-0.025*	
Vecāki neļauj dzert/ nosoda dzeršanu	-0.888***	-0.202		-0.066*	-0.042*	
R ²		0.227	0.898	0.903	0.491	0.808

*: p<0.05; **:p<0.01; ***:p<0.005; Parādīti tikai koeficienti ar p<0.1

3. tabula. **Alkohola lietošanas paradumus ietekmējošo pazīmju savstarpējā saistība**

Pazīme	Pozitīvas sekas	Negatīvas sekas	Lietošanas riski	Augsta pašapziņa	Zems pašvērtējums	Depresija	Suicidālas tieksmes	Deviance	Likumu ievērošana	Traumatiska pieredze	Pieejamība	Draugi piedzeros	Vecāku informētība	Vecāku kontrole
Virietis	0.058 **	0.180 ***	-0.369 ***	0.061 ***		-0.188 ***	-0.115 ***	0.130 ***	0.371 ***	-0.258 ***	0.093 ***		-0.340 ***	-0.069 ***
Latvietis	0.060*	0.222 ***	-0.090 **			-0.077 ***		0.028*	0.102*	0.234 ***	0.197 ***	0.226 ***		-0.131 ***
Vecums	0.049 ***	-0.068 ***			-0.037 ***		0.009*	-0.004	-0.022		0.243 ***	0.023		-0.086 ***
Urbanizācija	0.033*	-0.084 ***		0.018	-0.022	0.021 **					0.073 ***			-0.017
Abi vecāki		-0.072*			-0.053		-0.030*		-0.059	-0.170 ***			0.156 ***	0.034
Vecāku izglītība	0.019*		0.033*	0.017*	-0.048 ***						0.066 ***			
Ienākumi		-0.038*	-0.061 ***	0.073 ***	-0.017	-0.035 ***	-0.014*		0.031	-0.039				0.021*
Augsta pašapziņa								0.032*	0.237 ***					
Zems pašvērtējums									0.154 ***					
Depresija								0.098 ***				0.313 ***		
Nedrošība								0.016	0.562 ***			0.082 ***		
Suicidālas tieksmes								0.103 ***	0.292 ***			0.208 **		
Deviances noslieces												0.372 ***		
Uzskats: likumi nav jāievēro														
Traumējoša pieredze				-0.051 ***	0.072 ***	0.083 ***	0.068 ***	0.029 ***						
Alkohola pieejamība														
Brāļi/ māsas piedzeros	0.170 ***	0.147 ***	-0.113 ***								0.145 ***			
Draugi piedzeros	0.178 ***	0.173 ***												
Vecāki ir informēti par respondentu gaitām												-0.106 ***		
Vecāki neļauj dzert/ nosoda dzeršanu												-0.297 ***		
R ²	0.185	0.108	0.089	0.064	0.052	0.209	0.149	0.116	0.29	0.023	0.315	0.085	0.04	0.107

*: p<0.05; **:p<0.01; ***:p<0.005; Parādīti tikai koeficienti ar p<0.1

Executive summary

The Latvian School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (LaSPAD) was carried out in 2007 in order to assess the prevalence of the use and abuse of addictive substances among Latvian secondary school population. The study was commissioned by the Public Health Agency and conducted by the Institute for Sociological Research. The objectives of the study were as follows:

- To obtain data on the prevalence and patterns of the use of various addictive substances among teenagers, as well as to conduct comparative analysis of these data vis-à-vis results from earlier studies
- To determine the risk and protective factors for addictive substance use
- To assess the knowledge, information, and attitudes of teenagers toward issues pertaining to addictive substances, such as the risks of substance abuse and various measures that can be taken to curtail drug prevalence

LaSPAD was conducted as part of the European School Survey on Alcohol and Other Drugs (ESPAD), which was carried out in Latvia for the fourth time in 2007. To date, ESPAD surveys have been the largest studies on addictive substance use prevalence in Latvia. Their objective is to identify trends in the use of alcohol, tobacco, and illicit drugs among 15- and 16-year-olds and to compare these trends across various European countries. The 2007 ESPAD was simultaneously conducted in 39 European countries.

ESPAD is limited to a single age cohort of students, and is therefore not representative of the secondary school population as a whole. Therefore, LaSPAD included a complementary sample, which made the survey representative of all general secondary school students starting from grade seven and all vocational school students.

Thus, the target population of LaSPAD 2007 consisted of all secondary school students in grades seven through twelve and all vocational school students in study years one through three. The sampling method used was single-stage stratified sampling, which is typical of school surveys. The target sample included 589 classes from 375 general secondary education institutions and 66 classes from vocational secondary education institutions. 346 general secondary schools (comprising 546 sample classes) and 42 vocational schools (comprising 63 sample classes) agreed to participate in the survey. Overall, 9934 students were interviewed. 101 questionnaires were found to be invalid during an initial integrity check (more than half of all questions were unanswered, visual answer patterns were observed, all substances were reported to have been used, etc.). These questionnaires were excluded from analysis, reducing the realized sample size to 9833.

In this survey report, the prevalence and patterns of addictive substance use have been analyzed in the entire LaSPAD population, and these results have been compared to those from LaSPAD 2003. However, long term trends in addictive substance use since 1995 have been analyzed within the ESPAD cohort (15-16-year-olds), since no reliable data on the entire school population were collected prior to 2003.

Tobacco

Smoking has become a significant problem among teenagers and young adults. Two thirds of secondary school students in Latvia have at least tried smoking a cigarette. In each age group, males are 6-11 percentage points more likely to have tried smoking than females are.

Only 57% of respondents had not smoked a cigarette during the preceding month, and almost a third (31%) were regular smokers. The percentage of regular smokers increased sharply with age: 13% among 13-14-year-olds, 25% among 15-16-year-olds, 38% among 17-18-year-olds, and 40% among those aged 19 to 20. The fact that two-fifths of students have become regular smokers by the time they graduate from secondary school shows that parents and schools are losing the battle against teenage smoking. Possible causes of this alarming observation include insufficient preventive work in schools and the absence of a national tobacco regulation program until as late as 2005. In view of the fact that almost a quarter of those who have tried smoking have had their first cigarette by age 9, preventive work aimed at informing students of the risks of smoking should be started already in primary school.

Another strong argument for early prevention is provided by this survey's observation that an early age of onset of smoking has a strong harmful effect on smoking habits later in life. In particular, among students aged 18 and over, both the percentage of regular smokers and the mean number of cigarettes smoked are significantly higher among those who started smoking before the age of 15 than it is among those who started smoking at age 15 or later.

The high prevalence of tobacco use among students suggests not only that youths have insufficient knowledge on the harmful effects of smoking, but also that the legal ban on selling tobacco products to individuals under the age of 18 has not been fully effective at preventing young teenagers from obtaining cigarettes. 41% of underage respondents believe that it would be "very easy" for them to obtain cigarettes if they wanted to, and 34% think that it would be "easy." On a positive note, the percentage of minors who believe that they can obtain cigarettes "very easily" has decreased substantially (by 15 percentage points) since 2003. Any or all of three possible causes could be responsible for this decrease: (1) the doubling of the price of cigarettes between 2003 and 2007, (2) stronger self-enforcement of the age limit from the part of sellers, and (3) growing social responsibility, whereby older individuals refuse to buy cigarettes for minors.

Comparing 2007 data to those from the survey in 2003, we see that the lifetime prevalence of smoking (percentage of individuals who have ever smoked a cigarette) has increased the most among 13-14-year-old students: from 60% in 2003 to 69% in 2007. This increase is more pronounced among girls (from 50% in 2003 to 63% in 2007) than it is among boys. Changes in other age groups are not so substantial. Looking at long term trends among the ESPAD cohort (15-16-year-olds), we see that lifetime prevalence of smoking among girls has been increasing steadily (from 63% in 1995 to 71% in 1999, to 74% in 2003, to 76% in 2007), while the lifetime prevalence of smoking among boys has remained stable at 83-85%. These trends are similar to those observed elsewhere in Europe (Hibell B. et al., 2004; Andersson B. et al., 2007).

Changes in other indicators of smoking prevalence confirm the 13-14-year-old cohort as the one exhibiting the most alarming trend between 2003 and 2007. Over the last four years, the percentage of students who have smoked 40 or more times in their lifetimes has increased 1.6 times in this age group (from 10% in 2003 to 16% in 2007). The percentage of regular smokers has also increased substantially in this age group. On the positive side, the percentage of regular smokers has decreased among 19-20-year-olds.

The observed trends in the smoking epidemic in Latvia suggest that the prevalence of smoking among 15-16-year-old boys has reached its highest point and could be expected to slightly decrease in the near future, while smoking prevalence among girls could still exhibit further increases.

Future developments will depend not only on global trends in smoking prevalence, but also, and possibly even more importantly, on national anti-smoking policies, including tobacco taxation and preventive activities in schools.

Alcohol

Only four percent of respondents had never consumed any alcohol during their lifetimes; 11 percent had not drunk any alcohol during the last 12 months, and 30 percent had not had any during the last 30 days. These prevalence indicators should be interpreted with caution and do not necessarily point toward possible problem drinking in the future, but it should still be noted that all of them suggest that alcohol consumption is increasing in all age groups.

A comparison of survey data from 2003 and 2007 shows a substantial increase in the percentage of students who have consumed alcohol 40 or more times during their lifetimes. This is an alarming signal, showing that national alcohol regulation and drinking prevention activities during the last four years have failed to curtail underage drinking.

Alcohol use has increased more strongly among girls than it has among boys. This observation is in accord with trends observed in other countries, which have been attributed to decreasing differences in gender roles, which are accompanied by decreasing differences in male and female social behavior, including alcohol consumption patterns (McPherson M. et al., 2004; Berghdal J, 2000; Holmila, M., Raitasalo, K., 2005). Latvian researchers have also observed this trend among 15-to-16-year-old students, ascribing it to macro-level changes in society (Trapencieris, M. et al., 2007).

Comparative analysis of data on the ESPAD cohort shows that the percentage of students who have consumed alcohol on ten or more occasions during the last 30 days has more than quadrupled since 1995: from 2% in 1995 to 8% in 2007. Another alarming indicator is the decreased likelihood of moderate drinking (fewer than five units of alcohol on one occasion). The percentage of moderate drinkers among those who have consumed alcohol during the last 30 days has decreased from 70% in 1995 to 39% in 2003, to 29% in 2007.

The most popular alcoholic drink among secondary school students is beer. More than one half of all students (51%) have consumed it during the last month. Furthermore, students tend to drink beer frequently: 9% drank it at least every third day during the last thirty days. Next in popularity are cider, alcopops and spirits, each of which was consumed by 39-42% of students. Wine is considerably less popular.

Data on the use of particular types of drink during the last 30 days in the ESPAD cohort shows a shift away from beer and wine and toward strong liquor since 2003: the percentage of students who have consumed beer has decreased by 8% (by 5% among boys and by 11% among girls), the proportion of students who have consumed wine has decreased by 11% (by 6% among boys and by 15% among girls), and the fraction of students who have drunk spirits has increased by 4% (increasing by 9% among boys and remaining stable among girls). Since cider and alcopops are relatively new to the Latvian market and questions on the use of these drinks during the last 30 days were first included in the 2007 survey, no formal analysis of changes in the consumption prevalence of these drinks is possible. However, anecdotal evidence suggests that the decrease in the prevalence of beer and wine drinking could be at least partly due to increased use of cider and alcopops.

For the most part, students find it quite easy to obtain alcoholic drinks. Beer and cider are easiest to procure, wine is somewhat less so, and spirits are the least readily available. The reasons for these differences are not to be found in different legislative or regulatory treatments toward various types of drink, but rather in the often misleading belief that strong liquor is more harmful than other types of alcohol. It is possible that adults are more wary of giving strong liquor to teenagers than they are of providing youths with other types of drink.

Logistic regression analysis was used to identify the risk and protective factors for excessive drinking. The dependent variable in the regressions was an indicator variable for having been heavily drunk during one's lifetime. This analysis allowed us to identify four groups of risk factors.

The first set of factors can be grouped under the label of *social isolation*: higher levels of social alienation are associated with a higher likelihood of having been drunk. At least two mechanisms are likely to be at work here. First, social alienation and a negative attitude from one's peers can induce drinking as a means of escape. Second, a socially alienated youth can start drinking in order to fit in with a group of peers, to overcome an inferiority complex, and to gain acceptance by drinking as much or more than others. Peer pressure is an important motivator for alcohol consumption.

The second group of factors consists of *parents' attitudes toward drinking*: children of parents who are more tolerant toward drinking are more likely to drink and to get drunk. The likelihood of getting drunk also depends on family relations and parental control: the more informed parents are of their children's free time activities and friends, the less likely their children are to drink excessively.

Another group of factors increasing the likelihood of getting drunk is formed by *emotionally traumatic experiences*. It is interesting to note that emotional trauma more strongly affects the likelihood of having been drunk than does the experience of physical or sexual violence. Getting drunk might be a spontaneous, one-time reaction to an emotional trauma—a family conflict, the loss of a friend, etc.

A final group of factors can be labeled *propensity toward deviant behavior*. This is indicated by a history of criminal and violent behaviors. It should be noted, however, that it is impossible to fully separate cause from effect in this case: violent behaviors might have been spurred by excessive drinking and not vice versa.

To gain a more detailed insight into the motivations for drinking, we tested the four-dimensional drinking motivation hypothesis put forward in earlier studies by American and Swiss researchers (Kuntsche et al., European Addiction Research 2006; 12:161–168). According to this hypothesis, drinking motives can be grouped in four categories or dimensions: *enhancement* motives (drinking to obtain pleasant sensations), *social* motives (drinking to obtain social rewards), *conformism* motives (drinking to avoid ridicule or alienation), and *coping* motives (drinking to reduce negative feelings). Enhancement and social motives have been labeled *positive* (seeking desirable results), while conformism and coping motives have been labeled *negative* (aiming to avoid undesirable results). Enhancement and coping motives are *internal* to the subject, while social and conformism motives are *external*. Confirmatory factor analysis using the 2007 LaSPAD data gave support to this four-factor model also in the context of Latvian teenagers.

We also found that both of the internal motives (enhancement and coping) increase the risk of excessive drinking, while both external motives (social and conformism) have no significant effect on this likelihood. This finding is in accord with results obtained in other countries. It also suggests that of the two aforementioned mechanisms through which social alienation increases the likelihood of getting drunk, drinking in order to cope with the negative emotions caused by alienation is more prominent than drinking in order to gain social acceptance.

It is interesting to note that various external factors affect the likelihood of excessive drinking both directly and through their effects on the four types of drinking motives. Psychological factors such as low self-esteem, depression, and suicidal tendencies are associated with a higher likelihood of getting drunk, and the channels through which these factors work are complicated: depression increases all four types of drinking motivation; low self-esteem increases conformism motives, and suicidal tendencies are associated with stronger conformism and coping motives. Propensity for deviant behaviors has both a direct effect on excessive drinking and an indirect effect through increased drinking motivation of all four types. Parental control decreases excessive drinking by children both directly (possibly through fear of punishment) and through decreased social and conformism motivation for drinking. Higher availability of alcohol and lower perceived risks of drinking increase excessive drinking directly, without clear effects on drinking motives.

Illicit drugs

22% of students have used cannabis at least once in their lifetimes, and 12% have done so more than twice. 14% have used cannabis during the last year, and 5% have done so during the last month.

While only 6% of students have tried cannabis before the age of 14, cannabis use prevalence increases quickly after reaching this age: between the ages of 14 and 19, the fraction of students who have used cannabis increases by 6% per year. By the age of 19, more than one third of all students have tried cannabis.

Overall, 45% of students report to have had a chance to try cannabis; one half of those have tried the drug, while the other half have refused. Students in Russian-language schools are more likely to have been offered cannabis than are students in Latvian-language schools (52% versus 43%). Consequently, the fraction of students who have tried the drug is also larger among students in Russian schools.

The likelihood to have tried marijuana or hashish increases with the level of urbanization. The easy availability of this drug is one of the reasons why cannabis use prevalence is higher among students in larger cities, particularly in Riga.

Cannabis is undoubtedly the most widespread illicit substance among students, but several other substances are also used by substantial numbers of youths. 7% of students have tried amphetamines or ecstasy; 4% have experimented with LSD or other hallucinogens; 4% have taken tranquilizers or sedatives (without a doctor's prescription), and 3% have used magic mushrooms.

The types of substances used differ by the size of the community in which students live. Amphetamines and ecstasy have been tried by significantly higher proportions of residents of Riga (10%) and other large cities (9%) than by other students. On the other hand, small-town and rural residents are more likely than city dwellers to have used inhalants, mostly by sniffing glue. Inhalant use is significantly more prevalent among younger than among older students: the percentage of students reporting to have tried intoxicating themselves in this manner decreases from 14% among 13-to-16-year-olds to 12% among 17-to-18-year-olds, to 9% among 19-to-20-year-olds. The high prevalence of inhalant use in the younger cohorts is responsible for the relatively high overall prevalence of legal drug use among these students. This suggests that future preventive programs and research projects should pay close attention not only to illicit substances, such as amphetamines or LSD, but also to various unorthodox means of intoxication, such as tranquilizers, alcohol plus pills, and inhalants. Ignoring these substances could lead to underestimation of the prevalence of addictive substance use outside of big cities and among younger age groups.

Exploratory factor analysis and logistic regression analysis were used to identify psychological and environmental factors associated with increased risk of illicit substance use. The following risk factors were identified:

- General propensity for deviant behavior:
 - History of criminal activity, such as theft or intentional damage to school property
 - History of using physical violence and being involved in fights
- Suicidal tendencies:
 - Own propensity for suicidal thoughts or history of attempted suicide
 - History of suicide attempts and suicides by relatives or friends

- Tolerating attitude of parents toward the use of addictive substances:
 - Actual parental tolerance toward excessive drinking by their children
 - Expected parental tolerance (as assessed by the children) toward the use of cannabis or ecstasy, as well as toward getting drunk
- Parents who lack information on and/or are not interested in their children's free time activities
- History of emotional trauma, such as a serious conflict with parents, a break-up with one's romantic partner, or the death of a friend
- Dissatisfaction with life, oneself, one's health, one's relations with peers, or with the family's financial situation
- Social isolation or social discomfort at school: poor or no communication with peers, conflicts with classmates, ridicule by classmates, etc.

Izmantotā literatūra

Andersson B, Hibell B, Beck F, Choquet M, Kokkevi A, Fotiou A, Molinaro S, Nociar A, Sieroslawski J, Trapencieris M (2006). *Alcohol and Drug Use Among European 17–18 Year Old Students*. Data from the ESPAD Project. The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN), Stockholm, Sweden.

Bergdahl J. (2000). An Application of Convergence Theory to Women's Drinking and Driving. *Women & Criminal Justice* 10 (4), 93–107.

Drug classification: making a hash of it? *House of Commons, Science and Technology Comitee. Fifth Report of session 2005–06*. London 2006, The Stationery Office Limited.

Gable R.S. (2006). The Toxicity of Recreational Drugs. *American Scientist*. Vol. 94 (3), p. 206.

Helasoja VV., Lahelma E., Prättälä RS., Patja KM., Klumbiene J., Pudule I., Kasmel A. (2006). Determinants of daily smoking in Estonia, Latvia, Lithuania, and Finland in 1994–2002. *Scandinavian Journal Of Public Health*. 34 (4), 353–62.

Hibell B. et al. (2003). *The 2003 ESPAD Report. Alcohol and other Drug Use among Students in 35 European Countries*. The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs, Stockholm, Sweden.

Hibell B. et al. (2000). *The 1999 ESPAD Report. Alcohol and other Drug Use among Students in 30 European Countries*. The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs, Stockholm, Sweden.

Hibell B. et al. (1997). *The 1995 ESPAD Report. Alcohol and other Drug Use among Students in 26 European Countries*. The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs, Stockholm, Sweden.

Holmila, M., Raitasalo K. (2005). Gender differences in drinking: why do they still exist? *Addiction* 100 (12), 1763–1769.

Kirkcaldy, B.D., Siefen, G., Surall, D., Bischoff R. J. (2003). Predictors of drug and alcohol abuse among children and adolescents. *Personality and Individual Differences*. Vol. 36, Issue 2, p. 247–265.

Koroļeva I. un citi (2003). *Narkotiku lietošanas izplatība Latvijā*. Pētījuma rezultāti. LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Narkoloģijas centrs, Rīga.

Koroļeva I., Trapencieris M. (2005). *ESPAD 2003. Eiropas skolu aptaujas projekta par alkoholu un citām narkotiskām vielām rezultātu analīze*. Narkoloģijas valsts aģentūra, Rīga.

Kuntsche E. et al. (2006). Replication and Validation of the Drinking Motive Questionnaire Revised (DMQ-R, Cooper, 1994) among Adolescents in Switzerland. *Journal of European Addiction Research*. Vol. 12, p. 161–168

McPherson M., Casswell S., Pledger M. (2004). Gender convergence in alcohol consumption and related problems: issues and outcomes from comparisons of New Zealand survey data. *Addiction* 99 (6), 738–748.

Trapencieris M., Kārklīņa I., Aleksandrovs A. (2007). Gender differences in adolescent alcohol consumption: convergence or stability? *In Chandra V. (ed.) VIIIth International conference of Asian Youth and Childhoods 2007. Conference abstracts*. MacMillan India.

